

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Α΄ ΚΥΚΛΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: “ Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΚΑΙ Η ΔΥΣΜΟΡΦΙΑ
ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ”

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΕΛΠΗΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓ.:

κ. Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

ΜΕΛΗ:

κ. Π. ΚΟΤΖΙΑ

κ. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΟΥ-ΣΩΤΗΡΟΥΔΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2006

Περιεχόμενα

A. Εισαγωγή	1
B. Μορφές – Είδη Αναπηρίας και Δυσμορφίας	
Σπονδυλική στήλη και άκρα	2
Πρόσωπο – κεφάλι – εγκέφαλος	14
Λοιπά χαρακτηριστικά – Γενική ορολογία	24
Γ. Τρόποι αντιμετώπισης προσώπων με αναπηρία	
1. Περιφρόνηση – Χλευασμός	32
2. Απομάκρυνση από τον δημόσιο βίο	33
3. Εργοδότηση αναπήρων	33
4. Σπάρτη	34
5. Θήβα	43
6. Πλάτων	44
7. Αριστοτέλης	45
Δ. Αιτιολόγηση στάσης απέναντι στην αναπηρία και τη δυσμορφία	46
Ε. Συμπεράσματα	49
Στ. Βιβλιογραφία	50
Ζ. Περίληψη	52

A. Εισαγωγή

Από τα μαθητικά χρόνια διδασκόμαστε ότι στην κοιλάδα του Ευρώτα τα ανάπηρα και δύσμορφα νεογνά «ἀπετίθεντο» στον Καιάδα, για να τερματίσουν εκεί πρόωρα τη ζωή τους. Έτσι, η Σπάρτη φορτίστηκε με μία ιδιαίτερη εικόνα και πέρασε στην ιστορία ως η μοναδική άστοργη πόλη της αρχαιότητας.

Η ζωνρή επιθυμία για διερεύνηση της προηγούμενης, καθεστηκυίας αντίληψης και παράλληλα η έκπληξη για την ύπαρξη ενός χωλού στο πάνθεον του Ολύμπου, του Ήφαιστου, αποτέλεσαν την αφορμή για την παρούσα εργασία. Στην πορεία της μελέτης μάλιστα διαπιστώθηκε ότι οι πηγές που διαθέτουμε οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο κοινός τόπος για τον Καιάδα και τη «βάρβαρη» Σπάρτη δεν περιέχει παρά μικρό μόνο μέρος της αλήθειας. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, όλος ο αρχαίος κόσμος δεν φερόταν στοργικότερα από τη Λακεδαίμονα προς τα αρτιγέννητα παιδιά του. Χαρακτηριστικά, η πόλη της Παλλάδας, η Αθήνα, δεν έκανε διακρίσεις σε αρτιμελή και ανάπηρα, αλλά τα εγκατέλειπε όπου ήθελε, αδιαφορώντας αν πεθάνουν από κρύο και αστία ή αν κορέσουν την πείνα άγριων θηρίων.

Πέρα από τη διεξοδική μελέτη του φαινομένου της *έκθεσης βρεφών* στην αρχαία Ελλάδα και του σπαρτιατικού «μύθου» αναφορικά με τον Καιάδα, το βασικότερο και εκτενέστερο τμήμα της εργασίας (**Ενότητα Β'**) πραγματεύεται συνολικά και λεπτομερειακά το φαινόμενο της αναπηρίας και της δυσμορφίας στον αρχαίο κόσμο. Αρχικά, πραγματοποιείται η κατηγοριοποίηση και ο ορισμός των διάφορων ειδών και των μορφών αναπηρίας και δυσπλασίας, και παράλληλα παρατίθενται παραδείγματα αυτών των μορφών από διάφορες χρονικές περιόδους και τοποθεσίες του ελληνικού κυρίως κόσμου, σε ιστορικό και μυθολογικό επίπεδο, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και παραμέτρων του φαινομένου που εξετάζεται. Στη συνέχεια, περιγράφονται οι ποικίλες μορφές αντιμετώπισης της αναπηρίας και γίνεται απόπειρα διερεύνησης των αιτιών που υπαγορεύουν τις ανάλογες στάσεις και αντιλήψεις. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με την αναφορά στη σημασία της ζωής και την περιγραφή των αξιολογικών προσανατολισμών που τίθενται από μια αρχαία κοινωνία/ πόλη-κράτος, με στόχο το σχηματισμό της αρτιότερης εικόνας του εξεταζόμενου ζητήματος και την αποφυγή εσφαλμένων συμπερασμάτων.

B. Μορφές - Είδη Αναπηρίας και Δυσμορφίας*

Σπονδυλική στήλη και άκρα

1. Παραπληγία (Παραπληξία ή παραπληγία¹): Παράλυση του κατώτερου μέρους του σώματος, που περιλαμβάνει τα κάτω άκρα².

I. «*Παραπλήγος· μανιώδους / παραπληγία· παρακοπή / παραπλήξ· παράφρων, τὰς φρένας βεβλαμ(μ)ένος, μανιώδης, παρακόπτων, παραφρονῶν / παραπληξία· μανία*»³.

2. Ραχιτική παραμόρφωση

α. Κύφωση και κυφότητα (Κύφωσις⁴): Ανώμαλη αύξηση της καμπυλότητας του θωρακικού κυρτώματος της σπονδυλικής στήλης, όπως φαίνεται από πλάγια⁵.

I. Η αιτία της επίκτητης κύφωσης ήταν γνωστή στους αρχαίους Έλληνες. Το απόσπασμα από το *Περί Αρθρων* του Ιπποκράτη είναι αποκαλυπτικό: «*Ὅκοσοισι μὲν οὖν κυφώματα γίνεται κατὰ τοὺς σπονδύλους, ἕξωσις μὲν μεγάλη ἀποῤῥαγειῖσα ἀπὸ τῆς ξυμφύσιος ἢ ἐνὸς σπονδύλου, ἢ καὶ πλειόνων, οὐ μάλα πολλοῖσι γίνεται, ἀλλ' ὀλίγοισιν. Οὐδὲ γὰρ τὰ τρώματα τὰ τοιαῦτα ῥηϊδίον γίνεσθαι· οὔτε γὰρ ἐς τὸ ἕξω ἐξωσθῆναι ῥηϊδίον ἐστίν, εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἔμπροσθεν ἰσχυρῶ τινι τρωθείη διὰ τῆς κοιλίης (οὔτω δ' ἂν ἀπόλοιτο), ἢ εἴ τις ἀφ' ὑψηλοῦ τοῦ χωρίου πεσὼν ἐρείσειε τοῖσιν ἰσχύοισιν ἢ τοῖσιν ὤμοισιν (ἀλλὰ καὶ οὕτως ἂν ἀποθάνοι, παραχρῆμα δὲ οὐκ ἂν ἀποθάνοι)· ἐκ δὲ τοῦ ὀπισθεν οὐ ῥηϊδίον τοιαύτην ἕξασιν γενέσθαι ἐς τὸ ἔσω, εἰ μὴ ὑπέρβαρὸν τι ἄχθος ἐμπέσοι· τῶν τε γὰρ ὁστέων τῶν ἐκπεφυκότων ἕξω ἐν ἑκάστον τοιοῦτόν ἐστίν, ὥστε πρόσθεν ἂν αὐτὸ καταγῆναι, πρὶν ἢ μεγάλην ῥοπήν εἶσω ποιῆσαι, τοὺς τε ξυνδέσμους βιησάμενον, καὶ τὰ ἄρθρα τὰ ἐνηλλαγμένα... Τὸν δὲ ἰητρὸν χρὴ ἢ ἄλλον, ὅστις ἰσχυρὸς καὶ μὴ ἀμαθής, ἐπιθέντα τὸ*

---

* Με έντονα γράμματα παρατίθεται ο όρος σύμφωνα με τη σύγχρονη ιατρική ορολογία και στη συνέχεια με απλά γράμματα, μετά τη διπλή τελεία, η ερμηνεία. Μέσα στην παρένθεση σημειώνεται η σχετική ορολογία σύμφωνα με τις αρχαιοελληνικές πηγές και το λεξικό των Liddell-Scott.

¹ LS: Η παράλυση μέρους του σώματος, παραφροσύνη.

² DMD = *Dorland's Ιατρικό Λεξικό, Αγγλοελληνικό και Ελληνοαγγλικό*, (μτφ. Αλ. Κατούλης), εκδ. 24η, Αθήνα 1997, 641 (Paraplegia).

³ Ησύχιος, *Παραπληγία*, 1237, Schmidt.

⁴ LS: Κύρτωση της ράχης. Κυφός: καμπούρα. Κύφω: Κύπτω.

⁵ DMD, 359 (*gibbosity*), 456 (*Kyphosis*).

δέναρ τῆς χειρὸς ἐπὶ τὸ ὕβωμα, καὶ τὴν ἑτέραν χεῖρα προσεπιθέντα ἐπὶ τὴν ἑτέραν, καταναγκάζειν, προσξυιέντα, ἣν τε ἐς ἰθὺ ἐς τὸ κάτω πεφύκη καταναγκάζεσθαι, ἣν τε πρὸς τῆς κεφαλῆς, ἣν τε πρὸς τῶν ἰσχύων. Καὶ ἀσινεστάτη μὲν αὕτη ἢ ἀνάγκη· ἀσινὲς δὲ καὶ ἐπικαθίζεσθαι τινα ἐπὶ τὸ κύφωμα, αὐτοῦ ἅμα κατατεινομένου, καὶ ἐνσεῖσαι μετεωρισθέντα. Ἄταρ καὶ ἐπιβῆναι τῷ ποδί, καὶ ὀχηθῆναι ἐπὶ τὸ κύφωμα, ἡσύχως τε ἐπενσεῖσαι οὐδὲν κωλύει· τὸ τοιοῦτο δὲ ποιῆσαι μετρίως ἐπιτήδειος ἂν τις εἴη τῶν ἀμφὶ παλαιότερη εἰδισμένων... Ὅτε δ' αὖ μὴ κάρτα κατατείνοιμι τὸν ἄνθρωπον, ὁ μὲν ἀσκὸς ὑπὸ τῆς φύσης ἐκυρτοῦτο, ὁ δὲ ἄνθρωπος πάντη μᾶλλον ἐλορδαίνετο ἢ ἢ ξυνέφερεν. Ἐγραψα δὲ ἐπιτήδες τοῦτο· καλὰ γὰρ καὶ ταῦτα τὰ μαθήματά ἐστιν, ἃ, πειρηθέντα, ἀπορηθέντα ἐφάνη, καὶ δι' ἄσσα ἠπορήθη. Ὅσοισι δὲ ἐς τὸ εἶσω σκολιαίνονται οἱ σπόνδυλοι ὑπὸ πτώματος, ἢ καὶ ἐμπεσόντος τινὸς βαρέος, εἷς μὲν οὐδεὶς τῶν σπονδύλων μέγα ἐξίσταται κάρτα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῶν ἄλλων, ἣν δὲ ἐκστῆ μέγα ἢ εἷς, ἢ πλείονες, θάνατον φέρουσιν· ὥσπερ δὲ καὶ πρόσθεν εἴρηται, κυκλώδης καὶ αὕτη, καὶ οὐ γωνιώδης γίνεται ἢ παραλλαγή...»⁶.

β. Λόρδωση (Λόρδωσις⁷): Κύρτωση προς τα εμπρός της οσφυϊκῆς μοίρας της σπονδυλικῆς στήλης⁸.

I. Ο Αριστοτέλης, καθώς περιγράφει την κίνηση των ζώων, παρεμβάλλει την αναφορά στα χαρακτηριστικά της λόρδωσης στους ανθρώπους: «Τῶν δὲ κάμψεων αἴτιον τὸ μῆκος· ὥσπερ γὰρ οἱ μακροὶ τῶν ἀνθρώπων **λορδοὶ** βαδίζουσι, καὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου εἰς τὸ πρόσθεν ἠγγουμένου (τὸ γὰρ ἀριστερὸν ἰσχίον εἰς τοῦπισθεν μᾶλλον ἀποκλίνει, καὶ τὸ μέσον κοῖλον γίνεται καὶ **λορδόν**) οὕτω δεῖ νοεῖν καὶ τοὺς ὄφεις κινουμένους ἐπὶ τῇ γῆ **λορδοῦς**»⁹.¹⁰

⁶ Ἴπποκράτης, *Περὶ ἄρθρων* 41-48 (επιλογή).

⁷ LS: Κοίλωση, κάμψη της ράχης. Το προς τα εμπρός κύρτωμα του σώματος. Το αντίθετο της κύφωσης. Λορδῶ: Κάμπτω τον εαυτό μου προς τα πίσω, κορδώνω το σώμα μου, ὥστε να εἰσέλθει το στήθος και η κοιλιά προς τα εμπρός και να αποτελεῖ κύρτωμα.

⁸ DMD, 481 (Lordosis).

⁹ Αριστοτέλης, *Περὶ Ζῴων πορείας* 707b19-23.

¹⁰ Για τη λόρδωση βλ. επίσης, Ἴπποκράτης, *Περὶ ἄρθρων* 48: «Ἄφροον δὲ ξυιέναι χρὴ περὶ τούτων, ὧν ἐν κεφαλαίῳ εἴρηται, ὅτι τὰ μὲν ἐς τὸ **λορδόν** ἔβησαν ἄλγεθριά ἐστι καὶ σινάμωρα, τὰ δὲ ἐς τὸ κυφὸν ἀσινέα θανάτου, καὶ οὕρων σχεσίων, καὶ ἀποναρκωσίων τὸ ἐπίπαν· οὐ γὰρ ἐντείνει τοὺς ὀχετοὺς τοὺς κατὰ τὴν κοιλίην, οὐδὲ κωλύει εὐρόους εἶναι ἢ ἐς τὸ ἔξω κύφωσις· ἢ δὲ **λόρδωσις** ταῦτά τε ἀμφοτέρω ποιεῖ, καὶ ἐς τὰ ἄλλα πολλὰ προσγίνεται. Ἐπειτοὶ πολὺ πλείονες σκελέων τε καὶ χειρῶν ἀκρατέες γίνονται, καὶ καταναρκοῦνται τὸ σῶμα, καὶ οὕρα ἰσχεταὶ αὐτέοισιν, οἷσιν ἂν μὴ ἐκστῆ μὲν τὸ ὕβωμα μῆτε ἔξω, μῆτε ἔσω, σεισδέωσι δὲ ἰσχυρῶς ἐς τὴν ἰθυωρίην τῆς ῥάχης· οἷσι δὲ ἂν ἐκστῆ τὸ ὕβωμα, ἦσσαν τοιαῦτα πάσχουσιν».

3. Χωλότητα (χωλότης¹¹, ἠπεδανός¹²): Ανικανότητα για φυσιολογική κίνηση, απόκλιση από το φυσιολογικό βάδισμα¹³.

I. Ο τελευταίος βασιλιάς της γενιάς που βασίλευσε στην Κυρήνη, αποικία της Θήρας, είναι ο Βάττος, ο οποίος «*διεδέξατο δὲ τὴν βασιληίην τούτου τοῦ Ἀρχεσίλεω ὁ παῖς Βάττος, χωλός τε ἐὼν καὶ οὐκ ἀρτίπους*»¹⁴. Πρόκειται για το τρισέγγονο του συνονόματου, θεμελιωτή της πόλης, του Βάττου του τραυλού¹⁵.

II. Η ιστορία του Ηροδότου για τη χωλή βακχιάδα Λάβδα αποτελεί κλασική παρουσίαση των συνεπειών της απόρριψης της γυναικείας δυσμορφίας στον αρχαίο κόσμο¹⁶. Είχε υποστηριχθεί η άποψη πως το όνομα της Λάβδας προέρχεται από την αρχαϊκή μορφή του γράμματος λάμδα, το οποίο δημιουργείται από δύο γραμμές με άνισο μήκος, στοιχείο το οποίο υποδηλώνει πως ένα από τα δύο της πόδια ήταν κοντότερο από το άλλο¹⁷.

Η Λάβδα υπήρξε μέλος μιας ενδογαμικής πατριάς που κυβέρνησε την Κόρινθο ολιγαρχικά πριν από την εγκαθίδρυση της τυραννίας του Κυψέλου. «*Κορινθίοισι γὰρ ἦν πόλιος κατάστασις τοιήδε· ἦν ὀλιγαρχίη, καὶ οὗτοι Βακχιάδαι καλεόμενοι ἔνεμον τὴν πόλιν, ἐδίδουσαν δὲ καὶ ἤγοντο ἐξ ἀλλήλων. Ἀμφίονι δὲ ἐόντι τούτων τῶν ἀνδρῶν γίνεται θυγάτηρ χωλή· οὐνομα δὲ οἱ ἦν Λάβδα*». Αφού κανείς από τους συγγενείς δε θα την παντρευόταν, αρραβωνιάστηκε με κάποιον Ηετίωνα, απόγονο των Λαπιθίων. Δεν προκύπτει με σαφήνεια αν οι Βακχιάδες την απέρριψαν εξ αρχής, επειδή η δυσμορφία της την καθιστούσε μη ελκυστική ή επειδή αισθάνονταν φόβο μήπως και δημιουργήσει δύσμορφο απόγονο. Μόλις η Λάβδα απέτυχε να χαρίσει στον Ηετίωνα έναν κληρονόμο, ο τελευταίος προσέφυγε στο μαντείο των Δελφών, όπου πληροφορήθηκε ότι η σύζυγός του είναι ήδη έγκυος σ' ένα παιδί «*ὀλοοίτροχον*·

---

¹¹ LS: Το πάθος του χωλού, κουτσού. Μεταφορικά: Ανάπηρος, ατελής, ελλιπής. Χωλόω: ακρωτηριάζω.

¹² LS: Αδύνατος, ασθενής, χωλαίνων.

¹³ DMD, 460 (Lame).

¹⁴ Ηροδότος 4. 161.

¹⁵ Βλ. σχετικά κεφ. Β (Πρόσωπο – κεφάλι – εγκέφαλο) 9V.

¹⁶ Ηροδότος 5. 92. 2-4.

¹⁷ Βλ. Garland R. (1995), *The Eye of the Beholder. Deformity and disability in the Graeco-Roman World*, Νέα Υόρκη, 98.

ἐν δὲ πεσεῖται ἀνδράσι μουνάρχοισι, δικαιώσει δὲ Κόρινθον». Όταν πληροφορήθηκαν το χρησμό οι Βακχιάδες, απέστειλαν με μανία δέκα από τους άνδρες στο σπίτι της Λάβδας, για να σκοτώσουν το μωρό. Το σχέδιο υπαγόρευε πως ο πρώτος που θα άρπαζε το μωρό, έπρεπε να συντρίψει το κρανίο του στο έδαφος. Χάρη στη θεϊκή εύνοια όμως, μόλις ο πρώτος έπιασε το μωρό, εκείνο χαμογέλασε, και αυτός έδωσε το μωρό στον επόμενο. Αυτό επαναλήφθηκε πολλές φορές, καθώς ο καθένας από τους άνδρες αισθανόταν αδύναμος μπροστά στο τρυφερό χαμόγελό του. Με αυτόν τον τρόπο επέζησε τελικά το μωρό, το οποίο έφερε το όνομα Κύψελος και έγινε αργότερα τύραννος της Κορίνθου.

Διαπιστώνεται λοιπόν από τη νουβέλα της Λάβδας ότι, έστω και χωρίς πρόθεση, η χωλή γυναίκα γίνεται η θρυαλλίδα της πολιτικής επανάστασης στην Κόρινθο. Επιπλέον, είναι πραγματικά ενδιαφέρουσα η πρόταση του Gernet αναφορικά με τη συμβολική ερμηνεία της ιστορίας. Υποστηρίζει πως η «ανωμαλία» στη διαδικασία σύζευξης και τεκνοποίησης της Λάβδας (εκτός πατριάς, εξωγαμική σχέση) αποτελεί στοιχείο «χωλότητας» στο γάμο, το οποίο εγκαθιδρύει κάτι εκτός νόμιμης οδού, την «χωλή» τυραννία¹⁸.

III. Όταν οι αρχηγοί των Αχαιών συγκαλούν τη συνέλευση, για να συζητήσουν για τις μελλοντική τους στρατιωτική τακτική μετά την αποχώρηση του Αχιλλέα, ο Όμηρος μας παρουσιάζει τη μορφή και την προσωπικότητα του Θερσίτη. Μολονότι δεν παραθέτονται πληροφορίες για το παρελθόν και την καταγωγή του, η περιγραφή της εξωτερικής του εμφάνισης είναι η λεπτομερέστερη από όλους τους υπόλοιπους ήρωες του έπους. «**Θερσίτης** δ' έτι μούνος άμετροεπής έκολώα, / ός έπεα φρεσίν ήσιν άκοσμά τε πολλά τε ήδη / μάψ, άτάρ ού κατὰ κόσμον, έρίζεμεναι βασιλεΰσιν, / άλλ' ό τι οί είσαιτο γελοίον Άργείοισιν / έμμεναι· αίσχιστος δέ άνήρ υπό Ίλιον ήλθε· / φορκός έην, **χωλός** δ' έτερον πόδα· τώ δέ οί ώμω / κυρτώ έπί στήθος συνοχωότε· αύτάρ ύπερθε / φοξός έην κεφαλήν, ψεδνή δ' έπενήνοθε λάχνη¹⁹». Ο Ευστάθιος στα σχόλια του γι' αυτήν την αναφορά στο Θερσίτη επεξηγεί τον όρο χωλός σε αντιδιαστολή με τον όρο κυλλός: «Τò δέ “**χωλός** έτερον πόδα” [ούκ έξ ανάγκης δηλοΐ, ώς και κυλλοποδίων καθ' Ήφαιστον ήν ό **Θερσίτης**· έπί πλέον γάρ πως τò χωλόν τού κυλλού. κυλλός μέν γάρ ό τὰ καίρια βλαβείς εκ γενετής, χωλός δέ κοινώς και ό ύστερον εκ πληγής ή άλλως πως έξ άρτιώσεως παδών κύλλωμα,

¹⁸ Gernet L. (1981), *The Anthropology of Ancient Greece*, Λονδίνο, 350.

¹⁹ Ιλιάδα Β. 212-219.

ὁποῖόν τινα καὶ τὸν **Θερσίτην** ἱστοροῦσιν ἔνιοι. ἐτέρως δὲ θεωρήσαι, τὸ “**χωλὸς ἦν ἕτερον πόδα**”] ἐπίτασίς ἐστι τοῦ γελοίου· ἦττον γὰρ ἂν, φασίν, ἐγελᾶτο, εἰ ἄμφω τῷ πόδε **χωλὸς ἦν**. ὅτι δὲ τὸ **χωλόν** καὶ ἐπὶ χειρὸς τίθεται, ῥητορικοῦ Λεξικοῦ ἔστι παρασημείωσις²⁰».

IV. Στην Οδύσσεια ο Ὅμηρος τοποθετεῖ στο στόμα του χωλού θεοῦ, του Ἡφαιστου, το παράπονο και τη γεμάτη πίκρα κουβέντα, όταν διαπιστώνει ότι η γυναίκα του, η εκπάγλου ομορφιάς Αφροδίτη, διέπραξε απιστία εις βάρος του: «**Ζεῦ πάτερ ἦδ' ἄλλοι μάκαρες θεοὶ αἰὲν ἔόντες, / δεῦθ', ἵνα ἔργ' ἀγέλαστα καὶ οὐκ ἐπιεικτὰ ἴδησθε, / ὡς ἐμὲ **χωλὸν** ἔόντα Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη / αἰὲν ἀτιμάζει, φιλέει δ' αἰῶνιλον Ἄρηα, / οὐνεχ' ὁ μὲν καλὸς τε καὶ ἀρτίπος, αὐτὰρ ἐγὼ γε / ἠπεδανὸς γενόμεν· ἀτὰρ οὐ τί μοι αἴτιος ἄλλος, / ἀλλὰ τοκῆε δύω, τὼ μὴ γείνασθαι ὄφελλον. / ἀλλ' ὄψεσθ', ἵνα τῷ γε καθεύδεται ἐν φιλότῃ, / εἰς ἐμὰ δέμνια βάντες· ἐγὼ δ' ὀρόων ἀκάχημαι. / οὐ μὲν σφεας ἔτ' ἔολπα μίνυνθά γε κειέμεν οὔτω, / καὶ μάλα περ φιλέοντε· τάχ' οὐκ ἐθελήσεται ἄμφω / εὔδειν· ἀλλὰ σφωε δόλος καὶ δεσμὸς ἐρύξει, / εἰς ὃ κέ μοι μάλα πάντα πατήρ ἀποδῶσιν ἔεδνα, / ὅσσα οἱ ἐγγυάλιξα κυνώπιδος εἵνεκα κούρης, / οὐνεκά οἱ καλὴ θυγάτηρ, ἀτὰρ οὐκ ἐχέδυμος.**” / ὡς ἔφαθ', οἱ δ' ἀγέροντο θεοὶ ποτὶ χαλκοβατῆς δῶ· ἦλθε Ποσειδάων γαιήοχος, ἦλθ' ἐριούνης / Ἑρμείας, ἦλθεν δὲ ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων. / θηλύτεραι δὲ θεαὶ μένον αἰδοῖο οἴκοι ἐκάστη. / ἔσταν δ' ἐν προδύροισι θεοί, δωτῆρες ἑάων· ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλωσ μακάρεσσι θεοῖσι / τέχνας εἰσορόωσι πολύφρονος Ἡφαιστοιο. / ὣδε δὲ τις εἶπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον· / “οὐκ ἀρετᾶ κακὰ ἔργα· κηχάνει τοι βραδὺς ὠκύν, / ὡς καὶ νῦν Ἡφαιστος ἐὼν βραδὺς εἶλεν Ἄρηα, / ὠκύτατόν περ ἔόντα θεῶν, οἱ Ὀλυμπον ἔχουσι, / χωλὸς ἐὼν, τέχνησι· τὸ καὶ μοιχάρι' ὀφέλλει.” / ὡς οἱ μὲν τοιαῦτα πρὸς ἀλλήλους ἀγόρευον· / Ἑρμῆν δὲ προσέειπεν ἄναξ Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων· / “Ἑρμεία Διὸς υἱέ, διάκτορε, δῶτορ ἑάων, / ἦ ῥά κεν ἐν δεσμοῖσ' ἐθέλοις κρατεροῖσι πιεσθεῖς / εὔδειν ἐν λέκτροισι παρὰ χρυσῇ Ἀφροδίτῃ;” / τὸν δ' ἠμείβετ' ἔπειτα διάκτορος Ἀργεῖφόντης· / “αἶ γὰρ τοῦτο γένοιτο, ἄναξ ἐκατηβόλ' Ἀπολλων. / δεσμοὶ μὲν τρεῖς τόσσοι ἀπείρονες ἄμφις ἔχοιεν, / ὑμεῖς δ' εἰσορόωτε θεοὶ πᾶσαί τε θεάιναι, / αὐτὰρ ἐγὼν εὔδοιμι παρὰ χρυσῇ Ἀφροδίτῃ»²¹.

Στην πρώτη ραψωδία της Ιλιάδας, ενώ διεξάγεται μια λογομαχία ανάμεσα στον Δία και την Ἥρα, παρεμβαίνει ο Ἡφαιστός και τους υπενθυμίζει την τιμωρία ἐξωσῆς του ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, ἐπειδὴ εἶχε υποστηρίξει σε μια προηγούμενη διαφωνία τη μητέρα του. «**Ὦς ἄρ' ἔφη καὶ ἀναΐξας δέπας ἀμφικύπελλον / μητρὶ φίλῃ ἐν χειρὶ τίθει καὶ μιν προσέειπε· / τέτλαδι μητρε ἐμή, καὶ ἀνάσχεο κηδομένη περ, / μὴ σε φίλῃν περ εἴουσιν ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδῶμαι / θεινομένην, τότε δ' οὐ τι δυνήσομαι ἀχνύμενός περ / χραιομεῖν· ἀργαλέος γὰρ Ὀλύμπιος ἀντιφέρεσθαι· / ἦδη γὰρ με καὶ ἄλλοτ' ἀλεξέμεναι μεμαῶτα / ῥῖψε ποδὸς τεταγὼν ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο, / πᾶν δ' ἡμαρ φερόμην, ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι / κάππεσον ἐν Λήμνῳ, ὀλίγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆεν· / ἐνθά με Σίντιες ἄνδρες ἄφαρ κομίσαντο πεσόντα. / Ὦς φάτο, μειδῆσεν δὲ θεὰ λευκώλενος Ἥρη, / μειδῆσασα δὲ παιδὸς ἐδέξατο χειρὶ κύπελλον·** /

²⁰ Εὐστάθιος, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα 1. 315.

²¹ Οδύσσεια θ. 306-344.

αὐτὰρ ὃ τοῖς ἄλλοισι θεοῖς ἐνδέξια πᾶσιν οἰνοχόει γλυκὺ νέκταρ ἀπὸ κρητῆρος ἀφύσσω· / ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλωσ μακάρεσσι θεοῖσιν ὡς ἴδον **Ἥφαιστον** διὰ δώματα ποιπνύοντα»²². Πιθανόν, η βίαη πτώση προκάλεσε και τη χωλότητά του (επίκητηη αναπηρία).

Αντιθέτως, σ' ένα άλλο σημείο ο Όμηρος υπονοεῖ την εκδοχή της κληρονομικήσ αναπηρίας. Όταν η Θέτιδα επισκέπτεται το θεό της φωτιάσ και της μεταλλουργιάσ και του ζητά να ετοιμάσει μια ασπίδα για το γιο της, τον Αχιλλέα, ο Ἥφαιστος ανακαλεί στη μνήμη του τη σωτήρια επέμβαση της Θέτιδας, η οποία τον περιμάζεψε μακριά από το μένος της Ἥρας για την αναπηρία του: «Τῆν δ' ἠμείβετ' ἔπειτα περικλυτὸς **ἀμφιγυήεις**· / ἧ ρά νύ μοι δεινή τε και αἰδοίη θεὸς ἔνδον, / ἧ μ' ἐσάωσ' ὅτε μ' ἄλγος ἀφίκετο τῆλε πεσόντα / μητρὸς ἐμῆσ ἰότητι κυνώπιδος, ἧ μ' ἐδέλεσε / κρύψαι **χωλὸν ἔόντα**· τότ' ἂν πάσον ἄλγεα θυμῶ, / εἰ μή μ' Εὐρυνόμη τε Θέτις θ' ὑπεδέξατο κόλπῳ / Εὐρυνόμη θυγάτηρ ἀφορροῦ Ὀκεανοῖο. / τῆσι παρ' εἰνάετες χάλκευον δαίδαλα πολλά, / πόρπας τε γναμπτάσ θ' ἔλικασ κάλυκάσ τε και ὄρμους / ἐν σπηῖ γλαφυρῶ· περι δὲ ῥόοσ Ὀκεανοῖο / ἀφορῶ μορμύρων ῥέεν ἄσπετος· οὐδέ τις ἄλλοσ / ἧδεεν οὔτε θεῶν οὔτε θνητῶν ἀνθρώπων, / ἀλλά Θέτις τε και Εὐρυνόμη ἴσαν, αἶ μ' ἐσάωσαν. / ἧ νῦν ἡμέτερον δόμον ἵκει· τῶ με μάλα χρεῶ / πάντα Θέτι καλλιπλοκάμῳ ζωάγρια τίνειν. / ἀλλά σὺ μὲν νῦν οἱ παράθεσ ξεινήϊα καλά, / ὄφρ' ἂν ἐγὼ φύσασ ἀποδείομαι ὄπλά τε πάντα. / Ἥ, και ἀπ' ἀκμοθέτοιο πέλωρ αἶητον ἀνέστη / **χωλεύων**· ὑπὸ δὲ κνήμαι ῥέοντο ἀραιαί. / φύσασ μὲν ῥ' ἀπάνευθε τίθει πυρός, ὄπλά τε πάντα / λάρανακ' ἐσ ἀργυρέην συλλέξατο, τοῖσ ἐπονεῖτο· / σπόγγῳ δ' ἀμφὶ πρόσωπα και ἄμφω χεῖρ' ἀπομόργνυ / αὐχένα τε στιβαρόν και στήθεα λαχνήεντα, / δῦ δὲ χιτῶν', ἔλε δὲ σκῆπτρον παχύ, βῆ δὲ δύραζε / **χωλεύων**· ὑπὸ δ' ἀμφίπολοι ῥέοντο ἄνακτι / χρύσειαι ζωῆσι νεήνισιν εἰοικυῖαι. / τῆσ ἐν μὲν νόοσ ἐστὶ μετὰ φρεσίν, ἐν δὲ και αὐδῆ / και σθένος, ἀθανάτων δὲ θεῶν ἄπο ἔργα ἴσασιν. / αἶ μὲν ὑπαιδα ἄνακτοσ ἐποίπνυον· αὐτὰρ ὃ ἔρρων / πλησίον, ἔνθα Θέτις περ, ἐπὶ θρόνου ἴξε φαεινοῦ, / ἐν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζε· / τίπτε Θέτι ταυνύπεπλε ἰκάνεισ ἡμέτερον δῶ / αἰδοίη τε φίλη τε; πάροσ γε μὲν οὔ τι θαμίξεισ. / αὐδα ὃ τι φρονέεισ· τελέσαι δὲ με θυμὸσ ἄνωγεν, / εἰ δύναμαι τελέσαι γε και εἰ τετελεσμένον ἐστίν»²³.

Μετά τη λογομαχία Δία και Ἥρας που αναφέρθηκε παραπάνω, ακολουθεῖ μια στιγμή χαλάρωσης και διασκεδάσης, όταν ο Ἥφαιστος σηκώνεται και ως οἰνοχόοσ προσφέρει κρασί στους θεοὺσ χωλαίνοντασ. Δεν εἶναι ευδιάκριτο αν εσκεμμένα οι θεοὶ γελούν χλευαστικά και ειρωνικά εναντίον του Ἥφαιστου ή αν απλῶσ μειδιούν διασκεδάζοντασ μπροστά σ' ένα ασυνήθιστο θέαμα, να εκτελεῖ χρέη οἰνοχόου ένας δύσμορφοσ αντί για ένα ὁμορφο και γοητευτικό νέο, ὄπωσ ο Γανυμήδης.

²² Ἰλιάδα Α. 584-600.

²³ Ἰλιάδα Σ. 393-427.

V. «ΣΩ. Χωλεία δὲ ποδῶν οὐχὶ πονηρία καὶ ἀσχημοσύνη ἐστίν; ΙΙΙ. Ναί. ΣΩ. Τί δέ; ἀμβλυωπία οὐ πονηρία ὀφθαλμῶν; ΙΙΙ. Ναί. ΣΩ. Ποτέρους οὖν ἂν βούλοιο ὀφθαλμούς κεκτηῖσθαι καὶ ποτέροις συνεῖναι; οἷς ἐκὼν ἂν τις ἀμβλυώττοι καὶ παρορῶη ἢ οἷς ἄκων;»²⁴.

VI. Η εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη στο νησί της Λήμνου από τους συντρόφους του εξαιτίας του μολυσμένου και δύσοσμου τραύματός του φαίνεται να πιστοποιεί την πρακτική της απόρριψης αυτών που η φυσική τους κατάσταση θεωρείται προβληματική για την υπόλοιπη κοινωνία. Η παράκληση του Φιλοκτήτη για επιτακτική βοήθεια και η αγανάκτησή του απέναντι στην αδιαφορία είναι χαρακτηριστικές: «πέισθητι· προσπίτνω σε γόνασι, καίπερ ὢν / ἀκράτωρ ὁ τλήμων, χωλός. Ἄλλὰ μὴ μ' ἀφῆς...»²⁵ και «πῶς, ὦ θεοῖς ἔχθιστε, νῦν οὐκ εἰμί σοι / χωλός, δυσώδης;»²⁶.

VII. «Ἀρχίδαμος ὁ Ζευσιδάμου βασιλεύσας ἐπιφανῶς Λακεδαιμονίων, κατέλιπεν υἱὸν ἐκ γυναικὸς εὐδοκίμου, Λαμπιδούς, Ἄγιν, καὶ πολὺ νεώτερον ἐξ Εὐπωλίας τῆς Μελησιππίδα θυγατρὸς, Ἀγησίλαον... τῆς δὲ μορφῆς εἰκόνα μὲν οὐκ ἔχομεν (αὐτὸς γὰρ οὐκ ἠθέλησεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδνήσκων ἀπεῖπε "μήτε πλαστὰν μήτε μιμηλάν" τινα ποιήσασθαι τοῦ σώματος εἰκόνα), λέγεται δὲ μικρὸς τε γενέσθαι καὶ τὴν ὄψιν εὐκαταφρόνητος²⁷». Ο βασιλιάς της Σπάρτης, ο Αγησίλαος, όχι μόνο ήταν κοντός για τα δεδομένα της Σπάρτης, αλλά και επιβαρυσμένος με επίκτητη χωλότητα. Αυτό όμως το ελάττωμά του λειτούργησε ως κίνητρο, ώστε να εκπληρώσει τις φιλοδοξίες του: «Φιλονεικότετος γὰρ ὢν καὶ θυμοειδέστατος ἐν τοῖς νέοις καὶ πάντα πρωτεύειν βουλόμενος, καὶ τὸ σφοδρὸν ἔχων καὶ ῥαγδαῖον ἄμαχον καὶ δυσεκβίαστον, εὐπειθεῖα πάλιν αὖ καὶ πρᾶότητι τοιοῦτος ἦν οἷος φόβω μηδέν, αἰσχύνῃ δὲ πάντα ποιεῖν τὰ προσταττόμενα, καὶ τοῖς ψόγοις ἀλγύνεσθαι μᾶλλον ἢ τοὺς πόνους βαρύνεσθαι· τὴν δὲ τοῦ σκέλους πῆρωςιν ἢ τε ὥρα τοῦ σώματος ἀνδοῦντος ἐπέκρουπε, καὶ τὸ ῥαδίως φέρειν καὶ ἱλαρῶς τὸ τοιοῦτο, παίζοντα καὶ σκώπτοντα πρῶτον ἑαυτόν, οὐ μικρὸν ἦν ἐπανόρθωμα τοῦ πάθους, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοτιμίαν ἐκδηλοτέραν ἐποίει, πρὸς μηδένα πόνον μηδὲ πρᾶξιν ἀπαγορεύοντος αὐτοῦ διὰ τὴν χωλότητα²⁸». Το μειονέκτημα στο σώμα χαλύβδωσε τη θέληση του και αντισταθμίστηκε με εξαιρετική δύναμη και αντοχή: «ἢ δὲ ἱλαρότης καὶ τὸ εὐθυμον ἐν ἅπαντι καιρῷ καὶ παιγνιῶδες, ἀχθρινὸν δὲ καὶ τραχὺ μηδέποτε μήτε φωνῇ μήτε ὄψει, τῶν καλῶν καὶ ὠραίων ἐρασιμώτερον αὐτόν ἄχρι γήρωσ παρεῖχεν».

²⁴ Πλάτων, *Ιππίας* Ἐλάσσων 374d.

²⁵ Σοφοκλῆς, *Φιλοκτήτης* 485-486.

²⁶ Σοφοκλῆς, *Φιλοκτήτης* 1031-1032.

²⁷ Πλούταρχος, *Αγησίλαος* 1. 2.

²⁸ Πλούταρχος, *Αγησίλαος* 2. 2.

Στο βίο και την εξέλιξη του Αγησίλαου είναι αξιοσημείωτο πώς η χωλότητα δεν του στοίχισε τη ζωή -εάν λάβουμε υπόψη μας την αντιμετώπιση των αναπήρων στη Σπάρτη-, αλλά αντιθέτως ο Αγησίλαος κατάφερε μέχρι και να κυβερνήσει την πόλη των Λακεδαιμονίων. Ο Garland²⁹ θεωρεί λογική αυτήν την εξέλιξη, βασιζόμενος στο γεγονός ότι τα βασιλικά βρέφη δεν ήταν υποχρεωμένα να υποστούν την ίδια δοκιμασία φυσικού ελέγχου της υγείας τους όπως τα υπόλοιπα, και γι' αυτόν το λόγο ο Αγησίλαος, επειδή πιθανότατα η αναπηρία του δεν ήταν υπερβολική, κατάφερε να διατηρηθεί στη ζωή και να ανέλθει στο ανώτατο βαθμό διοίκησης. Μια επιπλέον αιτιολογία της διάσωσης του Αγησίλαου προτείνει ο Cartledge³⁰, ο οποίος επισημαίνει ότι στη Σπάρτη ήδη η λειψανδρία είχε φτάσει σε ανησυχητικό σημείο, οπότε όλα τα αρσενικά βρέφη που δεν έπασχαν από ολική αναπηρία έπρεπε να ανατραφούν.

VIII. Μια σωματική αναπηρία συνιστούσε για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο ένα σοβαρό μειονέκτημα στην πολιτική ανέλιξη του ενδιαφερομένου. Μια από τις ελάχιστες εξαιρέσεις υπήρξε ο άρχοντας της Αθήνας, ο Μέδων, ο οποίος υπερπήδησε κάθε εμπόδιο χάρη στην υποστήριξη του μαντείου των Δελφών: «έτεσι δὲ οὐ πολλοῖς ὕστερον **Μέδων** καὶ **Νειλεὺς** πρεσβύτατοι τῶν **Κόδρου** παίδων ἐστασίασαν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς, καὶ οὐκ ἔφασκεν ὁ **Νειλεὺς** ἀνέξεσθαι βασιλευόμενος ὑπὸ τοῦ **Μέδοντος**, ὅτι ὁ **Μέδων** τὸν ἕτερον ἦν τῶν **ποδῶν χωλός**. δόξαν δὲ σφισιν ἀνενεγκεῖν ἐς τὸ χρηστήριον τὸ ἐν **Δελφοῖς**, δίδωσι **Μέδοντι** ἢ **Πυθία** βασιλείαν τὴν Ἄθηναίων»³¹.

4. Στρεβλοποδία (φολκός³²): Συγγενής διαμαρτία του άκρου ποδός με παραμόρφωσή του ως προς το σχήμα ή τη θέση³³.

²⁹ Βλ. σχετικά, Garland (1995), 188-189.

³⁰ Βλ. σχετικά, Cartledge P. (1987), *Agesilaos and the Crisis of Sparta*, Λονδίνο, 22, 110-115.

³¹ Παυσανίας, 7. 2. 1.

³² LS: Μόνο ως επίθετο του Θεροσίτη. Ευστάθιος: αλλήθωρος, διάστροφος στα μάτια / Ησύχιος: στραβός / Σούδα: στραβός. Ο Butmann νομίζει ότι πιθανόν σημαίνει τον ραιβόν ή στρεβλόπουν. Αναμφίβολα, η τελευταία σημασία αρμόζει καλύτερα στην ομηρική περιγραφή, γιατί ξεκινάει από τα κατώτερα μέρη του σώματος και προχωράει ψηλότερα.

³³ DMD, 188 (*Clubfoot*), 832 (*Talipes*).

I. «**Θερσίτης** δ' ἔτι μοῦνος ἀμετροεπῆς ἐκολῶα / ... **φολκὸς ἔην**, **χωλὸς** δ' ἕτερον πόδα»³⁴. Ο Ευστάθιος στα σχόλια του γι' αυτήν την αναφορά στο Θερσίτη προβαίνει σε αναλυτική ερμηνεία και διασαφήνιση του όρου: «Τὸ δὲ “**φολκὸς ἔην**” καὶ τὰ ἐξῆς ἀποδεικτικὰ εἰσι τοῦ ἀίσχιστον εἶναι τὸν Θερσίτην. καὶ οὐκ ἂν τις αἰσχύονα τούτου διαγράψοι ἄνθρωπον. καὶ ἴδε τὴν τοῦ ποιητοῦ ἀρετὴν οὐ μόνον εἰς τὸ ἐγκωμιάζειν ἀλλὰ καὶ εἰς τό, ὡς ἐρρέθη, σιλλαίνειν καὶ ψέγειν, ἑάνπερ ἠβούλετο.” Ἔστι δὲ **φολκὸς** μὲν ὁ στραβός, ὁ τὰ φάη, τουτέστι τοὺς ὀφθαλμούς, μὴ ὀρθὰ ἔχων ἀλλὰ ἐστραμμένα καὶ παρειλκυσμένα τῆς κατὰ φύσιν ὀρθότητος. Τινὲς δὲ **φολκὸν** εἶπον τὸν τοιοῦτον λέγεσθαι ὡς τὰ τῶν πολλῶν φάη ἔλκοντα εἰς ἑαυτόν. ἐλεεῖται γάρ, φασί, μάλιστα ὁ τυφλός. εἰ δὲ τις τοῦτο παραδέξεται, σημείωσαι ὅπως ἐκ τῆς αὐτῆς ἐννοίας γενόμενοι ὁ ἐλίκωψ καὶ ὁ **φολκὸς** ἄκραν ἔχουσι διαφορὰν. ἔστι γὰρ ἐλίκωψ ὁ ἐλίσσων τοὺς ὄπας τῶν πολλῶν εἰς ἑαυτόν· καὶ **φολκὸς** ὁ τὰ φάη τῶν βλεπόντων ἐφελκόμενος, ἄπερ μιᾶς μὲν εἰσιν ἐννοίας, αἰτίας δὲ οὐ τῆς αὐτῆς, ἑάνπερ ἐλίκωπες μὲν Ἀχαιοὶ οἱ διὰ τὸ ἀξιοθέατον τοὺς ὄπας ἐλίσσοντες τῶν ὀρώντων εἰς ἑαυτούς, **φολκὸς** δὲ ὁ διὰ ἔλεον ἢ καὶ γέλων τὰ φάη τῶν βλεπόντων ἐφελκόμενος. Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ κατὰ τὸν στραβὸν οἱ παλαιοὶ καὶ οὕτω φράζουσιν· οἱ μὲν, ὅτι βλεπεδαίμων ὁ διεστραμμένος τὰς ὄψεις καὶ οἷον ὑπὸ δαίμονος πεπληγώς· Πausanias δὲ προστίθησι καὶ ὅτι τοὺς Σωκρατικούς οὕτως ἔλεγον· ἄλλοι δὲ ὅτι ἰλλὸς πλάγιος, διεστραμμένος, στραβός, καὶ ἰλλώπτειν τὸ στραβίζειν· τινὲς δὲ ὅτι ἔπιλλος ὁ παράστραβος καὶ ὅτι ὁ στρεβλός, ὃν οἱ παλαιοὶ στραβὸν λέγουσι, καὶ ὅτι ἰλλώπτειν καὶ ἐνιλλώπτειν τὸ ὑγροῖς, ὡς φησιν Αἴλιος Διονύσιος, καὶ ἐπιμύουσι καὶ κατακεκλασμένοις ὄμμασιν ἐμβλέπειν»³⁵.

5. Ραιβοποδία: (Ραιβότης³⁶, κύλλωμα³⁷): Η προς τα ἔσω κύρτωση του ενός ἢ και των δύο ἀκρων³⁸.

I. Ο Ιπποκράτης περιγράφει τα χαρακτηριστικά και τα εἶδη της ραιβοποδίας στους ανθρώπους: **α)** «Κατὰ μὲν οὖν τὰ ἰσχύια μέζον τὸ διάφορόν ἐστιν ἐς τὸ ἔσω, ἢ ἐς τὸ ἔξω ἐξαρθρῆσαι· κατὰ δὲ τὰ γούνατα διαφέρει μὲν τι, ἔλασσον δὲ τι διαφέρει· τρόπος δὲ ἑκατέρου τοῦ **χωλώματος ἰδῖός ἐστιν· κυλλοῦται** γὰρ **μᾶλλον**, οἷσιν ἂν ἐς τὸ ἔξω ἐξαρθρῆση· ὀρθοὶ δὲ ἦσσαν ἴστανται, οἷσιν ἂν ἐς τὸ ἔσω ἐξαρθρῆση. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἦν παρὰ τὸ σφυρὸν ἐξαρθρῆση, ἦν μὲν ἐς τὸ ἔξω μέρος, **κυλλοὶ** μὲν γίνονται, ἐστάναι δὲ δύνανται· ἦν δὲ ἐς τὸ ἔσω μέρος, βλαισοὶ μὲν γίνονται,

³⁴ Ἰλιάδα Β. 212-219. Βλ. για Θερσίτη παραπάνω, κεφ. Β(Σπονδυλική στήλη και ἄκρα) 3III.

³⁵ Ευστάθιος, *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα* 1. 314-315.

³⁶ LS: Στρεβλότητα, καμπυλότητα, κυρτότητα. Ραιβοσκελής: αὐτός που ἔχει τα σκέλη ραιβά, καμπύλα προς τα μέσα, στραβοπόδης.

³⁷ LS: Βλάβη στα πόδια, χωλότητα.

³⁸ DMD, 832 (*Talipes varus*).

ἤσσον δὲ ἐστάναι δύνανται. Ἦ γε μὴν ξυναύξησις τῶν ὀστέων τοιήδε γίνεται· οἷσι μὲν ἂν τὸ κατὰ τὸ σφυρὸν ὀστέον τὸ τῆς κνήμης ἐκστῆ, τούτοισι μὲν τὰ τοῦ ποδὸς ὀστέα ἤκιστα ξυναύξεται, ταῦτα γὰρ ἐγγυτάτω τοῦ τρώματός ἐστι, τὰ δὲ τῆς κνήμης ὀστέα αὔξεται μὲν, οὐ πολὺ δὲ ἐνδεεστέρως, αἱ μέντοι σάρκες μινύθουσιν»³⁹.

β) «Ὅκοσοι ἐκ γενεῆς **κυλλοὶ** γίνονται, τὰ πλεῖστα τούτων ἰήσιμά ἐστιν, ἢν μὴ πάνυ μεγάλη ἢ ἔκκλισις ἔη, ἢ καὶ προαυξέων γεγονότων ἤδη τῶν παιδίων ξυμβῆ. Ἄριστον μὲν οὖν ὡς τάχιστα ἠητρεύειν τὰ τοιαῦτα, πρὶν πάνυ μεγάλην τὴν ἐνδειαν τῶν ὀστέων τῶν ἐν τῷ ποδὶ γενέσθαι, πρὶν τε πάνυ μεγάλην τὴν ἐνδειαν τῶν σαρκῶν τῶν κατὰ τὴν κνήμην εἶναι. Τρόπος μὲν οὖν **κυλλώσιος** οὐχ εἷς, ἀλλὰ πλείονες, τὰ πλεῖστα μὴν οὐκ ἐξηρθερότα παντάπασιν, ἀλλὰ δι' ἕδος σχήματος ἐν τινι ἀπολήψει τοῦ ποδὸς **κεκυλλωμένα**»⁴⁰.

II. «Ἡφαίστου δ' ἴκανε δόμον Θέτις ἀργυρόπεζα / ἄφθιτον ἀστερόεντα μεταπρεπέ' ἀθανάτοισι / χάλκεον, ὃν ᾗ αὐτὸς ποιήσατο **κυλλοποδίων**»⁴¹.

6. Βλαισότητα (Βλαισότης⁴²): Ἡ προς τα ἔξω κύρτωση του ενός ἢ και των δύο κάτω άκρων στο ύψος του γόνατος⁴³.

I. Ο Ἴπποκράτης, σε αντιδιαστολή με τη ραιβοποδία, περιγράφει τα χαρακτηριστικά της βλαισότητας στους ανθρώπους: «Κατὰ μὲν οὖν τὰ ἰσχία μέζον τὸ διάφορόν ἐστιν ἐς τὸ ἔσω, ἢ ἐς τὸ ἔξω ἐξαρθρήσαι· κατὰ δὲ τὰ γούνατα διαφέρει μὲν τι, ἔλασσον δὲ τι διαφέρει· τρόπος δὲ ἑκατέρου τοῦ χλωμάματος ἰδίος ἐστιν· κυλλοῦται γὰρ μᾶλλον, οἷσιν ἂν ἐς τὸ ἔξω ἐξαρθρήση· ὀρθοὶ δὲ ἤσσον ἴστανται, οἷσιν ἂν ἐς τὸ ἔσω ἐξαρθρήση. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἢν παρὰ τὸ σφυρὸν ἐξαρθρήση, ἢν μὲν ἐς τὸ ἔξω μέρος, κυλλοὶ μὲν γίνονται, ἐστάναι δὲ δύνανται· ἢν δὲ ἐς τὸ ἔσω μέρος, **βλαιοὶ** μὲν γίνονται, ἢσσον δὲ ἐστάναι δύνανται. Ἦ γε μὴν ξυναύξησις τῶν ὀστέων τοιήδε γίνεται· οἷσι μὲν ἂν τὸ κατὰ τὸ σφυρὸν ὀστέον τὸ τῆς κνήμης ἐκστῆ, τούτοισι μὲν τὰ τοῦ ποδὸς ὀστέα ἤκιστα ξυναύξεται, ταῦτα γὰρ ἐγγυτάτω τοῦ τρώματός ἐστι, τὰ δὲ τῆς κνήμης ὀστέα αὔξεται μὲν, οὐ πολὺ δὲ ἐνδεεστέρως, αἱ μέντοι σάρκες μινύθουσιν»⁴⁴.

³⁹ Ἴπποκράτης, *Περὶ ἄρθρων* 53. 7-20.

⁴⁰ Ἴπποκράτης, *Περὶ ἄρθρων* 62. 3-11.

⁴¹ Ἰλιάδα Σ. 369-371.

⁴² LS: Ἡ στρεβλότητα προς τα ἔξω κυρίως των ποδιών, το στράβωμα των σκελών.

⁴³ DMD, 128 (Bowleg).

⁴⁴ Ἴπποκράτης, *Περὶ ἄρθρων* 53. 7-20.

7. Αμφιγυήεις⁴⁵

I. Ο Όμηρος αναφερόμενος στον Ήφαιστο χρησιμοποιεί ένα τυπικό επίθετο, για να περιγράψει τη χωλότητά του: «*Αὐτὰρ ἐπεὶ κατέδῃ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο, / οἷ μὲν κακκείοντες ἔβαν οἶκον δὲ ἕκαστος, / ἦχι ἐκάστῳ δῶμα περικλυτὸς ἀμφιγυήεις / Ἥφαιστος ποίησεν ἰδυίησι πραπίδεσσι*»⁴⁶.

8. Νανισμός (νάνος, νανώδης, νανοφυής, πυγμαῖος⁴⁷) – **Αχονδροπλασία:** Κληρονομική συγγενής διαταραχή του σχηματισμού των χόνδρων που οδηγεί σε νανισμό⁴⁸. **Αχονδροπλαστικός νάνος:** εκείνος με σχετικά μεγάλο κεφάλι, επίπεδη μύτη και βραχυκεφαλία, κοντά άκρα και συνήθως λόρδωση⁴⁹.

I. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι νάννοι έχουν κατώτερη νοημοσύνη και αντίληψη από ανθρώπους με κανονικό μέγεθος: «*Καὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων, οἷον τὰ τε παιδία πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ αὐτῶν τῶν ἐν ἡλικίᾳ οἱ νανώδεις τὴν φύσιν, ἐὰν καὶ τιν' ἄλλην δύναμιν ἔχουσι περιττήν, ἀλλὰ τῷ τὸν νοῦν ἔχειν ἐλλείπουσιν. Αἴτιον δ' ὡσπερ εἴρηται πρότερον, ὅτι ἡ τῆς ψυχῆς ἀρχὴ πολλῶ δὴ δυσκίνητός ἐστι καὶ σωματώδης. Ἔτι δ' ἐλάττονος γινομένης τῆς αἰρούσης θερμότητος καὶ τοῦ γεώδους πλείονος, τὰ τε σώματα ἐλάττονα τῶν ζῶων ἐστὶ καὶ πολύποδα, τέλος δ' ἄποδα γίγνεται καὶ τεταμένα πρὸς τὴν γῆν. Μικρὸν δ' οὕτω προβαίνοντα καὶ τὴν ἀρχὴν ἔχουσι κάτω, καὶ τὸ κατὰ τὴν κεφαλὴν μόνον τέλος ἀκίνητόν ἐστι καὶ ἀναίσθητον, καὶ γίνεται φυτόν, ἔχον τὰ μὲν ἄνω κάτω, τὰ δὲ κάτω ἄνω· αἱ γὰρ ῥίζαι τοῖς φυτοῖς στόματος καὶ κεφαλῆς ἔχουσι δύναμιν, τὸ δὲ σπέρμα τούναντιον· ἄνω γὰρ καὶ ἐπ' ἄκροις γίνεται τοῖς πτόρθοις. Δι' ἣν μὲν οὖν αἰτίαν τὰ μὲν δίποδα τὰ δὲ πολύποδα τὰ δ' ἄποδα τῶν ζῶων ἐστὶ, καὶ διὰ τίν' αἰτίαν τὰ μὲν φυτὰ τὰ δὲ ζῶα γέγονεν*»⁵⁰.

Εκτενέστερη αναφορά και ερμηνεία του φαινομένου του νανισμού πραγματοποιείται στα ψευδο-Αριστοτελικά Προβλήματα, όπου διακρίνονται οι δυσανάλογοι (disproportionate) νάννοι-προφανής αναφορά στην αχονδροπλασία-

⁴⁵ LS: Ο χωλός και στα δύο σκέλη.

⁴⁶ Ιλιάδα Α. 605-607.

⁴⁷ LS: Μικρόσωμος άνθρωπος. Αυτός που έχει τα μέλη του σώματος μικρά και δυσανάλογα προς την ηλικία του. Νανοφυής: με ανάστημα νάνου. Νανώδης: όμοιος με νάνο, μικρόσωμος. Πυγμαίος: Μικροφυής άνθρωπος, νάνος.

⁴⁸ DMD, 7 (Achondroplasia).

⁴⁹ DMD, 272 (achondroplastic dwarf).

⁵⁰ Αριστοτέλης, Περί Ζώων μορίων 686b24-34.

, οι οποίοι διαθέτουν τις αναλογίες των γονέων τους αλλά έχουν μικρό γενικά μέγεθος, και οι ανάλογοι (proportionate) νάνοι, οι οποίοι έχουν μέλη όπως των παιδιών⁵¹: «Διὰ τίνα αἰτίαν οἱ νάνοι γίνονται; ἔτι δὲ μᾶλλον καθόλου, διὰ τί τὰ μὲν ὅλως μεγάλα, τὰ δὲ μικρά; εἶτα οὕτω σκεπτέον. δύο δὴ τὰ αἴτια· ἢ γὰρ ὁ τόπος ἢ ἡ τροφή. ὁ μὲν οὖν τόπος, ἐὰν ᾗ στενός, ἢ δὲ τροφή, ἐὰν ᾗ ὀλίγη, ὥσπερ καὶ ἤδη γεγενημένων πειρῶνται μικροὺς ποιεῖν, οἷον οἱ τὰ κυνίδια τρέφοντες ἐν τοῖς ὀρυγοτροφείοις. ὅσοις μὲν οὖν ὁ τόπος αἴτιος, οὗτοι πυγμαῖοι γίνονται. τὰ μὲν γὰρ πλάτη καὶ τὰ μήκη ἔχοντες γίνονται κατὰ τὸ τῶν τεκόντων μέγεθος, μικροὶ δὲ ὅλως. τούτου δὲ αἴτιον, ὅτι διὰ τὴν στενότητα τοῦ τόπου συγκλόμενοι αἱ εὐθειᾶι καμπύλαι γίνονται. ὥσπερ οὖν οἱ ἐπὶ τῶν καπηλείων γραφόμενοι μικροὶ μὲν εἰσι, φαίνονται δ' ἔχοντες πλάτη καὶ βάθη, ὁμοίως συμβαίνει καὶ τοῖς πυγμαίοις. ὅσοι δὲ διὰ τροφῆς ἔνδειαν ἀτελεῖς γίνονται, οὗτοι καὶ παιδαριώδη τὰ μέλη ἔχοντες φαίνονται, καὶ ἐνίους ἰδεῖν ἔστι μικροὺς μὲν σφόδρα, συμμετρουσ δέ, ὥσπερ τὰ Μελιταῖα κυνίδια. αἴτιον δὲ ὅτι οὐχ ὡς ὁ τόπος ἢ φύσις ποιεῖ. Διὰ τί τῶν ζώων τὰ μὲν ἐξ ἀλλήλων γίνεται, τὰ δ' ἕκ τινων συγκρινομένων ὁμοίως τῆς ἐξ ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῖς ὑπαρξάσης; καθάπερ οἱ περὶ φύσεως λέγοντες λέγουσι καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς γένεσιν τῶν ζώων γενέσθαι, διὰ τὰς μεταβολὰς καὶ μετακινήσεις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ παντὸς οὕτω μεγάλας· καὶ νῦν εἴπερ μέλλει πάλιν ἔσεσθαι, τοιαύτας τινὰς ὑπάρξαι δεῖ κινήσεις; ἢ μὲν γὰρ ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον· ἥμισυ γάρ· τὸ δὲ σπέρμα ἀρχή. Τῶν μὲν οὖν μικρῶν ὅσα γίνεται μὴ ἐξ ἀλλήλων, αἴτιον τοιαῦτα γενέσθαι ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς ἐγεννήθησαν ἢ τοῦ σπέρματος μικρότης· τοῦ γὰρ ἐλάττωνος καὶ ἢ ἀρχὴ ἐλάττων. ὥστε ἱκαναὶ καὶ αἱ τούτου μεταβολαὶ πρὸς τὸ γεννηῖσθαι αὐτῶ τὸ σπέρμα. ὅπερ συμβαίνει· γίνονται γὰρ ἐν ταῖς μεταβολαῖς μάλιστα. τοῖς δὲ μείζονσι μείζονος δεῖ καὶ μεταβολῆς»⁵².

9. Γιγαντισμός (Πέλωρ⁵³, Γίγας⁵⁴): Ανώμαλη υπερανάπτυξη⁵⁵.

I. Συχνά στον Όμηρο γίνεται αναφορά σε πλάσματα με αφύσικη υπερανάπτυξη: α) «τῆσ' ἔπι Κύκλωψ εὐδε πέλωρ, ἀθεμίστια εἰδώς»⁵⁶.

β) «ὅς ποδ' ὑπερθύμοισι Γιγάντεσσιν βασίλευεν. / ἀλλ' ὁ μὲν ὤλεσε λαὸν ἀτάσθαλον, ὤλετο δ' αὐτός»⁵⁷.

⁵¹ Για ενδελεχέστερη έρευνα και μελέτη του νανισμού, βλ. Dasen V. (1993), *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*, Οξφόρδη, 217-219.

⁵² Ψευδο-Αριστοτέλης, Προβλήματα 892a5-37.

⁵³ LS: Τερατώδες, υπερφυές, πελώριο πλάσμα.

⁵⁴ LS: Αυτός που ανήκει στη φυλή των Γιγάντων που καταστράφηκε άγρια από τους θεούς.

⁵⁵ DMD, 359 (Gigantism).

⁵⁶ Οδύσσεια ι. 428.

⁵⁷ Οδύσσεια η. 58-59.

Πρόσωπο – κεφάλι - εγκέφαλος

1. Τύφλωση (Τυφλότης⁵⁸, Όμματοστερηής⁵⁹): Έλλειψη ή απώλεια της όρασης, αδυναμία αντίληψης των οπτικών ερεθισμάτων⁶⁰.

I. Στον κόσμο της Οδύσσειας, ακόμα και οι τυφλοί αοιδοί φαίνεται να απολαμβάνουν το στοιχειώδη σεβασμό. Στο συνέδριο των Φαιάκων ο Δημόδοκος τυγχάνει ιδιαίτερης μεταχείρισης: «*Κῆρυξ δ' ἐγγύθεν ἦλθεν ἄγων ἐρίηρον ἀοιδόν, / τὸν περὶ Μοῦσ' ἐφίλησε, δίδου δ' ἀγαθόν τε κακόν τε· / ὀφθαλμῶν μὲν ἄμερσε, δίδου δ' ἠδέϊαν ἀοιδήν / τῷ δ' ἄρα Ποντόνοος θῆκε θρόνον ἀργυρόηλον / μέσσω δαιτυμόνων, πρὸς κίονα μακρὸν ἐρείσας· / καὶ δ' ἐκ πασσαλόφι κρέμασεν φόρμιγγα λίγειαν / αὐτοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς καὶ ἐπέφραδε χερσὶν ἐλέσθαι / κῆρυξ*»⁶¹. Ο Όμηρος δεν επεξηγεί γιατί ο Δημόδοκος ήταν τυφλός και συνάμα εκλεκτός της Μούσας ούτε δηλώνει κάποια συνάφεια ανάμεσα σ' αυτά τα δύο στοιχεία. Πιθανότατα, η τυφλότητα και το μουσικό ταλέντο θεωρούνται ως συμπληρωματικά στοιχεία ενός κοινού ανθρώπινου πεπρωμένου, σύμφωνα με την πεσιμιστική αντίληψη ότι η απόλυτη ευτυχία δεν υφίσταται για κανένα θνητό⁶².

II. Ο αοιδός από τη Θράκη, ο Θάμυρις, αποτελεί παράδειγμα μοτίβου αναπηρίας ως αποτέλεσμα τιμωρίας των θεών για απρεπή συμπεριφορά. Σύμφωνα με την εκδοχή του Ομήρου, «*Μοῦσαι ἀντόμεναι Θάμυριν τὸν Θρηήικα παῦσαν ἀοιδῆς / Οἰχαλίηθεν ἴοντα παρ' Εὐρύτου Οἰχαλιῆος / στεῦτο γὰρ εὐχόμενος νικησέμεν εἴ περ ἂν αὐταὶ / Μοῦσαι ἀείδοιεν κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο· / αἶ δὲ χολωσάμεναι πηρὸν θέσαν, αὐτὰρ ἀοιδήν / θεσπεσίην ἀφέλοντο καὶ ἐκλέλαθον κιδαριστύν*»⁶³. Υπάρχει ωστόσο και μία άλλη εκδοχή του μύθου, περισσότερο ρεαλιστική και αντίστοιχη με τις φυσιολογικές συνέπειες απώλειας της όρασης. Ο Πausanias, αφού πρώτα παραθέτει την παραδεδομένη εκδοχή: «*Πεποίηκε δὲ Ὅμηρος μὲν Θαμύριδι ἐνταῦθα ἐν τῷ Δωρίῳ γενέσθαι*

⁵⁸ LS: Η ιδιότητα του τυφλού.

⁵⁹ LS: Ο στερημένος των οφθαλμών.

⁶⁰ DMD, 114 (Blindness).

⁶¹ Οδύσσεια θ. 62-70.

⁶² Βλ. Garland R. (1995), *The Eye of the Beholder. Deformity and disability in the Graeco-Roman World*, Νέα Υόρκη, 99.

⁶³ Ιλιάδα Β. 595-600.

τήν συμφοράν, ὅτι καὶ αὐτὰς Μούσας νικήσειν ἔφασκεν ἀδούσας· Πρόδικος δὲ Φωκαεὺς εἰ δὴ τούτου τὰ ἐς τὴν Μινυάδα ἔπη προσκεῖσθαι φησι Θαμύριδι ἐν Ἰδαίου δίκη τῷ ἐς τὰς Μούσας ἀρχήματος», στη συνέχεια εκθέτει καὶ τὴ δική του ἀποψη: «διεφθάρη δὲ ὁ Θάμυρις ἐμοὶ δοκεῖν ὑπὸ νόσου τοὺς ὀφθαλμούς, τὸ δὲ αὐτὸ καὶ Ὀμήρω συνέπεσεν ὕστερον». Καὶ προσθέτει στη συνέχεια, «ἀλλ' ὁ μὲν καὶ ἐς ἅπαν διετέλει ποιῶν, οὐ γὰρ τι εἶκε τῇ συμφορᾷ, Θάμυρις δὲ καὶ τὴν ὥδην ὑπὸ κακοῦ τοῦ παρόντος ἐξέλιπεν⁶⁴». Τέλος, ο Πausανίας σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου τοῦ αναφέρεται στο ἀγάλμα τοῦ Θαμύριδος: «τοσῶνδε εἰκόνας ἀνέθεσαν· Θάμυριν μὲν αὐτὸν τε ἤδη τυφλὸν καὶ λύρας κατεαγίας ἐφαπτόμενον⁶⁵».

III. Ἡ ἀπώλεια τῆς ὄρασης ἐνίοτε ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ἀυξημένη σοφία καὶ κρίση. Συχνά, ἡ ἰκανότητα ἐνός μάντη νὰ ἀποκαλύπτει τὸ βαθύτερο νόημα τῶν οἰωνῶν θεωροῦνταν ὅτι οφείλεται στὶς κρυμμένες δυνάμεις ποὺ ἐνυπῆρχαν λόγω τύφλωσης, γι' αὐτὸ καὶ οἱ περισσότεροὶ γνωστοὶ μάντιες ἦταν τυφλοὶ. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ Θηβαῖος μάντης Τειρεσίας, ὁ οἷος δὲν ἦταν μόνον τυφλός, ἀλλὰ ἐπέσε καὶ θύμα διπλῆς ἀλλαγῆς φύλου, ἀπὸ ἀντρα σὲ γυναῖκα καὶ ἀντίστροφα. Ἡ πιο γνωστὴ ἐκδοχὴ τοῦ μύθου πιστώνεται στὸν Ἡσίοδο, τὴν οἷος ἀραφράζει ὁ (ψευδο)Ἀπολλόδωρος: «ἦν δὲ παρὰ Θηβαίοις μάντις **Τειρεσίας** Εὐήρους καὶ Χαρικλοῦς νύμφης, ἀπὸ γένους Οὐδαίου τοῦ Σπαρτοῦ, γενόμενος τυφλὸς τὰς ὀράσεις. οὗ περὶ τῆς πηρώσεως καὶ τῆς μαντικῆς λέγονται λόγοι διάφοροι. ἄλλοι μὲν γὰρ αὐτὸν ὑπὸ θεῶν φασὶ τυφλωθῆναι, ὅτι τοῖς ἀνθρώποις ἃ κρύπτειν ἤθελον ἐμήνυε, Φερεκίδης δὲ ὑπὸ Ἄθηνᾶς αὐτὸν τυφλωθῆναι· οὗσαν γὰρ τὴν Χαρικλῶ προσφιλῆ τῇ Ἄθηνᾳ γυμνὴν ἐπὶ πάντα ἰδεῖν, τὴν δὲ ταῖς χερσὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καταλαβομένην πηρὸν ποιῆσαι, Χαρικλοῦς δὲ δεομένης ἀποκαταστήσαι πάλιν τὰς ὀράσεις, μὴ δυναμένην τοῦτο ποιῆσαι, τὰς ἀκοὰς διακαθάρασαν πᾶσαν ὀρνίθων φωνὴν ποιῆσαι συνεῖναι, καὶ σκῆπτρον αὐτῷ δωρήσασθαι κρᾶνειον, ὃ φέρων ὁμοίως τοῖς βλέπουσιν ἐβάδιζεν. Ἡσίοδος δὲ φησὶν ὅτι θεασάμενος περὶ Κυλλήνην ὄφεις συνουσιάζοντας καὶ τούτους τρώσας ἐγένετο ἐξ ἀνδρὸς γυνή, πάλιν δὲ τοὺς αὐτοὺς ὄφεις παρατηρήσας συνουσιάζοντας ἐγένετο ἀνὴρ. διόπερ Ἥρα καὶ Ζεὺς ἀμφισβητοῦντες πότερον τὰς γυναῖκας ἢ τοὺς ἀνδρας ἤδεσθαι μᾶλλον ἐν ταῖς συνουσίαις συμβαίνοι, τοῦτον ἀνέκριναν. ὁ δὲ ἔφη δέκα μοιρῶν περὶ τὰς συνουσίας οὐσῶν τὴν μὲν μίαν ἀνδρας ἤδεσθαι, τὰς δὲ ἐννέα γυναῖκας. ὅθεν Ἥρα μὲν αὐτὸν ἐτύφλωσε, Ζεὺς δὲ τὴν μαντικὴν αὐτῷ ἔδωκεν. [τὸ ὑπὸ Τειρεσίου λεχθέν πρὸς Δία καὶ Ἥραν· οἷον μὲν μοῖραν δέκα μοιρῶν τέρεται ἀνὴρ, τὰς δὲ δέκ' ἐμπίπλησι γυνή τέρεπουσα νόημα.] ἐγένετο δὲ καὶ πολυχρόνιος⁶⁶».

⁶⁴ Πausανίας, 4. 33. 7.

⁶⁵ Πausανίας, 9. 30. 2.

⁶⁶ Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, Βιβλιοθήκη 3. 69. 3 - 3. 72.

Δεν διευκρινίζεται μέσα από τη διήγηση η αιτία της τύφλωσης του Τειρεσία από την Ήρα και συγχρόνως ο λόγος δωρεάς από το Δία του χαρίσματος της προφητείας στο μάντη. Προφανώς, ο μάντης είχε γίνει μύστης υψηλής και απόρρητης γνώσης, την οποία ούτε ο ηγέτης των θεών, ο Δίας, δεν κατείχε. Η αποκάλυψη του μυστικού για τη συνουσιακή ευχαρίστηση προσβάλλει την Ήρα, η οποία αισθάνεται ανασφαλής απέναντι στη φανέρωση ενός κομβικού σημείου στις γυναικεία σεξουαλική ανάγκη, στοιχείο το οποίο, κατά την κρίση της, πιθανόν να ενδυναμώσει τη θέση επιβολής και κυριαρχίας των αντρών απέναντι στο γυναικείο φύλο⁶⁷. Επιπλέον, η αιτία της παροχής του χαρίσματος της προφητείας στον Τειρεσία εντοπίζεται στην ευγνωμοσύνη μάλλον του Δία για την κρίση του μάντη ή στη συμπόνια για την αναπηρική του κατάσταση.

IV. «Γέρων γέροντι συγκατώκηκεν πίνος / πλευράν μαραίνων, κρατή δ' ὀμματοστερεῖ / κόμη δι' αὔρας ἀκτένιστος ἄσσεται»⁶⁸.

2. Εσωτροπία ή Εξωτροπία / Στραβλός-Στραβός (Στραβλότης⁶⁹): Συνεκτικός συγκλίνων ή αποκλίνων στραβισμός⁷⁰.

I. Ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς περιγράφει τα χαρακτηριστικά της στραβλότητας και αναφέρει την πιθανή αιτία που την προκαλεί: **α)** «Διὰ τί οἱ ἐκ φύσεως **στραβοὶ** διπλᾶ οὐχ ὀρῶσι; διότι τὴν παρατροπήν τῶν ὀφθαλμῶν οὐκ ἔχουσιν ἐπὶ τὸ ἄνω καὶ κάτω, ἀλλ' ἐπὶ τὸ δεξιὸν μέρος καὶ τὸ ἀριστερόν· καὶ πάλιν οἱ ὀφθαλμοὶ κεκτημένοι τὴν αὐτὴν θέσιν, φημί δὴ τὴν ἐπ' εὐθείας, ἔχουσι τὰς δύο ἀκτῖνας ἑαυτῶν εἰς ἓν σῶμα συμπίπτουσας· καὶ οὕτω μίαν χροιάν καὶ ποιότητα τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀναφέρουσι πρὸς ἀντίληψιν αὐτῆς»⁷¹.

β) «καὶ ὀρᾶται μὲν ὁ ὑγιαίνων ὡς νοσῶν καὶ ὁ νοσῶν ὡς ὑγιαίνων καὶ τὸ μὲν ὑγιὲς μέρος ῥυτιδοῦται, τὸ δὲ ἀσθενὲς περιγίνεται. τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν **στραβισμῶν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς**, ἐλκομένων τῶν ὀψεων. καὶ εἰ μὲν πρὸς μέγαν κανθὸν εἴη σύννευσις τῆς κόρης, τοῦ μικροῦ παράλυσις νοεῖσθω,

⁶⁷ Βλ. σχετικά Garland R. (1995), *The Eye of the Beholder. Deformity and disability in the Graeco-Roman World*, Νέα Υόρκη, 101.

⁶⁸ Σοφοκλῆς, *Οιδίπους ἐπὶ Κολωνῶ* 1260-1262.

⁶⁹ LS: Αυτός που έχει τα μάτια διεστραμμένα, αλλήθωρος.

⁷⁰ DMD, 214 (*Cross-eyed, esotropia*).

⁷¹ Αλέξανδρος Αφροδισιεύς, *Προβλήματα* 1. 124.

καὶ ἔσται σοι τοῦτο κανὼν μυῶν παραλυθέντων, ὡς μὴ τῇ ὄψει λαμβάνειν τὸ φαινόμενον, ἀλλ' ἀνακρίνειν τὸ μὴ φαινόμενον»⁷².⁷³

3. Μονοφθαλμία ἢ Κυκλωπεία (Μονόφθαλμος⁷⁴, Κύκλωψ): Μια αναπτυξιακή ανωμαλία, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς μόνου οφθαλμικοῦ κόγχου, με τὸν οφθαλμικὸ βολβὸ ἀπόντα, υποτυπώδη, φαινομενικά φυσιολογικὸ ἢ διπλὸ καὶ με τὴν μύτη ἀπούσα ἢ παρούσα με τὴν μορφὴ σωληνοειδοῦς εξαρτήματος πάνω ἀπὸ τὸν κόγχο⁷⁵.

I. Ο κύκλωπας Πολύφημος εἶναι μὴ χαρακτηριστικὴ καὶ γνώριμη φυσιογνωμία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Δὲν παρουσιάζεται ξεκάθαρα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἡ μονοφθαλμία του, ἀλλὰ ἐννοεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς τὸν τυφλῶνει πιέζοντας ἓνα χοντρὸ ξύλο μέσα στο (μοναδικὸ) μάτι του: «ὡς τοῦ ἐν ὀφθαλμῷ πυριήκεα μοχλὸν ἐλόντες / δινέομεν, τὸν δ' αἶμα περίρρεε θερμὸν ἔοντα. / πάντα δὲ οἱ βλέφαρ' ἀμφὶ καὶ ὀφρύας εὔσεν αὐτμῆ / γλήνης καιομένης»⁷⁶. Ὁ Ὅμηρος στὴν περιγραφή τῆς ἐμφάνισής καὶ τῆς ζωῆς τοῦ μονόφθαλμου γίγαντα τονίζει περισσότερο τὴν τραχύτητα καὶ τὴν ἀπολίτιστη βαρβαρότητά του: «καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ ἔωκει / ἀνδρὶ γε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ ῥίψι ὑλήεντι / ὑψηλῶν ὀρέων, ὃ τε φαίνεται οἶον ἀπ' ἄλλων»⁷⁷. Ἀντιθέτως, ὁ Θεόκριτος στὸ Εἰδύλλιά του παρουσιάζει τὴν ευαίσθησία καὶ τὴν αἰσθαντικότητα τοῦ Πολύφημου, ὁ ὁποῖος θλίβεται καὶ ἀναρωτιέται γιὰ τὴν ἀπόρριψη ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη του, πιθανότατα λόγω τῆς μονοφθαλμίας καὶ τῆς δυσμορφίας τοῦ προσώπου του: «**ΘΕΟΚΡΙΤΟΥ ΚΥΚΛΩΨ...** οὕτω γοῦν ῥάιστα διαγ' ὁ Κύκλωψ ὁ παρ' ἀμῖν, / ὠρχαῖος **Πολύφαμος**, ὅκ' ἤρατο τᾶς Γαλατείας, / ἄρτι γενειάσδων περὶ τὸ στόμα τῶς κροτάφως τε.../...ἀλλὰ τὸ φάρμακον εὔρε, καθεζόμενος δ' ἐπὶ πέτρας / ὑψηλᾶς ἐς πόντον

⁷² Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς, Προβλήματα 2. 11.

⁷³ Γιὰ τὴν στρεβλότητα βλ. ἐπίσης, Εὐστάθιος, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα 1. 314. 30–1. 315. 4: «Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ κατὰ τὸν **στραβὸν** οἱ παλαιοὶ καὶ οὕτω φράζουσιν· οἱ μὲν, ὅτι βλεπεδαίμων ὁ διστραμμένος τὰς ὄψεις καὶ οἶον ὑπὸ δαίμονος πεπληγῶς· Πausanίας δὲ προστίθησι καὶ ὅτι τοὺς Σωκρατικοὺς οὕτως ἔλεγον· ἄλλοι δὲ ὅτι ἰλλὸς πλάγιος, διστραμμένος, **στραβός**, καὶ ἰλλώπτειν τὸ **στραβίζειν**· τινὲς δὲ ὅτι ἔπιλλος ὁ παράστραβος καὶ ὅτι ὁ **στρεβλός**, ὃν οἱ παλαιοὶ **στραβὸν** λέγουσι, καὶ ὅτι ἰλλώπτειν καὶ ἐπιλλώπτειν τὸ ὑγραῖς, ὡς φησὶν Αἴλιος Διονύσιος, καὶ ἐπιμύουσι καὶ κατακεκλασμένοις ὄμμασιν ἐμβλέπειν».

⁷⁴ LS: Αὐτός που ἔχει ἓνα μάτι, ετερόφθαλμος, μονόμματος.

⁷⁵ DMD, 222 (Cyclopia).

⁷⁶ Ὀδύσσεια ι. 388-391.

⁷⁷ Ὀδύσσεια ι. 190-192.

ὄρων ἄειδε τοιαῦτα· ὦ λευκά Γαλάτεια, τί τὸν φιλέοντ' ἀποβάλλῃ, ... / ... γινώσκω, χαρίεσσα κόρα, τίνος οὐνεκα φεύγεις· / οὐνεκά μοι λασία μὲν ὄφρυς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ / ἐξ ὧτὸς τέταται ποτὶ θώτερον ὡς μία μακρά, / εἷξ δ' ὀφθαλμὸς ὑπεστι, πλατεῖα δὲ ῥίς ἐπὶ χεῖλει»⁷⁸. Εἶναι ὅμως τόσο βαθιά ἡ αγάπη του, ὥστε προθυμοποιεῖται νὰ θυσιάσει τὸν πολῦτιμό του οφθαλμὸν γιὰ χάρι του ἐρωτᾶ του: «Καιόμενος δ' ὑπὸ τεῦς καὶ τὰν ψυχὰν ἀνεχοίμαν / καὶ τὸν ἐν' ὀφθαλμόν, τῷ μοι γλυκερώτερον οὐδέν. / ὦμοι, ὅτ' οὐκ ἔτεκέν μ' ἅ μάρτη βράγχι' ἔχοντα, / ὡς κατέδυν ποτὶ τὴν καὶ τὰν χέρα τεῦς ἐφίλησα, / αἰ μὴ τὸ στόμα λῆς, ἔφερον δέ τοι ἢ κρίνα λευκά ἢ μάκων' ἀπαλὰν ἐρυθρὰ πλαταγώνι' ἔχοισαν»⁷⁹.

II. «Ἐξ ἐσχάτης δ' ὦν ὅ τε κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ καὶ τὸ ἤλεκτρον. Πρὸς δὲ ἄρκτου τῆς Εὐρώπης πολλῶν τι πλεῖστος χρυσὸς φαίνεται ἑών. Ὅπως μὲν γινόμενοι, οὐκ ἔχω οὐδὲ τοῦτο ἀτρεκέως εἶπαι, λέγεται δὲ ὑπέκ τῶν γρυπῶν ἀρπάζειν Ἀριμασποὺς ἄνδρας **μουνοφθάλμους**· πείθομαι δὲ οὐδὲ τοῦτο, ὅπως μουνοφθάλμοι ἄνδρες φύονται, φύσιν ἔχοντες τὴν ἄλλην ὁμοίην τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι. Αἱ δὲ ὦν ἐσχατιαὶ οἴκασι, περικληθῆσαι τὴν ἄλλην χώραν καὶ ἐντὸς ἀπέργουσαι, τὰ κάλλιστα δοκέοντα ἡμῖν εἶναι καὶ σπανιώτατα ἔχειν αὐταί»⁸⁰.

4. Αλαλία (Αλαλία, Ἀφωνία⁸¹): Βωβότητα, ἀφωνία, ἀδυναμία ομιλίας⁸².

Κωφαλαλία: Ἀδυναμία ακοῆς καὶ ομιλίας⁸³.

I. Ο υβριστῆς καὶ αλαζόνας Κροῖσος εἶναι χαρακτηριστικὴ φυσιολογία στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία: «Ἦσαν δὲ τῷ Κροῖσῳ δύο παῖδες, τῶν οὐτερος μὲν διέφθαρτο, ἦν γὰρ δὴ **κωφός** (δηλ. **κωφάλαλος**), ὁ δὲ ἕτερος τῶν ἡλικίων μακροῦ τὰ πάντα πρῶτος· οὐνομα δὲ οἱ ἦν Ἄτυς»⁸⁴.

Ο κωφάλαλος γιὸς τοῦ Κροῖσου ἐπανέρχεται στὴν ἀφήγηση τοῦ Ἡροδότου μέσα ἀπὸ ἓνα συγκλονιστικὸ γεγονός: «Κατ' αὐτὸν δὲ Κροῖσον τάδε ἐγίνετο. Ἦν οἱ παῖς, τοῦ καὶ πρότερον ἐπεμνήσθην, τὰ μὲν ἄλλα ἐπιεικῆς, **ἄφωνος** δέ. Ἐν τῇ ὦν παρελθούσῃ εὐεστοῖ ὁ Κροῖσος τὸ πᾶν ἐς αὐτὸν ἐπεποιήκεε ἄλλα τε ἐπιφραζόμενος καὶ δὴ καὶ ἐς Δελφοὺς περὶ αὐτοῦ ἐπεπόμφεε χρησιμοποιέμενος· ἢ δὲ Πυθίῃ οἱ εἶπε τάδε· “Λυδὲ γένος, πολλῶν βασιλεῦ, μέγα νήπιε Κροῖσε, μὴ βούλευ πολὺευκτον ἰὴν ἀνὰ δώματ' ἀκούειν παιδὸς φθεγγομένου. Τὸ δὲ σοι πολὺ λῶιον ἀμφίς

⁷⁸ Θεόκριτος, Εἰδύλλια 11. 1, 7-9, 17-19, 30-33.

⁷⁹ Θεόκριτος, Εἰδύλλια 11. 52-57.

⁸⁰ Ἡρόδοτος 3. 116. 1-7.

⁸¹ LS: Ἐλλειψη ἢ στέρηση φωνῆς, βωβότητα.

⁸² DMD, 527 (Mutism).

⁸³ DMD, 229 (Deaf-mute).

⁸⁴ Ἡρόδοτος 1. 34. 5-8.

ἔμμεναι· αὐδῆσει γὰρ ἐν ἡματι πρῶτον ἀνόλβω.” Ἀλισκομένου δὴ τοῦ τείχεος, ἦγε γὰρ τῶν τις Περσέων ἀλλογνώσας Κροῖσον ὡς ἀποκτενέων, Κροῖσος μὲν νῦν ὀρέων ἐπιόντα ὑπὸ τῆς παρεούσης συμφορῆς παρημελήκει, οὐδὲ τί οἱ διέφερε πληγέντι ἀποθανεῖν· ὁ δὲ παῖς οὗτος ὁ ἄφωνος, ὡς εἶδε ἐπιόντα τὸν Πέρσην, ὑπὸ θεοῦ τε καὶ κακοῦ ἔρηξε φωνήν, εἶπε δέ· “Ὁνδρωπε, μὴ κτεῖνε Κροῖσον”. Οὗτος μὲν δὴ τοῦτο πρῶτον ἐφθέγγετο, μετὰ δὲ τοῦτο ἤδη ἐφώνεε τὸν πάντα χρόνον τῆς ζῆσης»⁸⁵.

II. Ο Πλάτων στον Κρατύλο επισημαίνει ὅτι οἱ κωφάλαλοι μποροῦσαν νὰ ἐπικοινωνήσουν με ἓνα εἶδος νοηματικῆς γλώσσας, μολονότι δὲν παραθέτει περισσότερες ἐξηγήσεις καὶ λεπτομέρειες: «εἰ φωνὴν μὴ εἶχομεν μηδὲ γλῶτταν, ἐβουλόμεθα δὲ δηλοῦν ἀλλήλοις τὰ πράγματα, ἄρ' οὐκ ἄν, ὥσπερ νῦν οἱ ἐνεοί, ἐπεχειροῦμεν ἄν σημαίνειν ταῖς χερσὶ καὶ κεφαλῇ καὶ τῷ ἄλλῳ σώματι;»⁸⁶.

5. Κώφωση (Κωφότης⁸⁷): Ἐλλειψη ἢ ἀπώλεια, μερική ἢ ολική, τῆς ακοῆς⁸⁸.

I. Ο Κροῖσος, καθὼς μιλάει στὸν εὐρῶστο γιο του, στὴν προσπάθειά του νὰ τον ἀποτρέψει ἀπὸ τὸ επικίνδυνο κυνήγι τοῦ κάπρου, ἀναφέρεται καὶ στὸν ἄλλο του γιο που ἔχει πρόβλημα ακοῆς: «Εἷς γάρ μοι μῦθος τυγχάνεις ἐὼν παῖς· τὸν γὰρ δὴ ἕτερον, διεφθαρμένον τὴν ἀκοήν, οὐκ εἶναί μοι λογίζομαι»⁸⁹.

II. «Ὅσοι δὲ γίνονται κωφοὶ ἐκ γενετῆς, πάντες καὶ ἐνεοὶ γίνονται· φωνὴν μὲν οὖν ἀφιᾶσι, διάλεκτον δ' οὐδεμίαν»⁹⁰.

6α. Τραυλισμός ἢ Βραδυγλωσσία ἢ Βατταρισμός (Ψελλότης⁹¹, Βατταρισμός⁹²):

Διαταραχὴ τοῦ λόγου χαρακτηριζόμενη κυρίως ἀπὸ σπασμωδικὴ ἐπανάληψη

---

⁸⁵ Ἡρόδοτος 1. 85. 1-18.

⁸⁶ Πλάτων, Κρατύλος 422e.

⁸⁷ LS: Ἡ ιδιότητα τοῦ κωφοῦ, ἡ ἀδυναμία ακοῆς. Β) Παράλληλη ἀδυναμία στὴν ἀκοή καὶ τὴν ομιλία.

⁸⁸ DMD, 229 (Deafness).

⁸⁹ Ἡρόδοτος, 1. 38. 8-9. Βλ. γιὰ τὸ γιο τοῦ Κροῖσου παραπάνω, κεφ. Β(Πρόσωπο-κεφάλι-εγκέφαλο) 5I.

⁹⁰ Ἀριστοτέλης, Περὶ τὰ Ζῶα ἱστορίαι 536b3-5.

⁹¹ LS: Ἡ ἀτελής καὶ ἐλλιπὴς προφορὰ λέξεων. Ὁ ψελλός δὲν μπορεῖ νὰ προφέρει κάποια γράμματα ἢ συλλαβές ἢ ἀκόμα καὶ τὰ παραλείπει, ὅπως τὰ παιδιά.

⁹² LS: Ἀναρθηρὴ καὶ ἀκατανόητη ομιλία, τραύλισμα.

ήχων, ιδιαίτερα των αρχικών συμφώνων, ακούσιες παύσεις, παράταση των ήχων και δισταγμό π.χ. θαθαθαθάλασσα, κακακακακός⁹³.

β) Ψευδισμός ή Τσευδισμός (Τραυλότης⁹⁴): Διαταραχή της ομιλίας χαρακτηριζόμενη από τη δυσκολία στην άρθρωση ορισμένων συμφωνικών φθόγγων, των σ, ρ, λ, χωρίς να υπάρχει βλάβη στα φωνητήρια όργανα.⁹⁵.

I. Στα ψευδο-Αριστοτελικά Προβλήματα περιγράφονται τα χαρακτηριστικά της τραυλότητας και της ψελλότητας και διασαφηνίζεται η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στις δύο παθήσεις: «Διὰ τί ἰσχύφωνοι παῖδες ὄντες μᾶλλον ἢ ἄνδρες; ἢ ὡσπερ καὶ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αἰεὶ ἤττον κρατοῦσι παῖδες ὄντες, καὶ ὅσοι ἐλάττους οὐ δύναται βαδίζειν, ὁμοίως καὶ τῆς γλώττης οἱ νεώτεροι οὐ δύναται; εἰ δὲ παντάπασι μικροὶ ὦσιν, οὐδὲ φθέγγεσθαι δύναται ἀλλ' ἢ ὡσπερ τὰ θηρία, διὰ τὸ μὴ κρατεῖν. εἴη δ' ἂν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἰσχυφώνου, ἀλλὰ καὶ **τραυλοὶ καὶ ψελλοί.** ἢ μὲν οὖν **τραυλότης** τῷ γράμματός τινος μὴ κρατεῖν, καὶ τοῦτο οὐ τὸ τυχόν, ἢ δὲ **ψελλότης** τῷ ἐξαίρειν τι, ἢ γράμμα ἢ συλλαβὴν, ἢ δὲ ἰσχυφωνία ἀπὸ τοῦ μὴ δύνασθαι ταχὺ συνάψαι τὴν ἑτέραν συλλαβὴν πρὸς τὴν ἑτέραν. ἅπαντα δὲ δι' ἀδυναμίαν· τῇ γὰρ διανοίᾳ οὐχ ὑπηρετεῖ ἢ γλῶττα⁹⁶».

II. Ο Πλούταρχος κατατάσσει την ψελλότητα και την τραυλότητα στα είδη της αναπηρίας: «Οἶμαι γὰρ ἰδίαν τινὰ μέρος ἐκάστου καὶ δυνάμεως φαυλότητα καὶ πήρωσιν εἶναι καὶ νόσον, ὡσπερ ὀφθαλμοῦ τυφλότητα καὶ σκέλους χωλότητα καὶ **ψελλότητα γλώσσης**, ἄλλου δὲ μηδενός· οὐ γὰρ ἔστι τυφλότης μὴ πεφυκὸς ὄραν οὐδὲ χωλότης μὴ πεφυκὸς βαδίζειν, **ψελλόν** τε τῶν ἀγλώσσων ἢ τῶν ἀναύδων φύσει **τραυλόν** οὐδὲν ἂν προσείποις· οὐκοῦν οὐδὲ παραπαῖον ἢ παραφρονοῦν ἢ μαινώμενον, ᾧ μὴ τὸ φρονεῖν καὶ διανοεῖσθαι καὶ λογίζεσθαι κατὰ φύσιν ὑπῆρχεν· οὐ γὰρ ἔστιν ἐμπαδὲς γενέσθαι μὴ κεκτημένον δύναμιν, ἧς τὸ πάθος ἢ στέρησις ἢ πήρωσις ἢ τις ἄλλη κάκωσις ἦν»⁹⁷.

III. Η ίδρυση της Κυρήνης, αποικίας της Θήρας, συνδέεται μ' ένα πρόσωπο, το Βάττο, ο οποίος είχε πρόβλημα στην ομιλία⁹⁸: «Χρόνου δὲ περιόντος ἐξεγένετό οἱ παῖς ἰσχύφωνος καὶ **τραυλός**, τῷ οὖνομα ἐτέθη Βάττος, ὡς Θηραῖοί τε καὶ Κυρηναῖοι λέγουσι, ὡς μέντοι ἐγὼ δοκέω, ἄλλο τι· Βάττος δὲ μετωνομάσθη, ἐπεὶ ἐς Λιβύην ἀπίκητο, ἀπὸ τε τοῦ χρηστηρίου τοῦ

⁹³ DMD, 793 (Stammering), 802 (Stuttering).

⁹⁴ LS: Η ιδιότητα αυτού που προφέρει κάποιο γράμμα άσχημα, κυρίως του ρ ή του λ.

⁹⁵ DMD, 470 (Lisping).

⁹⁶ Ψευδο-Αριστοτέλης, Προβλήματα 902b16-27.

⁹⁷ Πλούταρχος, Πότερα τῶν ζῶων φρονιμώτερα 963c7-d8.

⁹⁸ Ἡρόδοτος, 4. 155-158.

γενομένου ἐν Δελφοῖσι αὐτῷ καὶ ἀπὸ τῆς τιμῆς τὴν ἔσχε τὴν ἐπωνυμίην ποιούμενος. Λίβυες γὰρ βασιλέα βάττον καλέουσι, καὶ τούτου εἵνεκα δοκέω θεσπίζουσαν τὴν Πυθίην καλέσαι μιν Λιβυκῆ γλώσση, εἰδυῖαν ὡς βασιλεὺς ἔσται ἐν Λιβύῃ». Αὐτὸς θέλησε νὰ συμβουλευτεῖ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, γιὰ νὰ θεραπεύσει τὸ ελάττωμα στὴν εκφορὰ τοῦ λόγου: «Ἐπεῖτε γὰρ ἠνδρώθη οὗτος, ἦλθε ἐς Δελφοὺς περὶ τῆς φωνῆς· ἐπειρωτῶντι δὲ οἱ χρᾶ ἢ Πυθίη τάδε· "Βάττ', ἐπὶ φωνὴν ἦλθες· ἄναξ δὲ σε Φοῖβος Ἀπόλλων ἐς Λιβύην πέμπει μηλοτρόφον οἰκιστῆρα", ὥσπερ εἰ εἶποι Ἑλλάδι γλώσση χρεωμένη· "ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ φωνὴν ἦλθες". Ὁ δ' ἀμείβετο τοῖσδε· "ὦναξ, ἐγὼ μὲν ἦλθον παρὰ σὲ χρησόμενος περὶ τῆς φωνῆς, σὺ δὲ μοι ἄλλα ἀδύνατα χρᾶς, κελεύων Λιβύην ἀποικίζειν· τέφ' δυνάμι, κοίη χειρί;". Ταῦτα λέγων οὐκ ἔπειθε ἄλλα οἱ χρᾶν· ὡς δὲ κατὰ ταῦτ' ἐθέσπιξέ οἱ καὶ πρότερον, οἶχετο μεταξὺ ἀπολιπὼν ὁ Βάττος ἐς τὴν Θήρην. Μετὰ δὲ αὐτῷ τε τούτῳ καὶ τοῖσι ἄλλοισι Θηραίοισι συνεφέρετο παλιγκότως». Τελικὰ, ὁ Βάττος ἀναγκάστηκε νὰ ἀκολουθήσει τὶς ἐπιταγές τῆς Πυθίας καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλές ἀποτυχημένες προσπάθειες καὶ δοκιμασίες κατὰφερε νὰ ιδρύσει τὴν ἀποικία τῆς Κυρήνης, τὴν ὁποία κυβέρνησε γιὰ περισσότερο ἀπὸ 40 χρόνια.

IV. «Εἴτ' Ἀλκιβιάδης εἶπε πρὸς με **τραυλίσας**· / "ὄλῃς; Θέωλος τὴν κεφαλὴν κόλακος ἔχει." / Χα. ὁρθῶς γε τοῦτ' Ἀλκιβιάδης **ἐτραύλισεν**⁹⁹».

7. Ἀκέφαλος

I. Ἡ κλασικὴ ἀρχαιότητα μας εξασφαλίζει πλούτο υλικοῦ ποῦ σχετίζεται με τὴ φυλετικὴ δυσμορφία. Ἐνα τέτοιο παράδειγμα μας ἀναφέρει στὶς περιγραφές τοῦ Ἡρόδοτος: «ἄρκτοι καὶ ἀσπίδες τε καὶ ὄνοι οἱ τὰ κέρα ἔχοντες καὶ οἱ κυνοκέφαλοι καὶ οἱ **ἀκέφαλοι** οἱ ἐν τοῖσι στήθεσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, μνημονεύοντας καὶ τὴν πηγὴ ἀντλησης πληροφοριῶν: «ὡς δὴ λέγονται γε ὑπὸ Λιβύων¹⁰⁰». Παρ' ὅλο ὅτι ὑπάρχει σαφὴς ὁμοιότητα τῶν Ἀκέφαλων με τὰ πρόσωπα ποῦ πάσχουν ἀπὸ τὴ νόσο γνωστὴ ὡς ἀκεφαλικὴ καρδίτιδα, ὁ Garland ἰσχυρίζεται πὼς γενεσιουργὸς παράγοντας τέτοιων περιγραφῶν καὶ ἀναφορῶν εἶναι φυλές ποῦ ζωγραφίζουν κεφαλές στα στήθη τοὺς ἢ φοροῦν ἐνδυμασίες πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τοὺς με κόγχες στὴ θέση τῶν ματιῶν τοὺς, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ βλέπουν¹⁰¹.

⁹⁹ Ἀριστοφάνης, Σφήκες 44-46.

¹⁰⁰ Ἡρόδοτος, 4. 191. 15-17.

¹⁰¹ Garland (1995), 161, 163.

8. Σχινοκέφαλος¹⁰²

I. Μια πολύ συνηθισμένη μέθοδος αποφυγής του χλευασμού για ένα σωματικό ελάττωμα ήταν η απόκρυψη ή συγκάλυψή του με χρήση εξωτερικών, διακριτικών στοιχείων. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Πλούταρχος, σ' αυτή τη λύση είχε καταφύγει και ο Περικλής: «*Αὕτη κατὰ τοὺς ὕπνους ἔδοξε τεκεῖν λέοντα, καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας ἔτεκε Περικλέα, τὰ μὲν ἄλλα τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος ἄμεμπτον, προμήκη δὲ τῆ κεφαλῇ καὶ ἀσύμμετρον. ὅθεν αἱ μὲν εἰκόνες αὐτοῦ σχεδὸν ἅπασαι κράνεσι περιέχονται, μὴ βουλομένων ὡς ἔοικε τῶν τεχνιτῶν ἐξονειδίξιν. οἱ δ' Ἀττικοὶ ποιηταὶ σχινοκέφαλον αὐτὸν ἐκάλου· τὴν γὰρ σκίλλαν ἔστιν ὅτε καὶ σχῖνον ὀνομάζουσι¹⁰³*».

9. Υδρο(εγ)κεφαλο(κυστο)κῆλη (Υδροκέφαλον πάθος)¹⁰⁴: Συγγενής ή επίκτητη κατάσταση που χαρακτηρίζεται από διάταση των κοιλιών του εγκεφάλου και συνοδεύεται από συσσώρευση εγκεφαλονωτιαίου υγρού εντός του κρανίου. Στην τυπική μορφή, υπάρχει διόγκωση της κεφαλής, προπέτεια του μετώπου, εγκεφαλική ατροφία, διανοητική σύγχυση και σπασμοί¹⁰⁵.

I. Ο Παῦλος Αἰγινήτης εξετάζει λεπτομερώς τη νόσο της υδροκεφαλοκῆλης εστιάζοντας στον τρόπο που αυτή προκαλείται: «*Περὶ ὑδροκεφάλων. - Τὸ ὑδροκέφαλον πάθος ὠνόμασται μὲν ἀπὸ τῆς ἰδιότητος τοῦ γινομένου ὑγροῦ ὑδατώδους τὴν οὐσίαν ὑπάρχοντος, γίνεται δὲ τοῖς παιδίοις κατ' αὐτὴν τὴν ἀπότεξιν ἀφυῶς θλιβομένης ὑπὸ τῶν μαιῶν τῆς κεφαλῆς ἢ ἐξ ἀδήλου αἰτίας ἢ κατὰ ῥῆξιν ἀγγείου ἢ ἀγγείων καὶ εἰς ἀργὴν οὐσίαν τοῦ ἐκχυθέντος αἵματος μεταβεβλημένου ἢ κατὰ ἀραίωσιν διηδρουμένης τῆς ὕλης καὶ φερομένης μεταξὺ δέρματος καὶ περικρανίου· ἢ γὰρ μεταξὺ περικρανίου καὶ δέρματος συνίσταται τὸ ὑγρὸν ἢ μεταξὺ περικρανίου καὶ ὀστέου ἢ μεταξὺ ὀστέου καὶ μῆνιγγος. τοῖς μὲν οὖν μεταξὺ δέρματος καὶ περικρανίου ὑμένος παρέπεται ὄγκος εὐαφής, ὁμόχρους, ἀναλγής, εἰς ὕψος*

¹⁰² LS: Αυτός που έχει κεφάλι σε σχῆμα σχίνου ή σκίλλας, δηλαδή πρόμηκες και ασύμμετρο.

¹⁰³ Πλούταρχος, Περικλής, 3. 3 - 3. 4.

¹⁰⁴ LS: Νόσημα, το οποίο προέρχεται από από συρροή υδατώδους υγρού ή αίματος τρυγώδους σ' ένα μέρος του κεφαλιού. Πολύ ενδιαφέρουσα αλλά όχι τόσο πειστική η άποψη ότι ο Ατλαντας που στηρίζει τον κόσμο στους ώμους του εικονίζει συμπτώματα εγκεφαλοκῆλης. Βλ σχετικά, Schatz F. (1901), *Die griechischen Götter und die menschlichen Missgeburten*, Wiesbaden, 36.

¹⁰⁵ DMD, 403 (*Hydrocephalocele*).

κεκυρωμένω, δι' ὀλίγου σώματος ὑποπίπτων κατὰ τὴν ἐπέρεισιν τῶν δακτύλων, ῥαδίως ὑπείκων καὶ ἀντιμεθιστάμενος· τοῖς δὲ μεταξὺ περικρανίου καὶ ὀστέου τὰ μὲν ἄλλα¹⁰⁶».

II. Η υδροκεφαλοκήλη διαίρεται σε τέσσερις κατηγορίες: «...*ὕδροκεφάλων δὲ εἶδη τέσσαρα. τὸ μὲν μεταξὺ ἐγκεφάλου καὶ μῆνιγγος. τὸ δὲ μεταξὺ μῆνιγγος καὶ ὀστοῦ. τὸ δὲ μεταξὺ ὀστοῦ καὶ περικρανίου. τὸ δὲ μεταξὺ ὀστοῦ καὶ δέρματος. συνίστανται δὲ περὶ τὸ δέρμα μελικηρίς, ἀθέρωμα, καὶ ἕξωθεν ἀλωπεκίαισι. τὰς μὲν οὖν ἀλωπεκίας ἀμύσσομεν, τὰς δὲ μελικηρίδας καὶ τὰ ἀθέρωματα μυρσινοειδῶς, ἢ καὶ ἀπλῶς διαιροῦντες τὴν ἐπιφάνειαν, εἶτα ἀποδέροντες τοῖς δακτύλοις τοὺς χιτῶνας, σὺν τοῖς ἐνοῦσιν ὑγροῖς κομιζόμενα. τὰ δὲ ὑδροκέφαλα τὰ μὲν ὑπὸ τὸ δέρμα καὶ τὸ περικράνιον δύο που ἢ τρισὶν εὐθείαις διαιρέσει κενοῦμεν. τὰ δὲ ὑπὸ τὰ ὀστᾶ ἐκκόπτοντες. τὰ δὲ μεταξὺ μῆνιγγος καὶ ἐγκεφάλου ἀθεράπευτα¹⁰⁷».*

10. Αποπληξία (Αποπληξία¹⁰⁸, Ακράτεια¹⁰⁹): Αιφνίδια νευρολογικὴ ἐκπτώση λόγω ἐγκεφαλικῆς αγγειακῆς διαταραχῆς. Κοινῶς, οργανικὴ παράλυση λόγω μειωμένης αἱμάτωσης τοῦ ἐγκεφάλου¹¹⁰.

I. «*Ἀποπληξία: μανία, ἄνοια¹¹¹*».

11. Ευήθεια - Ιδιωτεία (Κοάλεμος¹¹², βλαξ¹¹³, εὐηθ(ε)ία¹¹⁴): Νοητικὴ υστέρηση¹¹⁵

I. «*Μιλτιάδης μὲν οὖν πεντήκοντα ταλάντων ὀφλῶν δίκην καὶ πρὸς τὴν ἔκτισιν εἰρχθεῖς, ἐτελεύτησεν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, Κίμων δὲ μειράκιον παντάπασιν ἀπολειφθεῖς μετὰ τῆς ἀδελφῆς ἔτι κόρης οὔσης καὶ ἀγάμου, τὸν πρῶτον ἠδόξε χρόνον ἐν τῇ πόλει καὶ κακῶς ἤκουεν ὡς ἄτακτος καὶ πολυπότης καὶ τῷ πάππῳ Κίμωνι προσεοικῶς τὴν φύσιν, ὃν δι' εὐήθειάν φασι Κοάλεμον προσαγορευθῆναι¹¹⁶*».

¹⁰⁶ Παῦλος Αἰγινήτης, Ἐπιτομῆς ἰατρικῆς βιβλία ζ', 6. 3. 1-12.

¹⁰⁷ Ψευδο-Γαληνός, Εἰσαγωγή ἢ Ἰατρὸς 14. 782-783.

¹⁰⁸ LS: Πάθος τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, κατάσπαση αναπηρίας, ἀπώλεια αἰσθήσεων.

¹⁰⁹ LS: Ἐλλειψη ἰσχύος, ἀδυναμία, παραλυσία μελῶν.

¹¹⁰ DMD, 58 (Aporlexy).

¹¹¹ Σούδα, Αποπληξία, τ. I, λ. 2088, Adler.

¹¹² LS: Ἀνόητος, ευήθης.

¹¹³ LS: Νωθρός στο σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, μωρός.

¹¹⁴ LS: Μωρία, ἄνοια.

¹¹⁵ DMD, 421 (Idiocy).

¹¹⁶ Πλούταρχος, Κίμων, 4. 4.

Λοιπά χαρακτηριστικά – Γενική ορολογία

1. Τερατογένεσις/Τερατομορφία (Τερατογονία¹¹⁷): Ανωμαλία σχηματισμού ανάπτυξης / Παραγωγή μιας διαμαρτίας στο αναπτυσσόμενο έμβρυο ή δημιουργία ενός τέρατος¹¹⁸.

I. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η τερατογένεση/τερατομορφία συνιστά μορφή αναπηρίας: «οί λόγοι τῆς αἰτίας καὶ παραπλήσιοι τρόπον τινά εἰσιν οἱ τε περὶ τῶν **τεράτων** καὶ οἱ περὶ τῶν ἀναπήρων ζώων· καὶ γὰρ τὸ **τέρας** ἀναπηρία τίς ἐστίν¹¹⁹».

II. Κάθε απόκλιση από την ανθρώπινη μορφή/εικόνα αποτελεί για τον Σταγειρίτη φιλόσοφο τερατογενή διαμαρτία: «Αἱ δ' αὐταὶ αἰτίαι καὶ τοῦ τὰ μὲν εἰκότα γίνεσθαι τοῖς τεκνώσασιν τὰ δὲ μὴ εἰκότα, καὶ τὰ μὲν πατρὶ τὰ δὲ μητρὶ κατὰ τε ὅλον τὸ σῶμα καὶ κατὰ μέρη ἕκαστον, καὶ μᾶλλον αὐτοῖς ἢ τοῖς προγόνοις, καὶ τούτοις ἢ τοῖς τυχοῦσι, καὶ τὰ μὲν ἄρρενα μᾶλλον τῶ πατρὶ τὰ δὲ θήλεα τῇ μητρὶ, τὰ δ' οὐδενὶ τῶν συγγενῶν ὅμως δ' ἀνθρώπῳ γέ τινί, τὰ δ' οὐδ' ἀνθρώπῳ τὴν ἰδέαν ἀλλ' ἤδη **τέρατι**. καὶ γὰρ ὁ μὴ εἰκῶς τοῖς γονεῦσιν ἤδη τρόπον τινὰ **τέρας** ἐστίν· παρεκβέβηκε γὰρ ἡ φύσις ἐν τούτοις ἐκ τοῦ γένους τρόπον τινά¹²⁰».

2. Ερμαφροδιτισμός/Μεσοφυλία (Ερμαφρόδιτος¹²¹, Ανδρόγυνος¹²², Δίμορφος¹²³, Γύνανδρος¹²⁴): Ανάμιξη σε ένα άτομο, σε διαφορετικό βαθμό, χαρακτηριστικών των δύο φύλων, περιλαμβανομένων της μορφής του σώματος, των αναπαραγωγικών οργάνων και της σεξουαλικής συμπεριφοράς, ως αποτέλεσμα εκτροπής της εμβρυϊκής ανάπτυξης¹²⁵.

---

¹¹⁷ LS: Γέννημα τερατώδους ύπαρξης, εκτρώματος.

¹¹⁸ DMD, 839 (Teratogenesis, Teratism).

¹¹⁹ Αριστοτέλης, Περὶ Ζώων γενέσεως 769b28-30.

¹²⁰ Αριστοτέλης, Περὶ Ζώων γενέσεως 767b3-6.

¹²¹ LS: Πρόσωπο που διαθέτει ιδιότητες και από τα δύο φύλα.

¹²² LS: Άνδρας και γυναίκα ταυτόχρονα, γύνανδρος, ερμαφρόδιτος.

¹²³ LS: Ανδρόγυνος, ερμαφρόδιτος.

¹²⁴ LS: Αμφιβόλου γένους, ερμαφρόδιτος.

¹²⁵ DMD, 437 (Intersexuality).

I. Ο ποιητής Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* του μας αφηγείται την ιστορία της αμφίφυλης θεότητας, του Ερμαφρόδιτου¹²⁶. Αυτός ήταν ο αγαπημένος της νύμφης Σαλμάκης, της οποίας αρνήθηκε τις προτάσεις. Μια μέρα όμως, ενώ έκανε μπάνιο, η νύμφη τον τύλιξε στην αγκαλιά της και ικέτευσε τους θεούς αυτοί οι δύο να μη χωριστούν ποτέ. Το αίτημα της εκπληρώθηκε και τα δύο σώματα έγιναν ένα. Ο ερμαφροδιτισμός όμως λαμβάνει και την εκδίκησή του, καθώς ο νεαρός προσεύχεται στη συνέχεια ως εξής στους γονείς του: «*Ergo ubi se liquidas, quo vir descenderat, undas / semimarem fecisse videt mollitaque in illis / membra, manus tendens, sed iam non voce virili / Hermaphroditus ait: "nato date munera vestro, / et pater et genetrix, amborum nomen habenti: / quisquis in hos fontes vir venerit, exeat inde / semivir et tactis subito mollescat in undis!" / motus uterque parens nati rata verba biformis / fecit et incesto fontem medicamine tinxit* ¹²⁷».

II. «*Τί ἂν λέγοιμεν; ὁμομητρίους, ὧ Διόνυσε, ἀδελφούς ὄντας Ἔρωτα καὶ Ἑρμαφρόδιτον καὶ Πριάπον, ἀνομοιοτάτους εἶναι τὰς μορφὰς καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα; ὁ μὲν γὰρ πάγκαλος καὶ τοξότης καὶ δύναμιν οὐ μικρὰν περιβεβλημένος ἀπάντων ἄρχων, ὁ δὲ θῆλυς καὶ ἡμίανδρος καὶ ἀμφίβολος τὴν ὄψιν· οὐκ ἂν διακρίναις εἴτ' ἔφηβός ἐστιν εἴτε καὶ παρθένος· ὁ δὲ καὶ πέρα τοῦ εὐπρεποῦς ἀνδρικός ὁ Πριάπος*¹²⁸».

III. Η μοναδική μαρτυρία/αναφορά στον τρόπο αντιμετώπισης του ερμαφροδιτισμού εντοπίζεται στο Συμπόσιο του Πλάτωνα μέσα από το στόμα του Αριστοφάνη: «*ἢ γὰρ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ αὐτὴ ἦν ἥπερ νῦν, ἀλλ' ἄλλοία. Πρῶτον μὲν γὰρ τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὥσπερ νῦν δύο, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ καὶ τρίτον προσῆν κοινὸν ὃν ἀμφοτέρων τούτων, οὗ νῦν ὄνομα λοιπὸν, αὐτὸ δὲ ἠφάνισται· ἀνδρόγυνον γὰρ ἐν τότε μὲν ἦν καὶ εἶδος καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν τοῦ τε ἄρρενος καὶ θήλεος, νῦν δὲ οὐκ ἔστιν ἀλλ' ἢ ἐν ὀνειδῶν ὄνομα κείμενον*¹²⁹».

IV. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αφηγείται την ιστορία της γέννησης ενός αμφίφυλου που συνέβη κατά τη βασιλεία του Αλέξανδρου Βάλα και αποτέλεσε δυσάρεστο οιωνό για το μετέπειτα θάνατο του άρχοντα, αν και φαίνεται αρκετά αλλόκοτη, όπως υποστηρίζει ο ίδιος ο γράφων¹³⁰: «*Οὐκ ἄξιον δὲ παρελθεῖν τὴν γενομένην περιπέτειαν πρὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς, διὰ δὲ τὸ παράδοξον ἴσως ἀπιστηθσομένην.*

¹²⁶ Οβίδιου, *Metamorphoses* 4. 285-388.

¹²⁷ Οβίδιου, *Metamorphoses* 4. 380-388.

¹²⁸ Λουκιανός, *Διάλογος Θεῶν* 3. 1.

¹²⁹ Πλάτων, *Συμπόσιο*, 189d6-e6.

¹³⁰ Διόδωρος Σικελιώτης, 32. 10.

Ἄλεξάνδρου γὰρ τοῦ βασιλέως βραχὺ πρὸ τῶν ἐνεστώτων χρόνων χρηστηριαζομένου κατὰ τὴν Κιλικίαν, ἔνθα φασὶν Ἀπόλλωνος Σαρπηθονίου ἱερὸν εἶναι, ἀνελεῖν αὐτῷ λέγεται τὸν θεὸν φυλάξασθαι τὸν τόπον τὸν ἐνεγκόντα τὸν **δίμορφον**. Καὶ τότε μὲν αἰνιγματώδη τὸν χρησμὸν εἶναι δόξαι, ὕστερον μὲντοι μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ βασιλέως ἐπιγνωσθῆναι τὸ λόγιον διὰ τοιαύτας τινὰς αἰτίας».

Καρπὸς τῆς ἐνώσεως ἐνός Μακεδόνα καὶ μίας γυναίκας ἀπὸ τὴν Ἀραβία υπήρξε ἡ Ηραΐδα, ἡ ὁποία ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνο γάμου αρρώστησε βαριά, παρουσίασε ἓνα ἔντονο πρήξιμο στα γεννητικά της ὄργανα καὶ τελικὰ ἀνέπτυξε στο σημεῖο ἐκεῖνο ἓνα ἀνδρικό γεννητικό ὄργανο: «Φλεγμονὴν γὰρ ἰσχυρὰν γενέσθαι περὶ τὸ ἦτρον αὐτῆς. ἐπὶ πλέον δὲ οἰδήσαντος τοῦ τόπου, ἔπειτα τῶν πυρετῶν μεγάλων συνεπιγνομένων, καταδοξάσαι τοὺς ἰατροὺς ἔλκωσιν γεγονέναι περὶ τὸν τράχηλον τῆς μήτρας. χρωμένων δὲ αὐτῶν θεραπαίαις αἷς ὑπελάμβανον καταστελεῖν τὰς φλεγμονάς, ἐβδομαίαις δ' οὔσης ῥῆξιν ἐπιγενέσθαι τῆς ἐπιφανείας, καὶ προπεσεῖν ἐκ τῶν τῆς Ἡραΐδος γυναικείων αἰδοῖον ἀνδρεῖον ἔχον διδύμους προσκειμένους. τὴν δὲ ῥῆξιν τούτων καὶ τὸ πάθος γενέσθαι μήτε ἰατροῦ μήτ' ἄλλων τῶν ἔξωθεν παρόντων πλὴν μητρὸς καὶ δύο θεραπαινίδων. τότε μὲν οὖν ἀχανεῖς γενομένης διὰ τὸ παράδοξον τὴν ἐνδεχομένην ἐπιμέλειαν ποιήσασθαι τῆς Ἡραΐδος καὶ κατασιωπῆσαι τὸ γεγονός. τὴν δὲ ἀπολυθεῖσαν τῆς νόσου τὴν ἐσθῆτα φορεῖν γυναικείαν, καὶ τὴν ἄλλην ἀγωγὴν οἴκουρον καὶ ὑπανδρον διαφυλάττειν. καταδοξάζεσθαι δὲ ὑπὸ τῶν συνειδότων τὴν περιπέτειαν **ἐρμαφρόδιτον** εἶναι».

Μόλις ἐπέστρεψε ὁ ἀντρας τῆς Ηραΐδας ἀπὸ μίας ἀποστολῆς τοῦ καὶ ἑμαθε τα συγκλονιστικὰ νέα, μῆνυσε τὸν πατέρα τῆς καὶ ὁδήγησε τὴν ἴδια στο δικαστήριον: «συνεδρευσάντων δὲ τῶν κριτῶν καὶ λόγων ῥηθέντων συμπαρεῖναι μὲν τῇ κρίσει τὸ ἀμφισβητούμενον σῶμα, διαπορεῖν δὲ τοὺς δικαστὰς πότερον προσήκει τὸν ἄνδρα τῆς γυναικὸς ἢ τὸν πατέρα τῆς θυγατρὸς κυριεύειν. πέρας τῶν κριτῶν οἰόμενων δεῖν ἀκολουθεῖν τάνδρῃ τὴν γαμηθεῖσαν, τὴν ἀλήθειαν διασαφῆσαι, καὶ θυμῷ τετολημηκότι τὴν καθυποκρινομένην ἐσθῆτα λύσασαν δεῖξαι πᾶσι τὸ τῆς φύσεως ἄρρεν, ῥῆξαί τε φωνὴν δεινοπαθοῦσαν, εἴ τινες ἀναγκάζουσι συνοικεῖν ἀνδρὶ τὸν ἄνδρα. πάντων δὲ καταπλαγέντων καὶ φωνῇ θαυμαζούσῃ τὸ παράδοξον ἐπισημαινομένων, τὴν Ἡραΐδα φασὶν ἀποκαλυφθείσης τῆς αἰσχύνης μεταμφιάσασθαι τὸν γυναικεῖον κόσμον εἰς νεανίσκου διάθεσιν». Καὶ ὁ Διόδωρος ὀλοκληρώνει τὴν ἱστορία τῆς ἐρμαφρόδιτης κοπέλας με τὸν ἐξῆς τρόπο: «Τὴν δ' Ἡραΐδα μετονομασθεῖσαν Διόφαντον εἰς τοὺς ἵππεῖς καταλεχθῆναι, καὶ σὺν τῷ βασιλεῖ παραταξάμενον εἰς τὰς Ἄβας συναναχωρῆσαι. διὸ καὶ τὸν πρότερον ἀγνοούμενον χρησμὸν τότε γνωσθῆναι, σφαγέντος τοῦ βασιλέως ἐν ταῖς Ἄβαις καθ' ὃν τόπον ὁ **δίμορφος** ἐγεγένητο. τὸν δὲ Σαμιάδην λέγουσιν, ἔρωτι καὶ τῇ προγεγενημένῃ συνηθείᾳ δεδουλωμένον, αἰσχύνῃ τε τοῦ παρὰ φύσιν γάμου συνεχόμενον, τῆς μὲν οὐσίας τὸν Διόφαντον ἀναδείξαι διαθήκη κληρονόμου, ἑαυτὸν δὲ τοῦ ζῆν μεταστῆσαι, ὥστε τὴν μὲν γυναῖκα γεγενημένην ἀνδρὸς ἀναλαβεῖν δόξαν καὶ τόλμαν, τὸν δ' ἄνδρα γυναικείας ψυχῆς ἀσθενέστερον γενέσθαι».

V. Παρόμοια ιστορία με την Ηραΐδα παραθέτει και στη συνέχεια ο Διόδωρος για την Καλλώ από την Επίδαυρο, η οποία παντρεύτηκε, πριν να αρχίζουν να εμφανίζονται σημάδια ανδρισμού πάνω της: «*Παραπλησία δὲ ταύτη τῇ διαδέσει συνετελέσθη περιπέτεια τριάκοντα ἔτεσιν ὕστερον ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπίδαυρίων. ἦν γάρ τις Ἐπίδαυρία, κόρη μὲν εἶναι δοκοῦσα, γονέων δὲ ὀρφανή, Καλλῶ δ' ὄνομα. αὕτη τὸν ἐπὶ τῆς φύσεως ἀποδεδειγμένον ταῖς γυναιξὶ πόρον ἄτρητον εἶχεν, παρὰ δὲ τὸν καλούμενον κτένα συριγγωθέντος τόπου ἐκ γενετῆς τὰς περιπτώσεις τῶν ὑγρῶν ἐξέκρινεν. εἰς δὲ τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας παραγενομένη συνφκίσθη τινὶ τῶν πολιτῶν. διετῆ μὲν οὖν χρόνον συνεβίωσε ἀνδρὶ, τὴν μὲν γυναικείαν ἐπιπλοκὴν οὐκ ἐπιδεχομένη, τὴν δὲ παρὰ φύσιν ὁμιλίαν ὑπομένειν ἀναγκαζομένη. μετὰ δὲ ταῦτα φλεγμονῆς αὐτῇ συμβάσης περὶ τὸν κτένα καὶ δεινῶν ἀλγηδόνων ἐπιγενομένων συνεκλήθη πλήθος ἰατρῶν. καὶ τῶν μὲν ἄλλων οὐδεὶς ὑπισχνεῖτο θεραπεύειν, φαρμακοπώλης δὲ τις ἐπαγγελλόμενος ὑγιάσειν ἔτεμε τὸν ἐπηρμένον τόπον, ἐξ οὗπερ ἐξέπεσεν ἀνδρὸς αἰδοῖα, δίδυμοι καὶ καυλὸς ἄτρητος. πάντων δὲ τὸ παράδοξον καταπλαγέντων ὁ φαρμακοπώλης ἐβόηθει τοῖς λειπομένοις μέρεσι τῆς πηρώσεως. τὸ μὲν οὖν πρῶτον τὸ αἰδοῖον ἄκρον ἐπιτεμὼν συνέτρησεν εἰς τὸν οὐρητῆρα, καὶ καθεὶς ἀργυροῦν καυλίσκον ταύτη τὰ περιπτώματα τῶν ὑγρῶν ἐξεκόμιζε, τὸν δὲ σεσυριγγωμένον τόπον ἐλκώσας συνέφυσε. καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ὑγιοποιήσας διπλοῦν ἀπήτει τὸν μισθόν· ἔφη γὰρ αὐτὸν παρειληφέναι γυναιῖκα νοσοῦσαν, καθεστακέναι δὲ νεανίσκον ὑγιαίνοντα. ἡ δὲ Καλλῶ τὰς μὲν ἐκ τῶν ἰσθῶν κερκίδας καὶ τὴν ἄλλην τῶν γυναικῶν ταλασιουργίαν ἀπέθετο, μεταλαβοῦσα δὲ ἀνδρὸς ἐσθῆτα καὶ τὴν ἄλλην διάθεσιν μετωνομάσθη Κάλλων, ἐνὸς στοιχείου ἐπὶ τῷ τέλει τοῦ Ν προστεθέντος. λέγεται δ' ὑπὸ τινων ὅτι πρὸ τοῦ μεταλαβεῖν τὴν εἰς ἄνδρα μορφήν ἰέρεια τῆς Δήμητρος ἐγεγένητο, καὶ τὰ τοῖς ἄρρεσιν ἀόρατα ἰδοῦσα κρίσιν ἔσχεν ἀσεβείας¹³¹».*

VI. Ο ἴδιος ιστορικός προβαίνει σε μια απόπειρα ερμηνείας του ερμαφροδιτισμού¹³²: «*ὁμοίως δ' ἐν τῇ Νεαπόλει καὶ κατ' ἄλλους τόπους πλείονας ἰστοροῦνται γεγενῆσθαι τοιαῦται περιπέτεια, οὐκ ἄρρενος καὶ θηλείας φύσεως εἰς δῆμορφον τύπον δημιουργηθείσης, ἀδύνατον γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ τῆς φύσεως διὰ τῶν τοῦ σώματος μερῶν ψευδογραφούσης εἰς ἔκπληξιν καὶ ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων*», αποκαλύπτοντας συγχρόνως και το σκοπὸ της συγγραφῆς τέτοιων διηγήσεων: «*διόπερ καὶ ἡμεῖς τὰς περιπετείας ταύτας ἀναγραφῆς ἠξιώσαμεν, οὐ ψυχαγωγίας ἀλλ' ὠφελείας ἕνεκα τῶν ἀναγινωσκόντων*». Και προσθέτει: «*πολλοὶ γὰρ τέρατα τὰ τοιαῦτα νομίζοντες εἶναι δεισιδαιμονοῦσιν, οὐκ ἰδιῶται μόνον ἀλλὰ καὶ ἔθνη καὶ πόλεις*», καθιστώντας ξεκάθαρη τη στοχοθεσία του: «*...ταῦτα μὲν εἰρήσθω πρὸς διόρθωσιν δεισιδαιμονίας*».

¹³¹ Διόδωρος Σικελιώτης, 32. 11.

¹³² Διόδωρος Σικελιώτης, 32. 12.

3. Δασυτριχισμός: Υπερτρίχωση, υπέρμετρη τριχοφυΐα, ιδίως στις γυναίκες¹³³.

I. Η αντίληψη ότι μια φυσική αδυναμία αντισταθμίζεται από μια ασυνήθιστη ικανότητα ή δεξιότητα αποτελεί κοινό τόπο στην ελληνική μυθολογία. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι οι ιέρειες της Πηδάσας: «Ἦσαν δὲ Πηδάσῆες οἰκόντες ὑπὲρ Ἀλικαρνησοῦ μεσόγαιαν, τοῖσι ὅκως τι μέλλοι ἀνεπιτήδευον ἔσσεσθαι, αὐτοῖσί τε καὶ τοῖσι περιόικοισι, ἢ ἰρηιή τῆς Ἀθηναίης πύγωνα μέγαν ἴσχει· τρίς σφι τοῦτο ἐγένετο¹³⁴» Οι ικανότητες των ιερειών να αναπτύσσουν απότομα γένεια σε στιγμές κρίσης λειτουργεί ως ένα είδος προειδοποιητικού συναγερμού και παρέχει στους κατοίκους της περιοχής τη δυνατότητα να δράσουν προληπτικά και να αποφύγουν τα χειρότερα. Όπως επισημαίνει ο Garland, αυτό το «χάρισμα» που διέθεταν μπορεί να ερμηνευθεί ως απότοκο ξαφνικού και έντονου άγχους/ανησυχίας –στοιχείο μάλλον κληρονομικό-, το οποίο σίγουρα θα διασφάλιζε τον πρώτο καιρό την ιερατική τους τάξη¹³⁵.

4. Ψυχική διαταραχή¹³⁶ (μανία¹³⁷, μαργότης¹³⁸, ύπομαργότερος¹³⁹, νόσος¹⁴⁰, οίστροπλήξ¹⁴¹, παράνοια¹⁴², παραφροσύνη¹⁴³): Διαταραχή των ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου, η οποία εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές και χαρακτηρίζεται από έλλειψη ελέγχου των πράξεων και των συναισθημάτων¹⁴⁴.

---

¹³³ DMD, 396 (Hirsutism).

¹³⁴ Ἡρόδοτος, 1. 175.

¹³⁵ Βλ. σχετικά, Garland (1995), 102 -103.

¹³⁶ Για λεπτομερή αναφορά και διεξοδική μελέτη των ψυχικών και νοητικών διαταραχών σύμφωνα με τον Πλάτωνα, βλ. Goodey C. F. (1992), "Mental disabilities and Human values in Plato's late dialogues", *Archiv für Geschichte der Philosophie* 74, 26-42.

¹³⁷ LS: Μανία, παραφροσύνη.

¹³⁸ LS: Η ιδιότητα του εμμανούς, μαινόμενου.

¹³⁹ LS: Μαινόμενος.

¹⁴⁰ LS: Αρρώστια του νου, μανία, παραφροσύνη.

¹⁴¹ LS: Οίστρομανής, εμμανής.

¹⁴² LS: Παρεκτροπή της διάνοιας, παραφροσύνη.

¹⁴³ LS: Παραπλάνηση φρενών, μανία.

¹⁴⁴ DMD, 238 (Mental Derangement).

I. Ο Πλούταρχος συμπεριλαμβάνει στα είδη της αναπηρίας και τις ποικίλες μορφές ψυχικής διαταραχής: «οἶμαι γὰρ ἰδίαν τινὰ μέρους ἐκάστου καὶ δυνάμειος φαυλότητα καὶ πῆρωσιν εἶναι καὶ νόσον, ὥσπερ ὀφθαλμοῦ τυφλότητα καὶ σκέλους χωλότητα καὶ ψελλότητα γλώσσης, ἄλλου δὲ μηδενός· οὐ γὰρ ἔστι τυφλότης μὴ πεφυκότος ὄραν οὐδὲ χωλότης μὴ πεφυκότος βαδίζειν, ψελλόν τε τῶν ἀγλώσσων ἢ τῶν ἀναύδων φύσει τραυλὸν οὐδὲν ἂν προσείποις· οὐκοῦν οὐδὲ παραπαῖον ἢ παραφρονοῦν ἢ μαινόμενον, ᾧ μὴ τὸ φρονεῖν καὶ διανοεῖσθαι καὶ λογίζεσθαι κατὰ φύσιν ὑπῆρχεν· οὐ γὰρ ἔστιν ἐμπαδὲς γενέσθαι μὴ κεκτημένον δύναμιν, ἧς τὸ πάθος ἢ στέρησις ἢ πῆρωσις ἢ τις ἄλλη κάκωσις ἦν¹⁴⁵».

II. Η μόνη αναφορά σε φυλάκιση κάποιου ψυχικά ασθενή στην αρχαία ελληνική γραμματεία γίνεται από τον Ηροδότο σχετικά με το βασιλιά της Σπάρτης, τον Κλεομένη. Η περίπτωση του Κλεομένη ερμηνεύεται ποικιλοτρόπως. Μια θεωρία, όπως επισημαίνει ο Garland¹⁴⁶, είναι ότι διέπραξε ιεροσυλία και γι' αυτό τιμωρήθηκε από τους θεούς. Η δεύτερη συνίσταται στο γεγονός ότι ήπια άκρατο οίνο και έτσι οδηγήθηκε στην παράνοια, σύμφωνα με την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη στην αρχαιότητα για τις συνέπειες μιας τέτοιας πράξης. Συνεπώς, «μαθόντες δὲ Κλεομένεια Λακεδαιμόνιοι ταῦτα πρήσσοντα κατήγον αὐτὸν δείσαντες ἐπὶ τοῖσι αὐτοῖσι ἐς Σπάρτην τοῖσι καὶ πρότερον ἦρχε. Κατελθόντα δὲ αὐτὸν αὐτίκα ὑπέλαβε **μανίη νοῦσος**, ἐόντα καὶ πρότερον **ὑπομαργότερον**· ὅπως γὰρ τεῶ ἐντύχοι Σπαρτηγέων, ἐνέχραυε ἐς τὸ πρόσωπον τὸ σκῆπτρον. Ποιεῦντα δὲ αὐτὸν ταῦτα καὶ **παραφρονήσαντα** ἔδησαν οἱ προσήκοντες ἐν ξύλῳ. Ὁ δὲ δεθεῖς τὸν φύλακον μουνωθέντα ἰδὼν τῶν ἄλλων αἰτέει μάχαιραν· οὐ βουλομένου δὲ τὰ πρῶτα τοῦ φυλάκου δίδοναι, ἀπειλεε τὰ μιν λυθεῖς ποιήσει, ἐς ὃ δέσας τὰς ἀπειλὰς ὁ φύλακος (ἦν γὰρ τῶν τις εἰλωτέων) δίδοι οἱ μάχαιραν. Κλεομένης δὲ παραλαβὼν τὸν σίδηρον ἄρχετο ἐκ τῶν κνημέων ἐωυτὸν λωβώμενος· ἐπιτάμνων γὰρ κατὰ μῆκος τὰς σάρκας προέβαινε ἐκ τῶν κνημέων ἐς τοὺς μηρούς, ἐκ δὲ τῶν μηρῶν ἔς τε τὰ ἰσχία καὶ τὰς λαπάρας, ἐς ὃ ἐς τὴν γαστέρα ἀπύκετο καὶ ταύτην καταχορδεύων ἀπέθανε τρόπῳ τοιούτῳ, ὡς μὲν οἱ πολλοὶ λέγουσι Ἑλλήνων, ὅτι τὴν Πυθίην ἀνέγνωσε τὰ περὶ Δημαρήτου [γεγόμενα] λέγειν, ὡς δὲ Ἀθηναῖοι μῦθοι λέγουσι, διότι ἐς Ἐλευσίνα ἐσβαλὼν ἔκειρε τὸ τέμενος τῶν θεῶν, ὡς δὲ Ἀργεῖοι, ὅτι ἐξ ἱεροῦ αὐτῶν τοῦ Ἄργου Ἀργείων τοὺς καταφυγόντας ἐκ τῆς μάχης καταγινέων κατέκοπτε καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλος ἐν ἀλογίῃ ἔχων ἐνέπρησε». Αξίζει να σημειωθεί η άποψη του μελετητή Forrest, ο οποίος υποστηρίζει με βεβαιότητα ότι η περιγραφή του θανάτου του Κλεομένη από τον

¹⁴⁵ Πλούταρχος, Πότερα τῶν ζῶων φρονιμώτερα 963c7-d8.

¹⁴⁶ Βλ. σχετικά, Garland (1995), 138.

Ηρόδοτος ταιριάζει απόλυτα με την κλινική περίπτωση αυτού που ονομάζεται σήμερα παρανοϊκή, σχιζοφρενική απόπειρα αυτοκτονίας¹⁴⁷.

III. «Ὡς δὲ ἤγαγον τὸν Ἴαριν οἱ ἱεῖρες, ὁ Καμβύσης, οἷα ἐὼν ὑπομαργότερος, σπασάμενος τὸ ἐγγχειρίδιον, θέλων τύψαι τὴν γαστέρα τοῦ Ἴαριος παίει τὸν μηρόν· γελάσας δὲ εἶπε πρὸς τοὺς ἱεῖρας· «ὦ κακαὶ κεφαλαί, τοιοῦτοι θεοὶ γίνονται, ἔναιμοί τε καὶ σαρκώδεις καὶ ἐπαῖοντες σιδηρίων;¹⁴⁸»

5. Δυσμορφία (δυσμορφία¹⁴⁹, δυσείδεια¹⁵⁰, αἰσχος¹⁵¹, ἀσχημοσύνη¹⁵²) : παραμόρφωση, διαμαρτία περὶ τὴν διάπλαση¹⁵³.

I. Αξία αναφοράς εἶναι μία ιστορία που παραθέτει ο Ηρόδοτος και αναφέρεται σ' ἓνα ἀσχημο κορίτσι ἀπὸ τὴ Σπάρτη, τὸ ὁποῖο ὅμως μεγάλωσε καὶ ἐξελίχθηκε σὲ πανέμορφη κοπέλα με τὸν ἐξῆς παράδοξο τρόπο: «Ἦν οἱ φίλος τῶν Σπαρτητέων ἀνὴρ, τῷ προσέκειτο τῶν ἀστῶν μάλιστα ὁ Ἀρίστων. Τούτῳ τῷ ἀνδρὶ ἐτύγχανε εὐσοῦσα γυνὴ καλλίστη μακρῶ τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν, καὶ ταῦτα μέντοι **καλλίστη ἐξ αἰσχίστης** γενομένη. Ἐοῦσαν γάρ μιν τὸ εἶδος φλαύρην ἢ τροφὸς αὐτῆς, οἷα ἀνθρώπων τε ὀλβίων θυγατέρα καὶ **δυσειδέα** εὐσοῦσαν, πρὸς δὲ καὶ ὀρώσα τοὺς γονέας συμφορὴν τὸ εἶδος αὐτῆς ποιευμένους, ταῦτα ἕκαστα μαθοῦσα ἐπιφράζεται τοιάδε. Ἐφόρει αὐτὴν ἀνὰ πᾶσαν ἡμέρην ἐς τὸ τῆς Ἑλένης ἱόν· τὸ δ' ἐστὶ ἐν τῇ Θεράπνῃ καλεομένη, ὑπερθε τοῦ Φοιβηίου ἱεροῦ· ὅπως δὲ ἐνείκειε ἢ τροφός, πρὸς τε τῷ γαλαμα ἴστα καὶ ἐλίσσετο τὴν θεὸν ἀπαλλάξαι **τῆς δυσμορφίης** τὸ παιδίον. Καὶ δὴ κοτε ἀπιούσῃ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῇ τροφῷ γυναικῆ λέγεται ἐπιφανῆσαι, ἐπιφανεῖσαν δὲ ἐπειρέσθαι μιν ὅ τι φορεῖ ἐν τῇ ἀγκάλῃ, καὶ τὴν φράσαι ὡς παιδίον φορεῖ· τὴν δὲ κελεύσαι οἱ δεῖξαι, τὴν δὲ οὐ φάναι· ἀπειρησθαι γάρ οἱ ἐκ τῶν γειναμένων μηδενὶ ἐπιδεικνύναι. Τὴν δὲ πάντως ἐωυτῇ κελεύειν ἐπιδέξαι· ὀρώσαν δὲ τὴν γυναικῆ περὶ πολλοῦ ποιευμένην ἰδέσθαι, οὕτω δὴ τὴν τροφὸν δεῖξαι τὸ παιδίον. Τὴν δὲ καταψῶσαν τοῦ παιδίου τὴν κεφαλὴν εἶπαι ὡς **καλλιστεύσει** πασέων τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν. Ἀπὸ μὲν δὴ ταύτης τῆς ἡμέρης μεταπεσεῖν τὸ εἶδος¹⁵⁴».

II. «Ἐκ δὲ τούτου πάλιν αὐτοῖς σκώμματος ἤρχετο ὁ Κῦρος. κατανοήσας γάρ τινα τῶν λοχαγῶν σύνδειπνον καὶ παρακλίτην πεποιημένον ἄνδρα ὑπέρδασύν τε καὶ ὑπέραιοσchron, ἀνακαλέσας τὸν

¹⁴⁷ Βλ. σχετικά, Forrest W. G. (1980), *A History of Sparta*, Λονδίνο, 93.

¹⁴⁸ Ἡρόδοτος, 3. 29. 1.

¹⁴⁹ LS: Κακομορφία, ἀσχήμια.

¹⁵⁰ LS: Δυσμορφία, ἀσχήμια.

¹⁵¹ LS: Δυσμορφία, ἀσχήμια.

¹⁵² LS: Ἐλλειψη μορφῆς ἢ εὐσχημοσύνης, παραμόρφωση.

¹⁵³ DMD, 232 (*Deformity*).

¹⁵⁴ Ἡρόδοτος, 6. 61. 1.

λοχαγόν ὀνομαστί εἶπεν ὧδε· ὦ Σαμβαύλα, ἔφη, ἀλλ' ἦ καὶ σὺ κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν τρόπον, ὅτι καλὸν ἐστὶ, περιάγει τοῦτο τὸ μειράκιον τὸ παρακατακεῖμενόν σοι; Νῆ τὸν Δί, ἔφη ὁ Σαμβαύλας, ἦδομαι γοῦν καὶ ἐγὼ συνών τε καὶ θεώμενος τοῦτον. ἀκούσαντες ταῦτα οἱ σύσκηνοι προσέβλεψαν· ὡς δὲ εἶδον τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνδρὸς ὑπερβάλλον αἴσχει, ἐγέλασαν πάντες¹⁵⁵».

6. Αναπηρία (πήρωση¹⁵⁶, ἀναπηρία¹⁵⁷): αδυναμία φυσιολογικῆς σωματικῆς ἢ πνευματικῆς λειτουργίας¹⁵⁸.

I. «Γίνονται δὲ καὶ ἐξ ἀναπήρων ἀνάπηροι, οἷον ἐκ χωλῶν χωλοὶ καὶ τυφλῶν τυφλοί, καὶ ὅλως τὰ παρὰ φύσιν ἐοικότες πολλάκις, καὶ σημεῖα ἔχοντες συγγενῆ, οἷον φύματα καὶ οὐλάς¹⁵⁹».

II. «Οὐκ ἄρα τοῦτο μάταιον ἔπος μερόπων τινὶ λέχθη, / ῥήγνυσθαι σοφίης τόξον ἀνιέμενον· / δὴ γὰρ καὶ Θεόφραστος ἕως ἐπόνει μὲν ἄπηρος / ἦν δέμας, εἴτ' ἀνεθεῖς κάτθανε πηρομελής¹⁶⁰».

III. «Οὐ μόνον δ' αἱ τῆς ψυχῆς κακίαι ἐκούσιοί εἰσιν, ἀλλ' ἐνίοις καὶ αἱ τοῦ σώματος, οἷς καὶ ἐπιτιμῶμεν· τοῖς μὲν γὰρ διὰ φύσιν αἰσχροῖς οὐδεὶς ἐπιτιμᾷ, τοῖς δὲ δι' ἀγυμνασίαν καὶ ἀμέλειαν. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἀσθένειαν καὶ πήρωσιν· οὐθεὶς γὰρ ἂν ὀνειδίσειε τυφλῷ φύσει ἢ ἐκ νόσου ἢ ἐκ πληγῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλεῆσαι· τῷ δ' ἐξ οἰνοφλυγίας ἢ ἄλλης¹⁶¹».

7. Κολοβότητα (Κολοβότης¹⁶²)

I. «...λάθωμεν εἰς πολυφιλίαν ἐμπεσόντες; σχεδὸν γὰρ / οὐδὲν διαφέρομεν ἀνθρώπου κολοβοῦ καὶ τυφλοῦ, / φοβουμένου μὴ Βριάρεως ὁ ἑκατόγχειρ καὶ Ἄργος¹⁶³».

¹⁵⁵ Ξενοφών, Κύρου Παιδεία, 2. 2. 29.

¹⁵⁶ LS: Βλάβη κάποιου μέρους τοῦ σώματος ἢ των αισθήσεων, ἀτέλεια των οφθαλμῶν ἢ της ακοῆς.

¹⁵⁷ LS: Πήρωση, χωλότητα.

¹⁵⁸ DMD, 254 (Disability).

¹⁵⁹ Ἀριστοτέλης, Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι 585b30.

¹⁶⁰ Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων 5. 40.

¹⁶¹ Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια 1114a21-27.

¹⁶² LS: Ατέλεια ἀνάπτυξης, ἔλλειψη, ἀκρωτηριασμός.

¹⁶³ Πλούταρχος, Περὶ πολυφιλίας 93c1-4.

Γ. Τρόποι αντιμετώπισης προσώπων με αναπηρία¹⁶⁴

(Ενδεικτικές αναφορές και παραδείγματα)

Τα πρόσωπα με αναπηρία αντιμετωπίζονται υποτιμητικά, χλευάζονται, συχνά δε εξευτελίζονται και τίθενται στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής. Ορισμένες φορές αυτό το ελάττωμά τους θεωρείται πως αντισταθμίζεται με ένα τάλαντο, μια ξεχωριστή ικανότητα, συνηθέστερα στον τομέα των τεχνών. Βασικότερος όμως τρόπος αντιμετώπισης ατόμων με αναπηρία μικρής ηλικίας, βρεφών ή παιδιών, και πρακτική συνηθισμένη υπήρξε η έκθεση ή η απόθεσή τους σε μέρη δυσπρόσιτα, απόκρημνες πλαγιές και βάραθρα ή γκρεμούς.

1. Περιφρόνηση – Χλευασμός

I. Η υποτιμητική αντιμετώπιση του Ήφαιστου από τους υπόλοιπους θεούς προξενεί την πικρία και το βαθύ παράπονό του: «*Αὐτὰρ ἐγὼ γε / ἠπεδανὸς γενόμεν· ἀτὰρ οὐ τί μοι αἴτιος ἄλλος, / ἀλλὰ τοκῆε δύω, τὼ μὴ γείνασθαι ὄφελλον*¹⁶⁵».

II. Η εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη στο νησί της Λήμνου από τους συμπατριώτες του έστω κι αν έγινε κάτω από ειδικές συνθήκες, μαρτυρεί και αποδεικνύει έμπρακτα την τακτική περιθωριοποίησης ανθρώπων με σωματικά ελαττώματα¹⁶⁶.

III. Στις Εκκλησιάζουσες του Αριστοφάνη ο τυφλός ή με ελαφρά όραση Νεοκλείδης χλευάζεται από τους συμπολίτες του, όταν αποφασίζει να μιλήσει από την επίσημη θέση του αγορητή: «*πρῶτος Νεοκλείδης ὁ γλάμων παρείρπυσε. / κάπειθ' ὁ δῆμος ἀναβοῶ πόσον δοκεῖς, / "οὐ δεινὰ τολμᾶν τουτονὶ δημηγορεῖν, / καὶ ταῦτα περὶ σωτηρίας προκειμένου, / ὅς αὐτὸς αὐτῷ βλεφαρίθ' οὐκ ἐσώσατο;*"¹⁶⁷». Μάλιστα, όταν ο τελευταίος συμβουλευτήκε το ιερό του Ασκληπιού, για να θεραπεύσει τη νόσο στα μάτια, ο θεός άρπαξε την ευκαιρία και του περιέδεσε με επίδεσμο το μάτι, για να

---

¹⁶⁴ Πολύ ενδιαφέρον και κατατοπιστικό για τον τρόπο αντιμετώπισης των αναπήρων στον αρχαίο κόσμο είναι το άρθρο της Schmidt M. (1983/84) "Hephaistos lebt. Untersuchungen zur Frage der Behandlung behinderter Kinder in der Antike", *Hephaistos* 5/6, 133-161.

¹⁶⁵ *Ὀδύσσεια* θ. 309-311. Βλ. αναλυτικά για Ήφαιστο πιο πάνω, κεφ. Β (Σπονδυλική στήλη και άκρα) 3IV.

¹⁶⁶ Βλ. σχετικά για Φιλοκτήτη πιο πάνω, κεφ. Β (Σπονδυλική στήλη και άκρα) 3VI.

¹⁶⁷ Αριστοφάνης, *Εκκλησιάζουσαι* 398-402.

προστατεύσει τους πολίτες από την ομιλία του: «Πρῶτον δὲ πάντων τῷ Νεοκλείδῃ φάρμακον / κατάπλαστον ἐνεχείρησε τρίβειν, ἐμβαλὼν / σκοροδῶν κεφαλὰς τρεῖς Τηνίων. Ἔπειτ' ἔφλα / ἐν τῇ θυεῖα συμπαραιγνύων ὀπὸν / καὶ σχῖνον· εἶτ' ὄξει διέμενος Σφηττίῳ / κατέπλασεν αὐτοῦ τὰ βλέφαρα' ἐκστρέψας, ἵνα / ὀδυνῶτο μᾶλλον. Ὁ δὲ κεκραγῶς καὶ βοῶν / ἔφειγ' ἀνάξας· ὁ δὲ θεὸς γελάσας ἔφη· / «Ἐνταῦθά νυν κάθησο καταπεπλασμένος, / ἵν' ἐπομνύμενον παύσω σε τὰς ἐκκλησίας¹⁶⁸».

2. Απομάκρυνση από το δημόσιο βίο

Με εξαιρέσεις τον Μέδωνα, τον πρώτο άρχοντα της Αθήνας¹⁶⁹, και το Σπαρτιάτη βασιλιά Αγησίλαο¹⁷⁰, δύσκολα κάποιος στην αρχαιότητα με σωματική αναπηρία θα μπορούσε να εισέλθει επίσημα στο δημόσιο βίο ή να καταλάβει αξιόλογο θάκο και να συμμετέχει ενεργά στα κοινά.

Χαρακτηριστικά, ένας αιγυπτιακός πάπυρος του 220μ.Χ. αναφέρεται σε 19 εφήβους από τη Μέμφιδα οι οποίοι αποκλείστηκαν από την ενεργό υπηρεσία γιατί οι μεν ήταν υπερβολικά υψηλοί (*ὑπερμεγέθεις*) και οι δε με σημαντικό πρόβλημα όρασης (*καταδεῶν τὴν ὄψιν*)¹⁷¹.

3. Εργοδότηση αναπήρων

I. Συχνό φαινόμενο στην αρχαιότητα ήταν δύσμορφοι καμπούρηδες, νάνοι και υπερβολικά παχύσαρκες γυναίκες να απασχολούνται εργασιακά ως τραγουδιστές, χορευτές, μουσικοί και κλόουν, με στόχο τη διασκέδαση του κόσμου. Ο Λουκιανός μας παρέχει ένα ζωντανό παράδειγμα, το Σατυρίωνα, τον οποίο περιγράφει ανάγλυφα και παραστατικά: «καὶ παρῆλθεν ἄμορφός τις ἐξυρημένος τὴν κεφαλὴν, ὀλίγας ἐπὶ τῇ κορυφῇ τρίχας ὀρθὰς ἔχων· οὗτος ὠρχήσατό τε κατακλῶν ἑαυτὸν καὶ διαστρέφων, ὡς γελοιότερος φανείη, καὶ ἀνάπαιστα συγκροτῶν διεξῆλθεν αἰγυπτιαζῶν τῇ φωνῇ, καὶ τέλος ἐπέσκωπτεν ἐς τοὺς παρόντας. οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἐγέλων ὁπότε σκωφθεῖεν, ἐπεὶ δὲ καὶ εἰς τὸν Ἄλκιδάμαντα ὁμοίον τι ἀπέριψε Μελιταῖον κυνίδιον προσειπὼν αὐτόν, ἀγανακτήσας ἐκεῖνος -καὶ πάλαι δὲ δῆλος ἦν φθονῶν αὐτῷ εὐδοκιμοῦντι καὶ κατέχοντι τὸ συμπόσιον- ἀπορρίψας τὸν τρίβωνα προὔκαλεῖτό οἱ παγκρατιάζειν, εἰς δὲ μὴ, κατοίσειν αὐτοῦ ἔφη τὴν βακτηρίαν. οὕτω δὴ ὁ κακοδαίμων ὁ Σατυρίων. τοῦτο γὰρ ὁ γελωτοποιὸς ἐκαλεῖτο. συστὰς ἐπαγκρατίαζε. καὶ τὸ πρᾶγμα ὑπερήδιστον

¹⁶⁸ Αριστοφάνης, Πλοῦτος 717-724.

¹⁶⁹ Βλ. σχετικά πιο πάνω, κεφ. Β (Σπονδυλική στήλη και άκρα) 3VIII.

¹⁷⁰ Βλ. σχετικά πιο πάνω, κεφ. Β (Σπονδυλική στήλη και άκρα) 3VII.

¹⁷¹ Βλ. λεπτομέρειες, Tod, M. N. (1951) "An ephobic inscription from Memphis", JEA 37, 95.

ἦν, φιλόσοφος ἀνὴρ γελωτοποιῶ ἀνταιρόμενος καὶ παίων καὶ παιόμενος ἐν τῷ μέρει. οἱ παρόντες δὲ οἱ μὲν ἠδοῦντο, οἱ δὲ ἐγέλων, ἄχρι ἀπηγόρευσε παιόμενος ὁ Ἀλκιδάμας ὑπὸ συγκεκριμένου ἀνδρωπίσκου καταγωνισθεῖς. Γέλως οὖν πολὺς ἐξεχύθη ἐπ' αὐτοῖς¹⁷²».

II. Οι επαγγελματικές προοπτικές για κάποιον με πρόβλημα όρασης ήταν να γίνει αοιδός, ποιητής ή μουσικός. Σ' αυτές τις περιπτώσεις συγκαταλέγεται και ο Αθηναίος ποιητής Τυρταίος, ο οποίος λέγεται πως ήταν μονόφθαλμος και χωλός. Οι συμπολίτες του, οι οποίοι τον θεωρούσαν ανόητο, τόσο πολύ τον αντιπαθούσαν, ώστε τον απέστειλαν με τη βία στη Σπάρτη, όπου και αναγνωρίστηκε το ταλέντο του: «καὶ ἦν γὰρ Τυρταῖος διδάσκαλος γραμμάτων νοῦν τε ἥμιστα ἔχειν δοκῶν καὶ τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν χωλός, τοῦτον ἀποστέλλουσιν ἐς Σπάρτην¹⁷³».

III. Στον κόσμο της Οδύσσειας οι τυφλοί αοιδοί απολαμβάνουν το δέοντα σεβασμό. Στο συμβούλιο των Φαιάκων ο Δημόδοκος αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη φροντίδα και πρόνοια¹⁷⁴.

4. Σπάρτη

Η έκθεση αρτιγενών ή μη παιδιών αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική όλων των πόλεων του αρχαίου κόσμου, συμπεριλαμβανομένης και της Αθήνας, και είχε καταλήξει ένας ευρύτατα διαδεδομένος θεσμός¹⁷⁵.

Όστόσο, στα συγγράμματα των σύγχρονων μελετητών εμφανίζεται η εξής παραδοξότητα: η Σπάρτη φορτίζεται με μια ιδιαίτερη εικόνα-παράσταση και περνά στην ιστορία και στο θρύλο ως η μοναδική άστοργη και βάρβαρη πόλη της αρχαίας Ελλάδας. Κατηγορήθηκε ως η κατεξοχήν βρεφοκτόνος πόλη,

---

¹⁷² Λουκιανός, *Συμπόσιον* 18-19.

¹⁷³ Πausanias, 4. 15. 6.

¹⁷⁴ Βλ. σχετικά πιο πάνω, κεφ. Β (Πρόσωπο – κεφάλι – εγκέφαλος) II.

¹⁷⁵ Βλ. διεξοδικά, Van Hook L. R. (1920), "The Exposure of Infants in Athens", *TAPA* 51, 134-145, Patterson C. (1985), «"Not Worth the Rearing": The Causes of Infant Exposure in Ancient Greece», *TARA* 115, 113-123, Harris W. (1982), "The theoretical possibility of extensive infanticide in the Graeco-Roman world", *CQ* 32, 114-116, Cameron A. (1932), "The Exposure of children and Greek Ethics", *Classical Review* 46, 105-114, Golden M. (1981), "Demography and the Exposure of girls at Athens", *Phoenix* 35, 330-331, Langer W. L (1974), "Infanticide: A historical survey", *History of Childhood Quarterly* 1, 353–354, Eyben E. (1980/81), "Family planning in antiquity", *Ancient Society* 11/12, 15 σημ.37 και Delcourt M. (1938), *Sterilités mysté et Naissances maléfiqúes dans l'Antiquité classique*, Παρίσι.

και μάλιστα ερήμην των γονέων. Ο Καιάδας, λόγου χάρη, χρησιμοποιείται στη γλώσσα μας, όπως και σε πολλές άλλες γλώσσες, για να δηλώσει τη μοίρα αυτού που δεν είναι γενικά αποδεκτός είτε στα στενά πλαίσια της οικογένειας είτε στην κοινωνία. Έτσι, μέσα από τις ερμηνευτικές προσπάθειες προσέγγισης του φαινομένου, η έκθεση χρησιμεύει και λειτουργεί περισσότερο, για να κρίνει τη σπαρτιατική νοοτροπία και να χαρακτηρίσει έτσι γενικότερα τη σπαρτιατική κοινωνία, παρά για να εντάξει την πρακτική αυτή στα ιστορικά της πλαίσια διευκρινίζοντας, εάν υπάρχει, την ιδιαιτερότητα της πόλης αυτής.

Πρόθεση λοιπόν του παρόντος κεφαλαίου είναι να εξετάσει την εφαρμογή της έκθεσης στη Σπάρτη εντάσσοντάς τη στο γενικότερο πλαίσιο της ελληνικής αρχαιότητας και να επισημάνει τις τυχόν ιδιομορφίες τοπικού χαρακτήρα αποφορτίζοντας, στο μέτρο του δυνατού, το ιστορικό γεγονός από τις αντιλήψεις που οι σύγχρονες θεωρίες, σε ασυμφωνία προς τις πεποιθήσεις των Αρχαίων, της επιβάρυναν.

Στην αρχαιότητα, όπως ήδη αναφέρθηκε, η έκθεση των παιδιών¹⁷⁶ ήταν μια συνήθεια ευρύτατα διαδεδομένη που κατέληξε να γίνει θεσμός για την κάθε πόλη¹⁷⁷. Όχι μόνο τα εκ γενετής δύσμορφα παιδιά αλλά και αρτιγενή που θεωρούνταν από τους γονείς ή την κοινωνία ανεπιθύμητα, εγκαταλείπονταν σε κάποιο έρημο μέρος και αφήνονταν στην τύχη τους¹⁷⁸.

---

¹⁷⁶ Φαίνεται ότι υπάρχει εννοιολογική διαφορά ανάμεσα στους όρους *έκθεσις* και *ἀπόθεσις*. Η Delcourt (1938) υπογράμμισε την αντίθεση μεταξύ της έκθεσης του παιδιού από τους γονείς που αφορά υγιή παιδιά και παρακινείται από κοινωνικές αιτίες και της απόθεσης του παιδιού από το κράτος, η οποία αφορά τα δύσμορφα παιδιά και παρακινείται από θρησκευτικές αιτίες. Μια αντίθετη άποψη στη διάκριση αυτή αναπτύσσεται στον Roussel P. (1943), "L' Exposition des Enfants à Sparte", *REA*, 45 και στον Vernant J. P. (1989), *Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, τ. Ι, 243-245. Αν και η διαφορά μεταξύ έκθεσης και απόθεσης παραμένει δυσδιάκριτη, γεγονός είναι πως η απομάκρυνση των δύσμορφων παιδιών αποτελούσε κοινό και διαχρονικό φαινόμενο στον ελληνικό κόσμο ανεξάρτητα από τοπικές ιδιαιτερότητες.

¹⁷⁷ Είναι χαρακτηριστική η αναφορά στην έκθεση βρεφών στη συνομιλία Ερμή και Χάροντα στο έργο *Κατάπλους ή Τύραννος* του Λουκιανού: «*ΕΡΜΗΣ - Ἴδού σοι, ὦ πορθηεῦ, τὸν ἀριθμὸν οὔτοι τριακόσιοι μετὰ τῶν ἐκτιθεμένων*». Βλ. σχετικά, Χρηστίδης Δ. Α. (2002), *Λουκιανός - Νεκρικοί Διάλογοι*, Θεσσαλονίκη, 202 (σημ. 25).

¹⁷⁸ Στην Αθήνα η μη αναγνώριση του παιδιού από τον πατέρα σήμαινε ταυτόχρονα και την έκθεσή του. Μέχρι και την εποχή του Σόλωνα ο πατέρας είχε το δικαίωμα όχι μόνο να εκθέτει τα παιδιά του, αλλά και να τα πουλά, και ιδιαίτερα τις κόρες του (Σούδα, «*ἐκτιθέναι τὰ βρέφη: ἀντὶ τοῦ*

Ειδικότερα, για τη Σπάρτη οι πληροφορίες για τις θανατώσεις των νεογέννητων εκεί στηρίζονται κυρίως στον Πλούταρχο:

Λοκούργος, 16. 1-2: «Τὸ δὲ γεννηθὲν οὐκ ἦν κύριος ὁ γεννήσας τρέφειν, ἀλλ' ἔφερε λαβῶν εἰς τόπον τινὰ λέσχην καλούμενον, ἐν ᾧ καθήμενοι τῶν φυλετῶν οἱ πρεσβύτατοι καταμαθόντες τὸ παιδάριον, εἰ μὲν εὐπαγὲς εἶη καὶ ῥωμαλέον, τρέφειν ἐκέλευον, κλῆρον αὐτῷ τῶν ἐνακισχιλίων προσνείμαντες· εἰ δ' ἀγεννὲς καὶ ἄμορφον, ἀπέπεμπον εἰς τὰς

εἰς βορὰν θηρίοις ἢ καὶ ἄλλως εἰς διαφθορὰν παρατιθέναι ἐπ' ἐρημίαις). Το προς έκθεση νεογέννητο τοποθετούνταν συνήθως, τουλάχιστον τον 4^ο αιώνα, σ' ένα είδος χύτρας (Ησυχίου, «ἐγχυτρίζειν· ἐκτιθέναι βρέφος ἐν χύτρᾳ») φορώντας συχνά ένα φυλαχτό και εγκαταλείπονταν σε κάποιο δρόμο, μπροστά από κάποιο ναό, έξω από τα τείχη ή τέλος στην είσοδο κάποιας σπηλιάς. Για την αντίθετη άποψη, ότι δεν υφίστανται ουσιαστικές μαρτυρίες *Περὶ* της έκθεσης βρεφών στην Αθήνα βλ. αναλυτικά, Bolkenstein B. C. H. (1922), "The exposure of children at Athens and the ἐγχυτίστριαι", CP 27, 222-239.

Οι αιτίες της έκθεσης είναι πολύπλευρες. Η έλλειψη αρκετών πληροφοριών και η ποικιλία των παραγόντων που επηρέαζαν τη ζωή της κάθε πόλης-κράτους δυσχεραίνουν τη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης εικόνας και τη διατύπωση μιας αυτούσιας άποψης χωριστά για κάθε επιμέρους περίπτωση. Εν τούτοις, οι πηγές που διαθέτουμε μας επιτρέπουν μια γενικότερη εξέταση και ερμηνεία του φαινομένου.

Οι αιτίες λοιπόν που οδηγούσαν μια οικογένεια στην έκθεση ήταν συνήθως οικονομικές και κοινωνικές. Όταν, λόγου χάρη, υπήρχαν αμφιβολίες για τη γνησιότητα του παιδιού, εάν ήταν δηλαδή αποτέλεσμα μοιχείας ή καρπός εκτός νόμιμου γάμου. Αν ο πατέρας είχε ήδη έναν ή και περισσότερους γιους και δεν επιθυμούσε έναν επιπλέον που θα είχε ως συνέπεια να κατακερματιστεί η περιουσία και να μειωθούν τα κληρονομικά δικαιώματα που ήδη υπήρχαν. Ο Ησιόδος (*Εργα και Ημέραι*, 376-380) συμβούλευε κυρίως την απόκτηση ενός γιου, ο οποίος θα διαιώνιζε τον πατρικό οίκο.

Επειδή η ανατροφή ενός παιδιού απαιτούσε πολλά χρήματα, προτιμούσαν ένα μόνο παιδί και κυρίως αγόρι, το οποίο θα εξασφάλιζε τη διαίωνιση του πατρικού οίκου, αφού το κορίτσι μετά το γάμο ανήκε πλέον στον οίκο του άντρα της. Στο κορίτσι έδιναν προίκα, ενώ στο αγόρι έπρεπε να εξασφαλίσουν την παιδεία του, η οποία ήταν αρκετά δαπανηρή. Έτσι, ένας πατέρας επέλεγε την έκθεση, αν ήταν φτωχός και δεν μπορούσε να ζήσει το παιδί του ή να εξασφαλίσει την προίκα της κόρης ή τη μόρφωση του γιου του. Άλλοτε πάλι κατέφευγε σ' αυτή τη λύση είτε επειδή είχε ήδη παιδιά και δεν επιθυμούσε περισσότερα, προφασιζόμενος οικονομικούς λόγους. Ο Λάμων (Λόγγου, *Ποιμην.*, 4. 19 και 24) υπέθετε πως ο Δάφνις και η Χλόη εκτέθηκαν από τους γονείς τους, επειδή είχαν ήδη μεγαλύτερα παιδιά. Τέλος, η λύση της έκθεσης ήταν προτιμότερη, επειδή, όταν επρόκειτο για φτωχούς, δεν ήθελαν οι πατέρες να κληρονομήσουν τα παιδιά τους τη φτώχεια τους. Ο Πλούταρχος (*Εἰς τὰ ἐγγονα ἢ φιλοστοργία*, 497e) περιγράφοντας την κατάσταση που επικρατούσε την εποχή του, γράφει πως οι φτωχοί, αν δε μεγαλώνουν τα παιδιά τους, είναι γιατί φοβούνται «μὴ χειρὸν ἢ προσήκει τραφέντα δουλοπρεπῆ καὶ ἀπαιδευτα καὶ τῶν καλῶν πάντων ἐνδεᾶ γένηται· τὴν γὰρ πενίαν ἔσχατον ἠγούμενοι κακὸν οὐχ ὑπομένουσι μεταδοῦναι τέκνοις ὥσπερ τινὸς χαλεποῦ καὶ μεγάλου νοσήματος».

λεγομένης Ἀποθέτας, παρὰ Ταῦγετον βαραθρώδη τόπον, ὡς οὔτε αὐτῷ ζῆν ἄμεινον ὄν οὔτε τῇ πόλει τὸ μὴ καλῶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς εὐεξίαν καὶ ῥώμην πεφυκός. ὅθεν οὐδὲ ὕδατι τὰ βρέφη, ἀλλ' οἴνω περιέλουον αἱ γυναῖκες, βάσανόν τινα ποιούμεναι τῆς κράσεως αὐτῶν. λέγεται γὰρ ἐξίστασθαι τὰ ἐπιληπτικά καὶ νοσώδη πρὸς τὸν ἄκρατον ἀποσφακελίζοντα, τὰ δ' ὑγιεινὰ μᾶλλον στομοῦσθαι καὶ κρατύνεσθαι τὴν ἕξιν. ἦν δὲ περὶ τὰς τροφούς ἐπιμέλειά τις μετὰ τέχνης, ὥστ' ἄνευ σπαργάνων ἐκτρεφούσας τὰ βρέφη τοῖς μέλεσι καὶ τοῖς εἶδεσιν ἐλευθέρια ποιεῖν, ἔτι δὲ εὐκόλα ταῖς διαίταις καὶ ἄσικχα καὶ ἀθαμβῆ σκότου καὶ πρὸς ἐρημίαν ἄφοβα καὶ ἄπειρα δυσκολίας ἀγεννοῦς καὶ κλαυθμυρισμῶν. διὸ καὶ τῶν ἕξωθεν ἔνιοι τοῖς τέκνοις Λακωνικὰς ἐωνοῦντο τίτθας· καὶ τὴν γε τὸν Ἀθηναῖον Ἀλκιβιάδην τιτθεύσασαν Ἀμύκλαν ἱστοροῦσι γεγονέναι Λάκαιναν».

«Το παιδί που γεννιόταν δεν είχε δικαίωμα να το αναθρέψει ο πατέρας του, αλλά το παραλάμβανε και το έφερε σ' ένα μέρος που λεγόταν λέσχη, όπου κάθονταν οι γεροντότεροι της φυλής του, οι οποίοι ύστερα από εξέταση του νεογέννητου, εάν το εύρισκαν καλοκαμωμένο και γερό, του έδιναν την εντολή να το αναθρέψει, παρέχοντάς του έναν από τους 9.000 κλήρους. Εάν όμως ήταν ασθενικό ή δεν είχε καλή σωματική διάπλαση, το έριχναν στους λεγόμενους Αποθέτες, σε μια βαραθρώδη τοποθεσία κοντά στον Ταῦγετο, επειδή πίστευαν ότι ήταν καλύτερο και για το ίδιο και για την πόλη να μη ζήσει, αν δεν ήταν ευθύς από τη γέννησή του πλασμένο για καλή υγεία και σωματική δύναμη».

Το χωρίο του Πλουτάρχου εγείρει πέντε ουσιαστικά ζητήματα: α) την εξέταση, β) την ευγονία, γ) την απονομή κλήρου στο υγιές παιδί, δ) τη ρίψη του δύσμορφου στον Καιάδα και ε) το ρόλο των φυλετών που συνδυάζεται με το βαθμό εξουσίας του πατέρα πάνω στο παιδί του.

Α. Σε μια κλειστή κοινωνία, όπως αυτή των Ομοίων στη Σπάρτη, όπου επικρατούσαν ενδογαμικές σχέσεις, το φαινόμενο ως προς τη διαμαρτία περί της διάπλασης των παιδων δεν πρέπει να ήταν σπάνιο και ίσως για το λόγο αυτό μέτρα προστασίας να κρίθηκαν από την κοινότητα απαραίτητα και αναγκαία. Εκεί, ίσως, να βρίσκεται και η αιτία της ιατρικής εξέτασης από τους γεροντότερους λόγω της εμπειρίας που είχαν σε ιατρικά ζητήματα¹⁷⁹. Το

¹⁷⁹ Βλ. σχετικά, Μπιργάλια Ν. (1998), «Ο Μύθος του Καιάδα», *Αρχαιογνωσία*, 9, 217-218.

συμβούλιο των γερόντων¹⁸⁰ εξέταζε τα νεογέννητα με ιδιαίτερη προσοχή και δεν αποφάσιζε εύκολα τη ρίψη τους στο όρυγμα, διότι υπήρχε πρόνοια για την προστασία των τέκνων και της πολυτεκνίας¹⁸¹.

Στο πλαίσιο αυτό δε θα πρέπει να περιορίσουμε την εξέταση μόνο στα αγόρια, αλλά να συμπεριλάβουμε και τα κορίτσια. Άλλωστε, ο Πλούταρχος στο εν λόγω χωρίο δεν αναφέρεται στην εξέταση αποκλειστικά και μόνο των αγοριών, αλλά χρησιμοποιεί το ουδέτερο ουσιαστικό, το παιδάριον, αφήνοντας έτσι το ενδεχόμενο να περιλαμβάνονται και τα κορίτσια¹⁸².

Β. Η ευγονία ως κυρίαρχο κριτήριο επιλογής, όπως αφήνει να εννοηθεί το χωρίο του Πλούταρχου, αποτέλεσε το έναυσμα που τροφοδότησε τη γενικότερη αντίληψη περί σπαρτιατικής επιλεκτικότητας, στα πλαίσια μιας στρατοκρατούμενης πόλης, όπου η φυσική και σωματική κατάσταση του παιδιού αποτελούσε το μοναδικό κριτήριο επιλογής του. Η έκθεση όμως των δύσμορφων ή ασχημάτιστων παιδιών αποτελούσε κοινή πρακτική και δεν παρατηρούνται διακρίσεις ή πολυνομία από πόλη σε πόλη ή από εποχή σε εποχή. Τα παιδιά αυτά θεωρούνταν από όλους ανεπιθύμητα και άχρηστα, αφού ούτε το γένος μπορούσαν να το διαιωνίσουν, ούτε να υιοθετηθούν, ούτε να πουληθούν¹⁸³. Η ορθολογική ερμηνεία της ευγονίας, πολιτικά μεταφράζεται στη διάθεση των Σπαρτιατών να απομακρύνουν μόνο τα τερατόμορφα¹⁸⁴, επειδή αυτοί βασιζόνταν στην αρχή πως κάθε υγιές παιδί είναι συγχρόνως και ένας μελλοντικός πολίτης. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Πλούταρχος: «...ἀλλ' οἶον ἐν στρατοπέδῳ τῇ πόλει καὶ δίαιταν ἔχοντες ὠρισμένην καὶ διατριβὴν περὶ τὰ κοινά, καὶ ὅλως νομίζοντες οὐχ αὐτῶν, ἀλλὰ τῆς πατρίδος εἶναι διετέλουν»¹⁸⁵.

---

¹⁸⁰ Για το ρόλο και τη σημασία του συμβουλίου των γερόντων, βλ. Vernant (1989), 246.

¹⁸¹ Βλ. σχετικά, Αριστοτέλης, Πολιτικά 1270b: «Βουλόμενος γὰρ ὁ νομοθέτης ὡς πλείστους εἶναι τοὺς Σπαρτιάτας, προάγεται τοὺς πολίτας ὅτι πλείστους ποιῆσαι παῖδας· ἔστι γὰρ αὐτοῖς νόμος τὸν μὲν γεννήσαντα τρεῖς υἱοὺς ἄφρουρον εἶναι, τὸν δὲ τέτταρας ἀτελεῖ πάντων».

¹⁸² Βλ. Delcourt (1938), (σημ. 4) 38. Επίσης, Fine J. (1983), *The Ancient Greeks. A critical History*, Λονδίνο, 162-163.

¹⁸³ Βλ. αναλυτική παρουσίαση του φαινομένου στο κεφ.Γ 4(Σπάρτη), σημ. 206-209.

¹⁸⁴ Και αυτή η πράξη μάλιστα επιτελούνταν με τον κατά το δυνατόν λιγότερο επιδεικτικό τρόπο. Βλ. σχετικά, Robinson C. (1983), *History of Greece*, Λονδίνο, 52.

¹⁸⁵ Πλούταρχος, *Λυκούργος* 24, 1.

Η «περί ευγονίας» λοιπόν απόφαση των φυλετών είναι ουσιαστικά λογική συνέπεια της πεποίθησης του Πλουτάρχου πως οι Σπαρτιάτες ανήκουν αποκλειστικά και μόνο στην πόλη και πως η συνεχής αναζήτηση του καλύτερου στην πόλη του Λυκούργου οδηγεί στην επιλογή και διάκριση η οποία αρχίζει από τη στιγμή της γέννησης. Με αυτόν τον τρόπο, η ευγονία που ήταν κοινός πόθος κάθε πόλης, εμφανίζεται ως επιπλέον κριτήριο που διαφοροποιεί τη Σπάρτη από τον υπόλοιπο κόσμο και εντάσσεται στο πνεύμα της σπαρτιατικής επιλεκτικότητας.

3. Με την ευκαιρία της διαδικασίας εξέτασης του παιδιού από τους φυλότες συνδυαζόταν και η απονομή του κλήρου από τον πατέρα¹⁸⁶. Ο χαρακτήρας, η σημασία αυτής της απονομής ήταν διαφορετική πριν και μετά το νόμο του Επιταδέα. Πριν από το νόμο του Επιταδέα, η απονομή κλήρου ίσως είχε συμβολικό χαρακτήρα, μια και το παιδί αποκτούσε αυτοδίκαια την πατρική περιουσία. Πρόκειται για τη δημοσιοποίηση της ονομαστικής απονομής κλήρου στο παιδί, όπου μάρτυρες ήταν οι φυλότες. Μετά το νόμο του Επιταδέα, η απονομή γης στο νεογέννητο πρέπει να αποκτά ουσιαστικό χαρακτήρα¹⁸⁷ για το μελλοντικό πολίτη, αφού σύμφωνα με το νόμο αυτό η πατρική περιουσία δεν ήταν υποχρεωτικό να περιέλθει από τους γονείς στα παιδιά αλλά ο πατέρας μπορούσε να τη μεταβιβάσει σε όποιον αυτός επιθυμούσε. Η δημοσιοποίηση της απονομής κλήρου αποτελούσε ίσως μια δεσμευτική υπόσχεση του πατέρα, παρουσία των μελών της φυλής, ότι θα αφήσει τον κλήρο στο παιδί που αναγνωρίζει και αναλαμβάνει να αναθρέψει και όχι σε κάποιον άλλον.

4. Στη νεότερη και σύγχρονη ιστοριογραφία επικρατεί η άποψη που ταυτίζει τους Αποθέτες με τον Καιάδα¹⁸⁸. Η λέξη *Αποθέτας*¹⁸⁹ εκφράζει ένα από τα μικρότερα ή μεγαλύτερα βάραθρα σε διάφορους τόπους της Λακωνίας, τα οποία σχημάτιζε ο Ταϋγετος λόγω της φύσης των πετρωμάτων του. Αυτά πρέπει να βρισκόταν κοντά στη Σπάρτη, στα νοτιοανατολικά του Μυστρά, στο

---

¹⁸⁶ Βλ. διεξοδικά, Μπιργάλια (1998), 220-222.

¹⁸⁷ Βλ. σχετικά, Macdowell D. M. (1988), *Το Σπαρτιατικό Δίκαιο*, (Μτφ. Ν. Κονομής), Αθήνα, 140.

¹⁸⁸ Βλ. Δημάκης Π. Δ. (1994), *Πρόσωπα και Θεσμοί της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα, 204-205.

¹⁸⁹ Η λέξη προέρχεται από το ρήμα *αποτίθημι*: *αποβάλλω κάτι από τον εαυτό μου και το θέτω κατά γής/ καταθέτω/ για βρέφος, το εκθέτω.*

σημερινό μικρό χωριό Παρόρι¹⁹⁰. Σ' εκείνα τα ορύγματα έριχναν οι Σπαρτιάτες τα νεογέννητα παιδιά τους με αναπηρία και τα εμπιστεύονταν, σύμφωνα με τις αντιλήψεις τους στις χθόνιες θεότητες και τη φροντίδα της μάνας γης. Αυτή η πράξη τους δεν ταυτίζεται, όπως κακώς μέχρι σήμερα έχει επικρατήσει, με τη ρίψη στον Καιάδα¹⁹¹, όπου οι Σπαρτιάτες έριχναν μερικές φορές τους αιχμαλώτους πολέμου, τους καταδικασμένους σε θάνατο και συνήθως τα πτώματά τους¹⁹², όπως άλλωστε αντίστοιχο τόπο διέθεταν και οι Αθηναίοι στα ΒΔ της Ακρόπολης¹⁹³. Σ' αυτό το σπηλαιοβάραθρο κοντά στο σημερινό χωριό Τρύπη, δέκα χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Σπάρτης, βρέθηκαν οστά ανθρώπων

¹⁹⁰ Βλ. το σχετικό άρθρο του P.W. Hirschfeld στη Real Enzyklopaedie (λημ. βάραθρον).

¹⁹¹ Μια εξήγηση της ετυμολογίας του ονόματος του βάραθρου αυτού εντοπίζεται στο Στράβωνα, 8. 5. 7: «Γραφόντων δὲ τῶν μὲν Λακεδαίμονα κητέεσσαν τῶν δὲ καιετάεσσαν, ζητοῦσι τὴν κητέεσσαν τίνα δέχεσθαι χρή, εἴτε ἀπὸ τῶν κητῶν εἴτε μεγάλῃν, ὅπερ δοκεῖ πιθανώτερον εἶναι τὴν δὲ καιετάεσσαν οἱ μὲν καλαμινθώδη δέχονται, οἱ δὲ ὅτι οἱ ἀπὸ τῶν σεισμῶν ῥωχοὶ καιετοὶ λέγονται καὶ ὁ καιέτας τὸ δεσμοκτήριον ἐντεῦθεν τὸ παρὰ Λακεδαιμονίοις, σπήλαιόν τι». Βλ. επίσης Σούδα: «**Κεάδαν**· βάραθρόν ἐστι τόπος βαθύς, ὅπου οἱ **κακούργοι ἐμβάλλονται** Ἀθήνησι καὶ οἱ ἐπὶ θανάτῳ, ὡσπερ εἰς τὸν Κεάδαν οἱ Λακεδαιμόνιοι». Πρβ., και το Ησυχίου: «**καίατα**· ορύγματα. ἢ τὰ ὑπὸ σεισμῶν καταρρέαγέντα χωρία. *βάραθρον· ὄρυγμα, βάθος γῆς, βόθρος». Τέλος, Εὐστάθιος, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσεια 1. 141. 4-7: «φασὶ δὲ λέγεσθαι **καιετάεσσαν**, τὴν καλαμινθώδη, ἢ τὴν πολλοὺς ἔχουσαν καιετοὺς, ὃ ἐστὶ σχισμὰς καὶ ῥωχοὺς ἀπὸ σεισμῶν. εὐσειστος γάρ ἢ Λακωνική. ἀπὸ δὲ τῆς τοιαύτης λέξεως, καὶ δεσμοκτήριόν τι σπηλαιοῦδες παρὰ Λάκωσιν ὁ **καιέτας**, ἢ διὰ τοῦ α **καίατας**».

¹⁹² Βλ. Πausανίας, 4. 18. 5 (Στην εξιστόρηση των γεγονότων του 2^{ου} Μεσσηνιακού πολέμου, μετά τον τραυματισμό του Αριστομένη και την αιχμαλωσία των συντρόφων του): «Τούτους ἔγνωσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι ῥῖψαι πάντας ἐς τὸν **Κεάδαν**· ἐμβάλλουσι δὲ ἐνταῦθα οὐς ἂν ἐπὶ μεγίστοις τιμωρῶνται. Επίσης, Θουκυδίδης, 1. 134. 4 (Γίνεται αναφορά στον Πausανία): «ἐξάγουσιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἔτι ἔμπνου ὄντα, καὶ ἔξαχθεῖς ἀπέθανε παραχρῆμα. καὶ αὐτὸν ἐμέλλησαν μὲν ἐς τὸν **Καιάδαν** [ὡσπερ τοὺς **κακούργους**] **ἐσβάλλειν**· ἔπειτα ἔδοξε πλησίον που κατορῦσαι». Πλάτων, Γοργίας 516d8-9 (Μετά την αποτυχία του Μιλτιάδη να καταλάβει την Πάρο): «Μιλτιάδην δὲ τὸν Μαραθῶνι εἰς τὸ **βάραθρον ἐμβαλεῖν** ἐψήφισαντο, καὶ εἰ μὴ διὰ τὸν πρύτανιν, ἐπέπεσε ἄν;». Τέλος, Σούδα: «**Κεάδαν**· βάραθρόν ἐστι τόπος βαθύς, ὅπου οἱ **κακούργοι ἐμβάλλονται** Ἀθήνησι καὶ οἱ ἐπὶ θανάτῳ, ὡσπερ εἰς τὸν Κεάδαν οἱ Λακεδαιμόνιοι. **Καιάδας**· εἰς δὲ τὸν Καιάδαν εἰώθασιν οἱ Λάκωνες **τοὺς κακούργους ῥίπτειν**».

¹⁹³ Βλ. Ξενοφών, Ἑλληνικά 1. 7. 20: «πάντες ὅτι τὸ Κανωνοῦ ψήφισμά ἐστιν ἰσχυρότατον, ὃ κελεύει, εἴαν τις τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον ἀδικῆ, δεδεμένον ἀποδικεῖν ἐν τῷ δήμῳ, καὶ εἴαν καταγνωσθῆ ἀδικεῖν, **ἀποθανεῖν εἰς τὸ βάραθρον ἐμβληθέντα**». Επίσης, Θουκυδίδης, 2. 67. 4: «ἀφικόμενων δὲ αὐτῶν δέισαντες οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀριστεά μὴ αὐδῆς σφᾶς ἔτι πλείω κακουργῆ διαφυγόν, ὅτι καὶ πρὸ τούτων τὰ τῆς Ποτειδαίας καὶ τῶν ἐπὶ Θράκης πάντα ἐφαίνετο πράξας, ἀκρίτους καὶ βουλομένους ἔστιν ἂ εἰπεῖν αὐθημερὸν ἀπέκτειναν πάντας καὶ ἐς **φάραγγα ἐσέβαλον**». Σούδα: «**Βάραθρον**· χάσμα τι φρεατῶδες καὶ σκοτεινὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐν ᾧ **τοὺς κακούργους ἔβαλλον**». Ἀρποκρατίων: «**Βάραθρον**· ὄρυγμα εἰς ὃ τοὺς ἐπὶ θανάτῳ **κατακρίτους ἐνέβαλλον**». Επίσης, Βελισσαροπούλου I. (1984), «Η ποινή του θανάτου», Αρχαιολογία, 11, 42 κ.ε..

ηλικίας μεταξύ 20-40 ετών και όχι νεογέννητων παιδιών. Οι πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες που έγιναν στο σπήλαιο επιβεβαίωσαν τις φιλολογικές μαρτυρίες¹⁹⁴.

Ο Πλούταρχος, όπως και καμιά άλλη μαρτυρία, δεν συσχετίζει τους Αποθέτες με τον Καιάδα. Αν μεταξύ Καιάδα και Αποθετών -δύο ονοματολογικοί προσδιορισμοί που δηλώνουν βαραθρώδη τόπο- επήλθε εννοιολογική ταύτιση, οφείλεται στο συνειρμικό συλλογισμό που απορρέει από τη διαμορφωμένη αντίληψη περί σπαρτιατικής σκληρότητας. Η θρυλική ρίψη στον Καιάδα αφορά τους καταδικασμένους σε θάνατο ή τα πτώματά τους και όχι τα εκ γενετής δύσμορφα παιδιά. Η ταύτισή του με τους Αποθέτες ανταποκρίνεται περισσότερο στην παράσταση-εικόνα της πόλης αυτής, έτσι όπως κατασκευάστηκε στη σύγχρονη εποχή και λιγότερο στην ιστορική πραγματικότητα.

5. Η παρουσία των φυλετών στη διαδικασία της έκθεσης είναι το πέμπτο ουσιαστικό ζήτημα που εγείρει το επίμαχο θέμα της παρέμβασής τους στην πατρική εξουσία. Στην Αθήνα, η είσοδος του νεογέννητου στην οικογένεια σηματοδοτούνταν με τη γιορτή των Αμφιδρομιών¹⁹⁵. Μέχρι τότε το παιδί δε συγκαταλέγονταν στα μέλη της οικογένειας. Δυστυχώς, δε διαθέτουμε καμιά μαρτυρία για αντίστοιχη εορτή στη Σπάρτη, ούτε για τον τρόπο αναγνώρισης του παιδιού από τον πατέρα και την είσοδό του στην οικογένεια. Και μόνο το γεγονός πως ο Σπαρτιάτης, με την ιδιότητα του πατέρα, παρουσιάζει το παιδί στους φυλότες, προϋποθέτει ένα προηγούμενο στάδιο αναγνώρισης του βρέφους εκ μέρους του (κάτι αντίστοιχο με τη γιορτή των Αμφιδρόμων στην Αθήνα). Ο πατέρας δηλαδή έφερνε στη λέσχη μόνο όσα παιδιά επιθυμούσε να αναθρέψει. Παρουσίαζε δηλαδή στους φυλότες το νεογέννητο που είχε ήδη αναγνωρίσει και αποφασίσει να αναθρέψει.

Η παρουσία των φυλετών φαίνεται ότι δεν αφορά τη διαδικασία αναγνώρισης του παιδιού από τον πατέρα, η οποία ήταν καθαρά οικογενειακή υπόθεση. Εάν όμως η παρουσία των φυλετών τεθεί ως προς τη διαδικασία

---

¹⁹⁴ Βλ. Θέμελης Π. (1985), «Καιάδας», *Αρχαιολογία*, 15, 55-60.

¹⁹⁵ Για τα Αμφιδρόμια ως τελετουργικό αναγνώρισης του παιδιού από τον πατέρα, βλ., Vernant, 158-164. Επίσης βλ., Macdowell D. M. (1986), *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Αθήνα, 143-144.

εισόδου και εγγραφής του παιδιού στη φυλή, διαδικασία η οποία δεν ανήκει στη δικαιοδοσία της οικογένειας, τότε μπορούμε να ερμηνεύσουμε τον αναβαθμισμένο ρόλο τους, ανεξάρτητα από το βαθμό εξουσίας του πατέρα. Από τους φυλότες εξετάζονταν δύο ζητήματα: εάν το παιδί είναι γνήσιος Σπαρτιάτης και όχι «αγενής», καθώς και η φυσική του κατάσταση, στην περίπτωση που ο πατέρας θα επιθυμούσε να μεγαλώσει ένα δύσμορφο παιδί. Το κείμενο δηλαδή του Πλουτάρχου αφορά ουσιαστικά τη διαδικασία εισόδου και εγγραφής του μελλοντικού πολίτη στη φυλή, εν μέρει αντίστοιχη με τη διαδικασία που συναντάμε στην Αθήνα κατά τη γιορτή των Απατουριών, όταν το παιδί εγγράφεται και εισέρχεται στη φρατρία¹⁹⁶. Με αυτήν την έννοια πράγματι ο πατέρας δεν ήταν «κύριος» να το μεγαλώσει ως Σπαρτιάτη πολίτη, αφού δε θα είχε προηγηθεί η έγκριση εγγραφής και εισόδου του στα μέλη της φυλής που ανήκε. Έτσι ερμηνεύεται ο αναβαθμισμένος ρόλος των φυλετών, ανεξάρτητα από το βαθμό εξουσίας του πατέρα.

Συνοψίζοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως ο φρικτός βαραθοκρημνός του Καιάδα ποτέ δε χρησιμοποιήθηκε για τη ρίψη σ' αυτόν νεογέννητων. Στη Σπάρτη τη ζωή ενός νεογέννητου παιδιού τη θεωρούσαν πολύ ιερότερη απ' ό,τι στην Αθήνα, γι' αυτό και την απόφαση για τη ζωή ή τη θανάτωση των παιδιών δεν την άφηναν στην πρωτοβουλία απλώς των πατέρων τους, αλλά την ανέθεταν σ' ένα ειδικό συμβούλιο γερόντων οι οποίοι έκριναν πάντοτε με γνώμονα την ανάγκη της Σπάρτης να αντιπαρατάσσει στους πολεμίους της ένα όχι μόνο ισχυρό αλλά και πολυάριθμο στράτευμα.

---

¹⁹⁶ Βλ. αναλυτικά, Macdowell (1986), 107-113.

5. Θήβα

Μοναδικές βασικές εξαιρέσεις στην αρνητική στάση απέναντι στην αναπηρία αποτέλεσαν η Θήβα και κυρίως η Αίγυπτος¹⁹⁷.

Κατά τον Αιλιανό, θηβαϊκός νόμος απαγόρευε την έκθεση. Αν ο πατέρας του νεογέννητου παιδιού ήταν πάμπτωχος και επομένως ανίκανος να θρέψει ένα ακόμη παιδί, όφειλε να το παραδώσει στις αρχές της πόλης. Επακολουθούσε μειοδοτικός διαγωνισμός. Το έπαιρνε όποιος πρόσφερε λιγότερα και το ανέτρεφε ως δούλο: «Νόμος οὗτος Θηβαϊκός ὁρθῶς ἅμα καὶ φιλανθρωπῶς κείμενος ἐν τοῖς μάλιστα ὅτι οὐκ ἔξεστιν ἀνδρὶ Θηβαίῳ ἐκθεῖναι παιδίον οὐδὲ ἐς ἐρημίαν αὐτὸ ῥῖψαι θάνατον αὐτοῦ καταψηφισαμένῳ, ἀλλ' ἐὰν ἢ πένης ἐς τὰ ἔσχατα ὁ τοῦ παιδὸς πατήρ, εἴτε ἄρρην τοῦτο εἴτε θῆλύ ἐστιν, ἐπὶ τὰς ἀρχὰς κομίζειν ἐξ ὠδίνων τῶν μητρῶων σὺν τοῖς σπαργάνοις αὐτό· αἱ δὲ παραλαβοῦσαι ἀποδίδονται τὸ βρέφος τῷ τιμῆν ἐλαχίστην δόντι. ῥήτρα τε πρὸς αὐτὸν καὶ ὁμολογία γίνεται ἢ μὴν τρέφειν τὸ βρέφος καὶ αὐξηθὲν ἔχειν δοῦλον ἢ δούλην, θρεπτήρια αὐτοῦ τὴν ὑπηρεσίαν λαμβάνοντα¹⁹⁸».

---

¹⁹⁷ Ο Στράβων (17. 2. 5) αναφέρει πως «τοῦτο δὲ τῶν μάλιστα ζηλουμένων παρ' αὐτοῖς (τοῖς Αἰγυπτίοις) τὸ πάντα τρέφειν τὰ γεννώμενα παιδιά». Το ίδιο εντοπίζουμε και στο Διόδωρο Σικελιώτη (1. 80. 3- 6), ο οποίος αναφερόμενος στις συνήθειες των Αιγυπτίων επισημαίνει πως αυτοί «τὰ γεννώμενα πάντα τρέφουσιν ἐξ ἀνάγκης ἕνεκα τῆς πολυανθρωπίας». Γιατί η πολυανθρωπία, συνεχίζει ο ίδιος, «ὡς ταύτης μέγιστα συμβαλλομένης πρὸς εὐδαιμονίαν χώρας τε καὶ πόλεων πρὸς εὐδαιμονίαν χώρας τε καὶ πόλεων, νόθον δ' οὐδένα τῶν γεννηθέντων νομίζουσιν, οὐδ' ἂν ἐξ ἀργυρωνήτου μητρὸς γεννηθῆ». Γι' αυτό, «τὴν Αἴγυπτον συμβαίνει πολυανθρωπία διαφέρειν, καὶ διὰ τοῦτο πλείστας ἔχειν μεγάλων ἔργων κατασκευάς», προσθέτει. Και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (*Historia Naturalis* 11. 133) αναφέρει ειρωνικά πως στην Αίγυπτο τάζαν ένα τερατόμορφο παιδί που είχε στην κάθε πλευρά του κεφαλιού του δύο μάτια, με τα οποία επιπλέον δεν έβλεπε. Και ο Αριστοτέλης (*Περὶ τὰ Ζῶα ἱστορίαι* 584b) μάς πληροφορεῖ ότι στην Αίγυπτο τα οκταμηνήτικα παιδιά που κατάφεραν να επιβιώσουν, ακόμα και αν ήταν τερατώδη, τα μεγάλωναν: «Τὰ δ' ὀκτάμηνα περὶ μὲν Αἴγυπτον καὶ ἐν ἐνίοις τόποις, ὅπου εὐέκφοροι αἱ γυναικες καὶ φέρουσί τε πολλὰ ῥαδίως καὶ τίκτουσι καὶ γενόμενα δύναται ζῆν, κἂν τερατώδη γένηται, ἐνταῦθα μὲν ζῆ τὰ ὀκτάμηνα καὶ ἐκτρέφεται, ἐν δὲ τοῖς περὶ τὴν Ἑλλάδα τόποις ὀλίγα πάμπαν σώζεται, τὰ δὲ πολλὰ ἀπόλλυται».

¹⁹⁸ Αἰλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία* 2. 7.

6. Πλάτων

Ο Πλάτων, δύο φορές στην *Πολιτεία* του, αναφέρεται στο θέμα των δύσμορφων παιδιών.

I. Εξετάζοντας το ζήτημα της ιατρικής και της δικαιοσύνης που πρέπει να εφαρμοστούν στην «ιδανική» του κοινωνία, εκφράζει την άποψη πως αυτές προορίζονται να θεραπεύσουν όσους από τους πολίτες είναι «*εὐφυεῖς τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς*». Ενώ όσους δεν είναι «*κατὰ σῶμα τοιοῦτοι, ἀποθνήσκειν ἑάσουσιν*» και όσους είναι «*κατὰ τὴν ψυχὴν κακοφυεῖς καὶ ἀνιάτους αὐτοὶ ἀποκτενοῦσιν*¹⁹⁹».

Είαι λοιπόν προφανής η διάκριση που κάνει ο φιλόσοφος. Με κριτήριο την ευγονία χωρίζει τους πολίτες σε δύο κατηγορίες: σε ευφυείς και κακοφυείς ανάλογα με την εκ γενετής τους φύση (διάπλαση). Οι κακοφυείς στην ψυχή θα ξεχωρίσουν μέσα από το σύστημα εκπαίδευσης και θα τιμωρηθούν. Οι κακοφυείς στο σώμα θα αφεθούν να πεθάνουν.

II. Το δεύτερο χωρίο είναι περισσότερο κατατοπιστικό και φαίνεται να διευρύνει το ζήτημα. Ο Πλάτων αφήνει να εννοηθεί ότι τα νεογέννητα θα πρέπει να παραδίδονται σε άρχοντες οι οποίοι είναι αρμόδιοι να αποφασίζουν για την τύχη των παιδιών αυτών: «*Οὐκοῦν καὶ τὰ ἀεὶ γιγνόμενα ἔκγονα παραλαμβάνουσαι αἱ ἐπὶ τούτων ἐφεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν εἴτε ἀμφοτέρω*». Και τα παιδιά «*τῶν ἀγαθῶν, λαβοῦσαι εἰς τὸν σηκὸν οἴσουσιν παρὰ τινος τροφούς χωρὶς οἰκούσας ἔν τινι μέρει τῆς πόλεως*», ενώ αυτά «*τῶν χειρόνων, καὶ ἂν τι τῶν ἐτέρων ἀνάπηρον γίγνηται, ἐν ἀπορρήτῳ τε καὶ ἀδήλω κατακρύψουσιν ὡς πρέπει*», προκειμένου να παραμείνει «*καθαρὸν τὸ γένος τῶν φυλάκων*²⁰⁰».

Κατά τον Πλάτωνα λοιπόν η εφαρμογή αυτών των μέτρων πρόληψης είναι απαραίτητη, γιατί έτσι απομακρύνεται και αποκλείεται από τη ζωή της πόλης κάθε υποψήφιος πολίτης ο οποίος από τη γέννησή του παρουσιάζει κάποια «ανωμαλία». Ταυτόχρονα, στόχος είναι η προστασία του συνόλου των πολιτών από κάθε εκ γενετής δύσμορφο πολίτη, η ανατροφή του οποίου θα τάραζε την ομαλή λειτουργία της πόλης. Ενώ στο πρώτο χωρίο αναφέρεται στο θάνατο οποιουδήποτε παιδιού παρουσιάζει κάποια σωματική «ανωμαλία», στο δεύτερο χωρίο γίνεται λόγος για την απομάκρυνσή του και τοποθέτησή του σε

---

¹⁹⁹ Πλάτων, *Πολιτεία* 410a1-5.

²⁰⁰ Πλάτων, *Πολιτεία* 460b7-c8.

τόπο κρυφό, ώστε κανένας να μην μπορεί να το βρει και, πιθανόν, να το αναθρέψει²⁰¹. Η καινοτομία όμως του Πλάτωνα στο ζήτημα αυτό δεν έγκειται στο ότι συμφωνεί με την έκθεση των δύσμορφων παιδιών, αλλά στο ότι θεωρητικοποιεί την ευγονία και τη συνδέει με την έκθεση. Εισάγει στη διαδικασία της έκθεσης μια ειδική επιτροπή, έργο της οποίας είναι η «αξιολόγηση» των νεογέννητων, μεταθέτοντας με αυτόν τον τρόπο την απόφαση για την τύχη του νεογέννητου από την οικογένεια στην κοινότητα. Η παρουσία της επιτροπής ουσιαστικά εγγυάται και εξασφαλίζει ταυτόχρονα την πραγματοποίηση ενός διπλού στόχου: αποτρέπεται η έκθεση των υγιών και η πιθανή επιβίωση των δύσμορφων παιδιών.

7. Αριστοτέλης

Και ο Αριστοτέλης δεν απομακρύνεται από την ουσία της άποψης περί ευγονίας και ανάγκης έκθεσης των ανάπηρων παιδιών. Ένα από τα μέτρα που πρέπει να λάβει η πολιτεία, για να περιοριστεί ο υπερπληθυσμός, είναι και η απόθεση των παιδιών που γεννιούνται με σωματικά ελαττώματα και αναπηρίες: «περὶ δὲ ἀποθέσεως καὶ τροφῆς τῶν γιγνομένων ἔστω νόμος *μηδὲν πεπηρωμένον τρέφειν* ²⁰²». Αν και για το Σταγειρίτη φιλόσοφο το μέτρο αυτό εντάσσεται στα πλαίσια αντιμετώπισης του δημογραφικού προβλήματος και αποσκοπεί στον έλεγχο και τη συγκράτηση της ανεξέλεγκτης αύξησης του πληθυσμού, την οποία θεωρεί ως μια από τις σημαντικές αιτίες που προκαλούν κοινωνικές συγκρούσεις και αναταραχές, η κατηγορηματική του άποψη για την τύχη των δύσμορφων παιδιών δείχνει την πεποίθησή του για το «ανώφελο» της ύπαρξής τους και την αποδοχή του για ευγονία. Επιπλέον, όλα τα απαραίτητα μέτρα που κατά τον Αριστοτέλη (Πολιτικά 7. 1335a) χρειάζεται να λαμβάνονται για την τεκνοποίηση, αποσκοπούν σ' αυτόν ακριβώς τον στόχο, δηλαδή την ευγονία.

---

²⁰¹ Στο αντίθετο συμπέρασμα καταλήγει ο Viljoen G. Van N. (1959) "Plato and Aristotle on the Exposure of Infants at Athens", *A Class* 2, 58-69, υποστηρίζοντας ότι το *ἐν ἀπορρήτῳ τε καὶ ἀδήλῳ κατακρύψουσιν* δε συνιστά θανάτωση.

²⁰² Αριστοτέλης, Πολιτικά 7. 1335b19-21.

Δ. Αιτιολόγηση της στάσης απέναντι στην αναπηρία και τη δυσμορφία

Αφού οι Έλληνες θεωρούσαν πως η γέννηση ενός υγιούς παιδιού βασιζόταν στη θέληση των θεών, αυτό συνεπαγόταν ότι και η γέννηση ενός δύσμορφου ή ανάπηρου παιδιού αποτελούσε ένα δυσάρεστο οινώ και ερμηνευόταν συνήθως από τους αρχαίους Έλληνες ως τιμωρία των θεών προς τους γονείς²⁰³. Κατά συνέπεια, επιβαρύνονταν οι ίδιοι να ολοκληρώσουν το έργο των θεών με την έκθεση του γόνου τους. Αυτή η αντίληψη διαφαίνεται και μέσα από την προειδοποίηση του Ησιόδου προς το κοινό του ότι «τίκτουσιν δὲ γυναῖκες ἑοικότα τέκνα γονεῦσι²⁰⁴».

Ο πιο γνωστός ίσως χωλός της αρχαιότητας, ο Οιδίποδας, οφείλει την ονομασία του -η οποία δηλώνει τον άνθρωπο με τα πρησμένα πόδια- στο γεγονός ότι όντας νήπιο οι γονείς, από φόβο εκπλήρωσης δυσοίωνων χρησμών, του έδεσαν τα σφυρά των ποδιών και πρήστηκαν: «παιδὸς δὲ βλάστας οὐ διέσχον ἡμέραι / τρεῖς, καὶ νιν ἄρθρα κείνος ἐνζεύξας ποδοῖν / ἔρριψεν ἄλλων χερσὶν εἰς ἄβατον ὄροζ²⁰⁵». Αυτή η βάρβαρη πρακτική στόχο είχε να ελαχιστοποιήσει τις πιθανότητες επιβίωσης του μελλοντικού βασιλιά της Θήβας. Γιατί, αν ζούσε, σύμφωνα με το χρησμό θα φόνευε τον πατέρα του και θα νυμφευόταν τη μητέρα του.

Την έκθεση οι αρχαίοι δεν τη θεωρούσαν φόνο. Μπορεί να όδευε το παιδί προς το θάνατο, αλλά υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να σωθεί. Αλλά κι αν ακόμα ο θάνατος του έκθετου παιδιού ήταν αναπόφευκτος, πάλι δεν είχαν την αίσθηση ότι διαπράττουν ανθρωποκτονία, επειδή το νεογέννητο, ηλικίας μικρότερης των επτά ημερών, δεν το θεωρούσαν ως ανθρώπινη ύπαρξη. Ο Πλούταρχος δηλώνει κατηγορηματικά ότι, πριν να περάσει εβδομάδα από τη γέννηση του μωρού και

---

²⁰³ Επίσης, η Edwards M. L. (1996), "Cultural Context of Deformity in the Ancient Greek World", *AncHisBulletin* 10.3-4, 79-92, τονίζει σαφέστατα πως η υγεία των ανάπηρων παιδιών δεν δημιουργούσε ιατρικό ενδιαφέρον ούτε έχρηζε μελέτης, όπως συμβαίνει σήμερα. Η αναπηρία θεωρούνταν απλώς κάτι αφύσικο και έπρεπε να εξαφανιστεί.

²⁰⁴ Ησιόδος, *Έργα και Ημέραι* 235.

²⁰⁵ Σοφοκλής, *Οιδίπους Τύραννος* 717-719.

πέσει ο ομφάλιος λώρος, το παιδί δε διαφέρει από φυτό: «*ἐβδομαδιαῖος γὰρ ἀπολύεται τοῖς πλείστοις. Ἔως δ' ἀπολυθῆ, φυτῷ μᾶλλον ἢ ζῷῳ προσέοικε το νήπιον* ²⁰⁶».

Η έκθεση θεωρείται ίσως βάρβαρη με τα σημερινά δεδομένα. Τα ήθη όμως ήταν διαφορετικά στην αρχαιότητα και αυτό διαπιστώνεται, αν αναλογιστεί κάποιος πόσοι άνθρωποι θυσιάζονταν στους θεούς. Ενδεικτικά να αναφερθούν οι θυσίες της Αγραύλου και της Ιφιγένειας. Ωστόσο, κι αν θεωρηθούν οι περιπτώσεις των δύο παρθένων ως αποκυήματα της πλούσιας φαντασίας των αρχαίων, ιστορικά είναι βεβαιωμένο ότι δύο αιχμάλωτισμένοι Πέρσες θυσιάστηκαν λίγο πριν από τη ναυμαχία στη Σαλαμίνα²⁰⁷. Ακόμη, στη γιορτή των Θαργηλίων, η οποία γινόταν κάθε χρόνο στην Αθήνα προς τιμή της Αρτέμιδος, με την κνίσσα της ψημένης σάρκας δύο καταδικασμένων σε θάνατο ατόμων καθαριζόταν η πόλη. Γι' αυτό και αυτοί αποκαλούνταν καθάρματα.

Επιπρόσθετα, σε μια χώρα, την Ελλάδα, όπου λατρευόταν το κάλλος και η συμμετρία²⁰⁸, θαυμαζόταν η σωματική ρώμη και η οξυδέρκεια²⁰⁹, ενώ η ασχήμια και η καχεκτικότητα προξενούσαν αποστροφή, δύσμορφα και ανάπηρα άτομα δε γίνονταν ανεκτά. Ο Τρωικός πόλεμος για την Ελένη, η σωτηρία της Φρύνης από βέβαιο θάνατο, αλλά και τα αθάνατα έργα τέχνης και οι γυμνικοί αγώνες, αποτελούν μόνο ενδεικτικά μόνο δείγματα της αγάπης των αρχαίων για το ωραίο. Και οι τραχείς ακόμη Σπαρτιάτες δεν υστερούσαν σε αγάπη προς την ομορφιά: «*ἐπαινῶ δὲ καὶ αὐτὸς τὸ κάλλος. Καὶ γὰρ ἐν ταῖς Εὐαυδρίαις τοὺς καλλίστους ἐγκρίνουσι καὶ τούτους πρωτοφορεῖν ἐπιτρέπουσιν. ἐν Ἡλιδι δὲ καὶ κρίσις γίνεται κάλλους, καὶ τῷ πρώτῳ τὰ*

---

²⁰⁶ Πλούταρχος, *Ἡθικά* 288c.

²⁰⁷ «*Θεμιστοκλεῖ δὲ παρὰ τὴν ναυαρχίδα τριήρη σφραγιαζομένῳ τρεῖς προσήχθησαν αἰχμάλωτοι, κάλλιστοι μὲν ἰδέσθαι τὴν ὄψιν, ἐσθῆτι δὲ καὶ χρυσῷ κεκοσμημένοι διαπρεπῶς. ἐλέγοντο δὲ Σανδάκης παῖδες εἶναι τῆς βασιλέως ἀδελφῆς καὶ Ἀρταύκτου. τούτους ἰδὼν Εὐφραντίδης ὁ μάντις, ὡς ἅμα μὲν ἀνέλαμψεν ἐκ τῶν ἱερῶν μέγα καὶ περιφανὲς πῦρ, ἅμα δὲ παρμὸς ἐκ δεξιῶν ἐσήμηνε, τὸν Θεμιστοκλέα δεξιωσάμενος ἐκέλευσε τῶν νεανίσκων κατάρξασθαι καὶ καθιερεῦσαι πάντας ὠμηστῆ Διονύσῳ προσευξάμενον· οὕτω γὰρ ἅμα σωτηρίαν καὶ νίκην ἔσεσθαι τοῖς Ἑλλήσιν...καὶ τοὺς αἰχμαλώτους τῷ βωμῷ προσαγαγόντες ἠνάγκασαν, ὡς ὁ μάντις ἐκέλευσε, τὴν θυσίαν συντελεσθῆναι».* (Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής* 13).

²⁰⁸ Βλ. σχετικά, Garland R. (1994), "The Mockery of the deformed and disabled in Graeco-Roman Culture", στο *Laughter Down the Centuries*, τ.1, Turku, 71-84.

²⁰⁹ Αντιπροσωπευτική του αρχαιοελληνικού ιδεώδους για τη ζωή είναι η μνημειώδης φράση *Νοῦς ὑγιῆς ἐν σώματι ὑγιεῖ*.

τῆς θεοῦ φέρειν τεύχη δίδονται. Ηρακλείδης δ' ὁ Λέμβος ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τὴν Σπάρτην θαυμάζεται μᾶλλον ἀνὴρ ὁ κάλλιστος καὶ γυνὴ ἡ καλλίστη²¹⁰».

Τέλος, ἡ σημασία τῆς εξωτερικῆς εμφάνισης καὶ τῆς σωματικῆς αἰτιότητος γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας διαπιστώνεται καὶ μέσα ἀπὸ μίαν ἀλληγορικὴ ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Πολυβίου. Θέλοντας νὰ ἐξάρει ὁ ἱστορικός τὴν σημασία τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας στὶς ἱστορικές διηγήσεις ἀναφέρεται σὲ κάθε ζωντανὴ ὑπαρξὴ καὶ ἐπισημαίνει μὲ παραστατικὸ τρόπο πὼς, ἀν ἡ ὄψη τοῦ προσώπου τῆς ἀλλοιωθεῖ μὲ τὴν ἀφαίρεση τῶν ὀφθαλμῶν, τότε καταστρέφεται τὸ σύνολο, ἡ γενικὴ εἰκὼνα τοῦ ὄντος: «ὥσπερ γὰρ ζώου τῶν ὀψεων ἀφαιρεθειῶν ἀχρειοῦται τὸ ὅλον, οὕτως ἐξ ἱστορίας ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀνωφελὲς γίνεται διήγημα²¹¹».

---

²¹⁰ Ἀθήναιος, *Δειπνοσοφισταὶ* 13. 583a.

²¹¹ Πολύβιος, *Ἱστορία* 1. 14. 6.

Ε. Συμπεράσματα

Με την έρευνα και τη μελέτη στοιχείων από όλες τις πηγές, όπως το δράμα και την ποίηση, τα ιστορικά έργα και τη μυθολογία, εξετάζονται τα φαινόμενα της αναπηρίας και της δυσμορφίας στην αρχαία Ελλάδα. Από τους τυφλούς στον κωφό, και από το χωλό στους γίγαντες, τους νάνους και τους ερμαφρόδιτους, ανακαλύπτονται και περιγράφονται οι ζωές των προσώπων με αναπηρία και διερευνάται η θέση τους μέσα στην κοινωνία.

Πραγματοποιείται διεξοδική αναφορά στις εργασίες κατάλληλες για αναπήρους, σε θρησκευτικές και επιστημονικές εξηγήσεις για τις εκ γενετής δυσμορφίες και στην ύπαρξη τερατόμορφων φυλών. Μέσα από τις μαρτυρίες που προκύπτουν από τη γραμματεία, την τέχνη, τα ήθη και έθιμα και τις κοινωνικές αντιλήψεις, συνάγεται το συμπέρασμα ότι σύσσωμη η αρχαία κοινωνία, με ελάχιστες εξαιρέσεις, καταδικάζει την αναπηρία και εξοβελίζει στο περιθώριο τους ανθρώπους με δυσμορφία και αποκλίνουσα συμπεριφορά. Οι φορείς της αναπηρίας και της δυσπλασίας αποτελούν, κατά τις αντιλήψεις των αρχαίων, τη ζώσα μαρτυρία της ισχύος της θεϊκής επιβολής και συνάμα οι ανάπηροι και οι δύσμορφοι αντιμετωπίζονται ως αποδιοπομπαίοι τράγοι, ενσαρκώσεις του πνεύματος του κακού και συχνά ως αντικείμενα χλευασμού και διασκέδασης. Στα μάτια των αρχαίων Ελλήνων τα φυσικά ελαττώματα και οι σωματικές αναπηρίες συνιστούν εμπόδια στα σαφή κριτήρια της εκάστοτε κοινωνίας για τη δημιουργία του ιδανικού ανθρώπου/πολίτη.

Τέλος, υπάρχει ένα εκτενές κεφάλαιο στο οποίο γίνεται αναφορά στην αβάσιμη άποψη περί αποκλειστικής «βαρβαρότητας» των Λακεδαιμόνιων και στον κοινό τόπο για τον Καιάδα. Μέσα από ιστορικές και μυθολογικές αναφορές διαπιστώνεται ότι η έκθεση βρεφών ήταν συνηθισμένη πρακτική στον αρχαίο κόσμο και σε ορισμένες κοινωνίες, όπως η Αθήνα, όχι μόνο τα εκ γενετής δύσμορφα αλλά και τα ανεπιθύμητα αρτιγενή εγκαταλείπονταν στην τύχη τους. Οι στερεότυπες λοιπόν αντιλήψεις περί αποκλειστικής και μοναδικής ευγονικής πολιτικής των Σπαρτιατών στα πλαίσια μιας στρατοκρατούμενης κοινωνίας αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του σπαρτιατικού μύθου, του οποίου ένας από τους σημαντικότερους αρχιτέκτονες υπήρξε ο Πλούταρχος.

ΣΤ. Βιβλιογραφία

Λεξικά

- DMD = *Dorland's Ιατρικό Λεξικό, Αγγλοελληνικό και Ελληνοαγγλικό*, (μτφ. Αλ. Κατούλης), εκδ.24^η, Αθήνα 1997.
- LS = H. G. Liddell – R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, (μτφ. Ξ. Μόσχος), τ.4+1συμπληρωματικός, εκδ. 8^η, Αθήνα 1897 (Συμπλ. το 1972).

Άρθρα

- Βελισσαροπούλου Ι. (1984), «Η ποινή του θανάτου», *Αρχαιολογία*, 11, 42.
- Θέμελης Π. (1985), «Καιάδας», *Αρχαιολογία*, 15, 55-60.
- Μπιργάλια Ν. , «Ο Μύθος του Καιάδα», *Αρχαιογνωσία*, 9, 1998, 207-233.
- Bolkenstein B. C. H. (1922), “The exposure of children at Athens and the *ἐγχυτίστριαι*”, *CP* 27, 222-239.
- Cameron A. (1932), “The Exposure of children and Greek Ethics”, *Classical Review* 46, 105-114.
- Eyben E. (1980/81), “Family planning in antiquity”, *Ancient Society* 11/12, 5-82.
- Garland R. (1994), “The Mockery of the deformed and disabled in Graeco-Roman Culture”, στο *Laughter Down the Centuries*, τ.1, Turku, 71-84.
- Golden M. (1981), “Demography and the Exposure of girls at Athens”, *Phoenix* 35, 330-331.
- Goodey C. F. (1992), “Mental disabilities and Human values in Plato’s late dialogues”, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 74, 26-42.
- Harris W. (1982), “The theoretical possibility of extensive infanticide in the Graeco-Roman world”, *CQ* 32, 114-116.
- Langer W. L (1974), “Infanticide: A historical survey”, *History of Childhood Quarterly* 1, 353–354.
- Patterson C. (1985), «“Not Worth the Rearing”: The Causes of Infant Exposure in Ancient Greece», *TARA* 115, 113-123.
- Roussel P. (1943), “L’ Exposition des Enfants à Sparte”, *REA* 45, 5-17.
- Schmidt M. (1983/84) “Hephaistos lebt. Untersuchungen zur Frage der Behandlung behinderter Kinder in der Antike”, *Hephaistos* 5/6, 133-161.

- Tod, M. N. (1951) “An ephebic inscription from Memphis”, *JEA* 37, 86-99.
- Van Hook L. R. (1920), “The Exposure of Infants in Athens”, *TAPA* 51, 134-145.
- Viljoen G. Van N. (1959) “Plato and Aristotle on the Exposure of Infants at Athens”, *AClass* 2, 58-69.

Βιβλία

- Δημάκης Π. (1986), *Αττικό Δίκαιο, Ι. Οικογενειακό*, Αθήνα.
- Δημάκης Π. (1994), *Πρόσωπα και Θεσμοί της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα.
- Χρηστίδης Δ. Α. (2002), *Λουκιανός - Νεκρικοί Διάλογοι*, Θεσσαλονίκη.
- Robinson C. (1983), *History of Greece*, Λονδίνο.
- Cartledge P. (1987), *Agasilaos and the Crisis of Sparta*, Λονδίνο.
- Dasen P. (1993), *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*, Οξφόρδη.
- Delcourt M. (1938), *Sterilités mysté et Naissances maléfiqnes dans l'Antiquité classique*, Παρίσι.
- Edelstein L. και E. (1945), *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, Βαλτιμόρη.
- Fine J. (1983), *The Ancient Greeks. A critical History*, Λονδίνο.
- Forrest W. G. (1980), *A History of Sparta*, Λονδίνο.
- Garland R. (1995), *The Eye of the Beholder. Deformity and disability in the Graeco-Roman World*, Νέα Υόρκη.
- Gernet L. 1981, *The Anthropology of Ancient Greece*, Λονδίνο.
- Macdowel D. M. (1988), *Το Σπαρτιατικό Δίκαιο*, (Μτφ. Ν. Κονομής), Αθήνα.
- Macdowell D. M. (1986), *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Αθήνα.
- Schatz F. (1901), *Die griechischen Götter und die menschlichen Missgeburten*, Wiesbaden.
- Vernant J. P. (1989), *Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, τ. Ι.

Z. Περίληψη

Τι είδους εκ γενετής δυσμορφίες ήταν κυρίαρχες στον αρχαίο ελληνικό κόσμο; Ποια ήταν η θέση ενός τυφλού ή κωφού ή άλαλου στην οικογένεια και την κοινωνία; Πώς ερμηνεύονταν τα φαινόμενα της αναπηρίας και της δυσμορφίας; Πώς επικοινωνούσαν οι κωφάλαλοι; Ποιες δυνατότητες θεραπείας υπήρχαν για τους ανάπηρους²¹²; Ήταν σπάνιο το φαινόμενο της έκθεσης/απόθεσης βρεφών στην αρχαιότητα; Υπήρχε κοινωνική πρόνοια και κρατική φροντίδα για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού; Πώς αιτιολογείται η παρουσία ενός χωλού θεού, του Ήφαιστου, στη χορεία των Ολυμπίων; Πώς σχετίζεται η κατάρα των Λαβδακιδών, και ιδίως του Οιδίποδα, με τη δυσπλασία; Ποια ήταν η γνώμη των αρχαίων φιλοσόφων για την αναπηρία; Η Σπάρτη ήταν η «βάρβαρη» και «άσπλαχνη» πόλη της αρχαιότητας; Ήταν μύθος ή πραγματικότητα ο Καιάδας; Γιατί οι πιο γνωστοί μάντεις της αρχαιότητας είχαν πρόβλημα όρασης;

Με την παρούσα εργασία έγινε απόπειρα να διερευνηθούν και ως ένα βαθμό να απαντηθούν αρκετά από τα προηγούμενα ερωτήματα. Συγχρόνως, προκρίθηκε η, κατά το δυνατόν πληρέστερη, παράθεση και ερμηνεία των ποικίλων πηγών (ιστορία, δράμα, μυθολογία, ιατρικά έργα, έπος, λυρική ποίηση, φιλοσοφία, λεξικά κ.α.) και παρουσιάστηκαν δευτερευόντως τα σχόλια και οι θέσεις αξιόλογων σύγχρονων μελετητών που ασχολήθηκαν με τα φαινόμενα της δυσμορφίας και της αναπηρίας στον αρχαίο κόσμο. Πρόθεση αυτού του εγχειρήματος ήταν η έκθεση και η προβολή των ίδιων των μαρτυριών μέσα από τα λόγια και τις κρίσεις των ανθρώπων που έζησαν εκείνες τις εποχές, ώστε να αποφευχθεί η διολίσθηση στην ατραπό των αξιολογικών παρατηρήσεων για δρώμενα και απόψεις του παρελθόντος μέσα από το φακό του σημερινού πολιτισμικού status θεώρησης. Στόχος υπήρξε η προσέγγιση του αυθεντικού νοήματος των πηγών πέρα από στερεότυπες αντιλήψεις και όχι η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων με κριτήριο το επίπεδο ανθρωπισμού σήμερα. Αναπόφευκτα, τα όποια συμπεράσματα είναι σ' ένα μεγάλο βαθμό σχετικά και υποκειμενικά, ίσως και ελλιπή.

---

²¹² Βλ. χαρακτηριστικά για εντυπωσιακές θεραπείες χωλών και τυφλών, Edelstein L. και E. (1945), *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, Βαλτιμόρη, 221-237.